ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОПИНЕЦЬ ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ

УДК 329.1./.9(4-6ЄС):329.1/.9-043.86(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА ЕВОЛЮЦІЮ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути і процеси

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ КОПИНЕЦЬ Юрій Юрійович

Науковий керівник: ВОВКАНИЧ Іван Іванович, доктор історичних наук, професор, декан факультету історії та міжнародних відносин

Ужгород – 2021

АНОТАЦІЯ

Копинець Ю. Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу на еволюцію та функціонування партійної системиУкраїни. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02. – політичні інститути і процеси. ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Львівський національний університет імені Івана Франка. Ужгород; Львів, 2021.

У дисертації акцентовано на сучасних тенденціях розвитку партійних систем, особливостях функціонування партійних систем країн Європейського Союзу, аналізі еволюції партійної системи України.

В останні десятиліття політичні системи країн Європейського Союзу зіткнулися з низкою серйозних викликів, які мали вплив і на формування партійних систем. Вказані виклики пов'язані з фінансовою кризою 2008–2009 рр., міграційною кризою 2015–2016 рр., антиглобалістськими рухами та євроскептицизмом. Перенесення їх у сферу політики виявилось у протистоянні «мейнстримних» і антисистемних партій / партій «нової політики», особливості якого можна простежити на основі аналізу результатів парламентських виборів.

Крім того на конфігурацію партійних систем країн Європейського Союзу має суттєвий вплив загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій з розмитою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури.

Еволюція партійної системи України також помічена впливом вказаних тенденцій, які поряд з особливостями суспільно-політичного розвитку, визначають на нинішній день конфігурацію і акторний склад партійної системи.

Відтак актуальність і необхідність такого дослідження обумовлена складністю і неоднозначністю тих процесів, які характерні для нинішнього стану розвитку партійної системи України, і які є малодослідженимии у вітчизняній політичній науці.

Мета дисертаційної роботи – здійснення комплексного політологічного аналізу особливостей розвитку партійної системи України у контексті сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу. Для досягнення мети необхідно вирішити такі основні завдання: 1) окреслити основні теоретико-методологічні підходи та категоріальний апарат дослідження; 2) охарактеризувати історичні етапи еволюції політичних партій та сучасні тенденції їх розвитку; 3) охарактеризувати особливості формування партійних систем країн Європейського Союзу та показати зміни у структурі партійного ландшафту після 2015 р.; 4) показати вплив парламентських електоральних циклів 2015–2020 рр. на акторний склад і конфігурацію партійних систем європейських країн; 5) окреслити та охарактеризувати модель розвитку вітчизняної партійної системи; 6) дослідити вплив електоральних циклів 2014–2020 рр. на еволюцію української партійної системи; 7) виокремити і дослідити тенденції розвитку української партійної системи у загальноєвропейському контексті.

Об'єктом наукового аналізу дисертаційної роботи є партійна система України. *Предметом дослідження* – вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу на еволюцію та функціонування партійної системи України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 2015 р. і до кінця 2020 р. Вибір нижньої межі, обумовлений такими подіями: початком міграційної кризи в Європейському Союзі та змінами у політичній системі України за наслідками Революції Гідності. Верхня межа обрана як така, яка завершує великий електоральний цикл в Україні (2019–2020 рр.), який мав суттєвий вплив на акторний скалад та формат української партійної системи.

Теоретико-методологічна основа дослідження включає в себе застосування широкого спектру загальнонаукових методів: індукції і дедукції, аналізу і синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення, логіко-інтуїтивного методу.

У дисертації також використано низку політологічних теорій, які надають можливість для аналізу сучасних тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем. Йдеться про концепт «тихої революції», яка докорінно змінює суспільство

та інститути, які в ньому функціонують, в тому числі і політичні партії. Теорії, які описують нові моделі партій у постіндустіальному суспільстві: О. Кірххаймер («всеохоплюючі партії»), Р. Катц («картельні партії»), Х. Маргіттс («кіберпартії») та інші.

Наукова новизна отриманих результатів пов'язана зі змістом теоретичних положень і висновків, сформульованих у дисертації:

Вперше:

– охарактеризовано структурні зміни в партійних системах країн Європейського Союзу після 2015 р. та окреслено сучасні тенденції їхнього розвитку. Констатовано, що такі зміни торкаються перш за все зміни балансу впливів на формування урядових структур: від «мейнстримних» партій до партій «нової політики»;

– досліджено вплив парламентських електоральних циклів 2017–2019 рр. на розвиток і функціонування партійних систем країн Європейського Союзу. Доведено, що головною особливістю парламентських виборів 2017–2019 рр. було протистояння «мейнстримних партій» і партій «нової політики»;

– проаналізовано вплив електорального циклу 2019–2020 рр. на конфігурацію і акторний склад вітчизняної партійної системи. Доведено, що електоральний цикл 2019–2020 рр. суттєво змінив акторний склад і конфігурацію партійної системи України;

– вивчено і конкретизовано вплив сучасних тенденцій європейського партогенезу на особливості функціонування партійної системи України.

Удосконалено:

– пропозиції стосовно покращення нормативно-правової основи діяльності українських політичних партій. Йдеться перш за все про умови реєстрації політичних партій та припинення їхньої діяльності, участь політичних партій у виборчих процесах, удосконалення державного фінансування діяльності політичних партій;

– концепт сучасної політичної партії, яка має дворівневу структуру, а також виокремлено і охарактеризовано моделі партійних організацій, які є домінуючими у сучасних політіях;

– трактування сутності «партійних криз» в історії європейського партогенезу;

Набули подальшого розвитку:

– концепція «партійного ландшафту» під яким у роботі розуміється партійний простір, який утворений політичними партіями певної країни (парламентськими, регіональними, місцевими), і є результатом тривалої взаємодії різних чинників політичного життя суспільства;

– концепція «соціально-політичних поділів» у контексті виникнення праворадикальних партій та партій «нової політики»;

– висновки щодо впливу демократичного транзиту на особливість розвитку і функціонування партійної системи України.

У першому розділі роботи «Теоретико-методологічні засади дослідження політичних партій і партійних систем у політичній науці» узагальнено і охарактеризовано сучасні наукові підходи до вивчення особливостей розвитку і функціонування політичних партій та партійних систем, на основі програмно-ідеологічних, структурних, функціональних, електоральних та інших критеріїв структуровано визначення політичних партій, підкреслено пізнавальну та евристичну цінність типологій партійних систем, які базуються на використанні комбінованих кількісно-якісних критеріїв.

Розкрито сутнісні характеристики історичної еволюції політичних партій, які відображають їх організаційні, функціональні, ідеологічні особливості та специфіку соціально-політичного розвитку в рамках окремих періодів. Зокрема, охарактеризовано наступні історичні типи партій: кадрові, масові, всеохоплюючі, картельні та партії «нової політики».

Обґрунтовано детермінацію розвитку партійних систем під впливом комплексу різнорівневих чинників. У загальнотеоретичному аспекті вплив чинників на розвиток партійних систем досліджується у рамках двох основних підходів – соцієтального та інституціонального.

Другий розділ «Характеристика основних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу» присвячено дослідженню основних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу.

Охарактеризовано особливості формування партійних систем країн Європейського Союзу та тенденції їхнього розвитку на сучасному етапі. Зазначено, що до основних тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем країн Євросоюзу: 1) політичні партії демонструють здатність до постійної трансформації, відповідно до суспільних викликів (поява партій «нової політики»); 2) внаслідок поширення державного фінансування політичних партій стає більщ тісною їхня взаємодія з державою; 3) домінуючим типом партійної системи для держав Європейського Союзу стала багатопартійна система з обмеженим плюралізмом, а двопартійні та дво – і півпартійні системи зустрічаютьсяу політичній практиці менше; 4) у середовищі лівих партій сталися суттєві зміни: наприкінці XX ст. домінуючими в усіх країнах стали соціал-демократичні партії. Натомість другою за силою впливу серед лівих партій стали – зелені, які уособлюють постматеріальний напрям; 5) для консервативних партій у програмно-ідейному плані властиве широке залучення засад лібералізму; 6) зростання впливу праворадикальних партій поява яких викликана симетричністю відповіді на появу та діяльність партій «зелених», тобто також пов'язана з постматеріалістичними проблемами та викликами; 7) віртуалізація політичного життя і як наслідок поява мережевих партій, які використовують у своїй діяльності нові можливості інформаційних технологій; 8) підвищенням рівня персоніфікації і професіоналізації політики наслідком чого була поява значної кількості персонльних партійних проектів.

У третьому розділі «Партійна систем України: тенденції розвитку та сучасна конфігурація» досліджено особливості розвитку партійної системи України під впливом загальноєвропейських тенденцій розвитку партійних систем.

Розглянуто та охарактеризовано основні етапи розвитку партійної системи України. Виокремлено 3 етапи у розвитку партійної системи України: 1) 1991–2004 рр.; 2) 2004–2014 рр.; 3) починаючи від 2014 р. Зазначено, що для кожного етапу був характерний домінуючий тип соціально-політичного поділу, домінуючий тип політичної партії та конфігурація партійної системи.

Вказано, що головні європейські тренди партієтворення, які реалізуються і в українському соціумі є такі: а) реформування політичних партій, яке викликано

складним комплексом суспільних і соціально економічних реалій у контексті становлення інформаційного суспільства; б) головними моделями політичних партій, які функціонують у країнах ЄС, і які починають запроваджуватись і в у вітчизняній політичній практиці є наступні: дворівневі політичні партії, мережеві / діджитал партії, партії «нової політики», нові популістські партії, які виникають напередодні чергових виборів і в основному так же швидко і перестають існувати, регіональні політичні партії (створення партійних мереж регіонального і місцевого значення); в) зміна характеру головних соціально-політичних поділів; г) інструментальний характер відносин «партія – громадянин» та інші.

У Висновках підсумовуються результати дослідження відповідно до визначеної мети і завдань. Констатовано, що: 1) еволюція партійних систем країн Західної і Східної Європи суттєво відрізнялася і відповідно обумовлювалася набором специфічних чинників; 2) політичний простір країн Західної і Східної Європи можна поділити на декілька кластерів у яких розвиток партійно-політичних відносин був подібним, а відповідно у розвитку партійних структур домінували схожі тенденції; 3) визначальний вплив на конфігурацію і акторний склад партійних систем мають загальносвітові тенденції розвитку партійно-політичних систем, які і визначають нинішній партійний ландшафт країн Європейського Союзу.

До головних загальносвітових трендів розвитку політичних партій відносимо: кризу «мейнстриму» як політики управління державами, яка сформувалася на основі синтезу основних ідеологічних доктрин (лібералізм, консерватизм, соціал-демократія); кризу традиційних партій, двопартійності і самої ліво-правої матриці ідеологічних координат; виникнення нових видів соціально-політичних розмежувань наслідком яких була поява нових типів партій: «зелених», праворадикальних, мережевих, «партій нової політики»; загострення розколу щодо європейської інтеграції та відчутне зростання євроскептицизму, додатковий імпульс якому надали міграційна криза та конкуренція з боку світових наддержав; віртуалізація політики і поява нових типів масової комунікації (наприклад, соціальні мережі), які слабо піддаються контролю і дозволяють альтернативним рухам спілкуватись з громадянами; антиглобалізм і конфлікт «еліти і народних мас»,

причинами якого є наявність значної кількості громадян, котрі втратили від глобалізації.

Підкреслено, що загальноєвропейські тенденції розвитку партій і партійних систем простежуються в українському партогенезі, але дещо корегуються особливостями вітчизняного демократичного транзиту та соціокультурними характеристиками українського соціуму.

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, партійні системи країн Європейського Союзу, партійна система України, парламентські вибори, місцеві вибори, партії «нової політики», «мейнстримні» партії, мережеві партії.

ABSTRACT

Kopynets Yu. Yu. The Impact of Modern Trends in the Party Systems Development in the European Union Countries on the Evolution and Functioning of the Party System of Ukraine. – A qualification scientific research manuscript.

The thesis for a scientific degree of a Candidate of Political Science, speciality 23.00.02 - political institutions and processes. – PHEI “Uzhhorod National University”; Ivan Franko National University of Lviv. – Uzhhorod; Lviv, 2021.

The dissertation focuses on the current trends in the development of party systems, the specific features of the party systems' functioning in the countries of the European Union, and the analysis of the party system evolution in Ukraine.

In recent decades, the political systems of the European Union countries have faced a number of serious challenges that have had an impact on the formation of party systems. These challenges are related to the financial crisis of 2008-2009, the migration crisis of 2015-2016, anti-globalization movements, and Euroscepticism. Their transfer to the sphere of politics was manifested in the confrontation between "mainstream" and anti-systemic parties / "new politics" parties, the features of which can be traced on the basis of analysing the results of the parliamentary elections.

In addition, the configuration of party systems in the European Union is significantly influenced by the global trend of political parties' transformation: from mass parties with a

clear ideological orientation and a branched ideological structure to cartel/network/cyber parties with a vague ideological orientation and lack of traditional executive organizational structure.

The evolution of the party system of Ukraine is also marked by the influence of these trends, which, along with the features of socio-political development, currently determine the configuration and actors' structure of the party system.

Therefore, the topicality and necessity of such a study are due to the complexity and ambiguity of those processes that are characteristic of the current state of the party system development in Ukraine, and which are poorly studied in domestic political science.

The purpose of the dissertation is to carry out a comprehensive political analysis of the specific features of the party system development in Ukraine in the context of current trends in the party systems development in the European Union countries. To achieve this goal it is necessary to solve the following main tasks: 1) to outline the key theoretical and methodological approaches and the set of research categories; 2) to characterize the historical stages of political parties' evolution and current trends in their development; 3) to study the specific features of shaping party systems in the EU countries and to characterize the main functional models of political parties; 4) to demonstrate the impact of the 2015-2020 parliamentary electoral cycles on the actors' structure and party systems' configuration in European countries; 5) to outline and characterize the model of the domestic party system development; 6) to study the influence of the 2014–2020 electoral cycles on the evolution of the Ukrainian party system; 7) to identify and explore the trends in the development of the Ukrainian party system in the European context.

The object of the scientific analysis in the dissertation is the party system of Ukraine. *The subject* of the research is the influence of modern tendencies in the party systems' development of the European Union countries on the evolution and functioning of the party system of Ukraine.

The chronological boundaries of the study cover the period from 2015 to the end of 2020. The choice of the starting point is conditioned by the following events: the beginning of the migration crisis in the European Union and changes in the political system of Ukraine as a result of the Revolution of Dignity. The final point was chosen as

the one that completes the great electoral cycle in Ukraine (2019–2020), which had a significant impact on the actors' structure and format of the Ukrainian party system.

The theoretical and methodological basis of the study includes the use of a wide range of general scientific methods: induction and deduction, analysis and synthesis, comparison, abstraction, generalization, and the logical-intuitive method.

The dissertation also uses a number of political science theories, which provide an opportunity to analyse current trends in the development of political parties and party systems. It is a concept of a "quiet revolution" that radically changes society and the institutions that function in it, including political parties. Theories that describe new party models in post-industrial society: O. Kirchheimer ("comprehensive parties"), R. Katz ("cartel parties"), H. Margetts ("cyber parties"), and others.

The scientific novelty of the obtained results is connected with the content of theoretical propositions and conclusions formulated in the dissertation:

For the first time:

- there are characterized structural changes in the party systems of the European Union after 2015 and outlined the current trends in their development. It is stated that such transformations primarily concern changes in the balance of influences on shaping the government structures: from "mainstream" parties to "new policy" parties;
- there is studied the influence of the 2017–2019 parliamentary electoral cycles on the development and functioning of the party systems of the European Union. It is proved that the main feature of the 2017-2019 parliamentary elections was the confrontation between "mainstream parties" and "new politics" parties;
- there is analysed the influence of the 2019–2020 electoral cycle on the configuration and actors' structure of the domestic party system. It is proved that the 2019–2020 electoral cycle significantly changed the actors' structure and configuration of the party system in Ukraine;
- there is studied and concretized the influence of modern tendencies in the European party genesis on the specific features of the party system functioning in Ukraine.

There are enhanced

- the proposals to improve the regulatory framework of Ukrainian political parties. These are, first of all, the conditions for the political parties' registration and the termination of their activities, the participation of political parties in electoral processes, and the improvement of public funding for the political parties' activities;
- the concept of a modern political party, which has a two-tier structure, as well as the models of party organizations that are dominant in modern politics are identified and characterized;
- interpretation of the essence of "party crises" in the history of European party genesis.

There are further developed

– the concept of a "party landscape", which is understood as the party space formed by political parties of a certain country (parliamentary, regional, local), and is the result of long-term interaction of various factors in the political life of society;

– the concept of "socio-political divisions" in the context of the emergence of right-wing radical parties and parties of "new politics"; and

– conclusions on the impact of democratic transit on the specific features of the party system development and functioning in Ukraine.

The first chapter of the thesis "Theoretical and Methodological Principles of Studying Political Parties and Party Systems in Political Science" summarizes and characterizes modern scientific approaches to studying the development and functioning of political parties and party systems; structures the definition of political parties, based on program-ideological, structural, functional, electoral, and other criteria; emphasizes the cognitive and heuristic value of party systems' typologies, grounded on using combined quantitative and qualitative criteria.

There are revealed the essential characteristics of the historical evolution of political parties, which reflect their organizational, functional, ideological features and the specifics of socio-political development within certain periods. In particular, the following historical types of parties are characterized: cadre, mass, catch-all, cartel, and "new policy" parties.

There is substantiated the determination of the party systems' development under the influence of a set of different-level factors. In the general theoretical aspect, the influence

of factors on party systems development is studied in the framework of two main approaches - societal and institutional.

The second chapter "Characteristics of the Main Trends in the Party Systems' Development of the European Union" is devoted to studying the main trends in the party systems' evolution in the European Union.

There are characterized the specific features of shaping the party systems of the European Union and the tendencies of their development at the present stage. It is noted that the main trends in the development of political parties and party systems of the European Union comprise the following: 1) political parties demonstrate the ability to constant transformation, in accordance with societal challenges (the emergence of "new politics" parties); 2) due to the spread of public funding of political parties, their interaction with the state becomes closer; 3) the dominant type of party system for the European Union has become a multiparty system with limited pluralism, and bipartisan and two-and-a-half party systems are less common in political practice; 4) among the left parties there were significant changes: in the late twentieth century. the Social Democratic parties became dominant in all countries. Instead, the second most influential power among the left parties are the "greens", which represent the postmaterial direction; 5) for conservative parties in the program-ideological plan the wide involvement of liberalism principles is inherent; 6) the growing influence of right-wing radical parties, the emergence of which is caused by the symmetry of the response to the emergence and activity of the "green" parties, i.e. also associated with post-materialist problems and challenges; 7) virtualization of political life and as a consequence of the emergence of network parties that use in their activities new opportunities for information technology; 8) increasing the level of personification and professionalization of politics, which resulted in the emergence of a significant number of personal party projects.

The third chapter "The Party System of Ukraine: Development Trends and Current Configuration" examines the features of the party system of Ukraine under the influence of European trends in party systems development.

The main stages of the party system development in Ukraine are considered and characterized. There are defined three stages in the party system evolution in Ukraine:

1) 1991–2004; 2) 2004–2014; 3) since 2014. It is noted that each stage was characterized by the dominant type of socio-political division, the dominant type of political party, and the configuration of the party system.

It is stated that the main European trends in party formation, which are implemented in Ukrainian society as well, are as follows: a) reforming political parties caused by a complex set of social and socio-economic realia in the context of the information society making; b) the main models of political parties that operate in the EU, and which are beginning to appear in domestic political practice are the following: two-tier political parties, network / digital parties, "new politics" parties, new populist parties that emerge in the run-up to elections and basically cease to exist just as fast, regional political parties (creation of party networks of regional and local significance); c) changing the nature of the main socio-political divisions; d) the instrumental nature of the relationship "party - citizen" and others.

The Conclusions summarize the results of the study in accordance with the defined purpose and tasks. It is stated that: 1) the evolution of the party systems of the countries of Western and Eastern Europe differed significantly and was accordingly determined by a set of specific factors; 2) the political space of Western and Eastern Europe can be divided into several clusters in which the development of party-political relations was similar, and accordingly the development of party structures was dominated by similar trends; 3) the global trends in the development of party-political systems, which determine the current party landscape of the European Union, have a decisive influence on the configuration and actors' structure of party systems.

The main global trends in the political parties' development include: the crisis of the "mainstream" as a policy of governing states, which was formed on the basis of a synthesis of fundamental ideological doctrines (liberalism, conservatism, social democracy); the crisis of traditional parties, bipartisanship and the very left-right matrix of ideological coordinates; the emergence of new types of socio-political distinctions which resulted in the emergence of new types of parties: "green", right-wing radical, network, "new policy" parties; exacerbation of the split on European integration and a significant increase in Euroscepticism, which was given additional impetus by the migration crisis and

competition among world superpowers; virtualization of politics and the emergence of new types of mass communication (for example, social networks), which are poorly controlled and allow alternative movements to communicate with citizens; anti-globalism and the conflict of "elites and the masses", caused by the existence of a significant number of citizens who have lost from globalization.

It is emphasized that the pan-European trends in the development of parties and party systems can be traced in the Ukrainian party genesis, but are somewhat adjusted by the specificities of domestic democratic transit and socio-cultural characteristics of the Ukrainian society.

Keywords: the European Union, Ukraine, party systems of the European Union, party system of Ukraine, parliamentary elections, local elections, „new policy" parties, "mainstream" parties, network parties.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Копинець Ю.Ю. Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту. *Політикус: наук. журнал.* 2020. № 3. С. 44–51.
2. Копинець Ю.Ю. Інституційна криза політичних партій на початку XX століття та характеристика сучасних тенденцій їх розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2020. Випуск 30. С. 146–153.
3. Копинець Ю.Ю. Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу в контексті парламентських електоральних циклів 2017 року. *Політикус: наук. журнал.* 2020. № 4. С. 110–117.
4. Копинець Ю.Ю. Місцеві вибори 2020 року в Закарпатській області: характеристика основних суб'єктів виборчого процесу та аналіз результатів. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2020. Випуск 33. С. 126–135.
5. Копинець Ю.Ю. Характеристика конфігурації та основних тенденцій розвитку партійної системи України за результатом електорального циклу 2019–2020 рр. *Регіональні студії: науковий журнал*. 2021. № 24. С.30–41.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Копинець Ю.Ю. Політичний режим в Україні: теоретичні підходи до ідентифікації. *Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 27–28 грудня 2019 р.)*. Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2019. С. 92–97.
2. Копинец Ю.Ю. Характеристика современных тенденций развития политических партий и партийных систем. *Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17–*

18 січня 2020 р.). Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2020. С.77–82.

3. Копинець Ю. Ю. Особливості організації та проведення місцевих виборів 2020 року у м. Ужгород. *Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 16–17 жовтня 2020 року)*. Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2020. С. 60–67.

4. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електорального вибору громадян за результатами місцевих виборів 2020 року в Україні. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, 8 грудня 2020 р.)* / за заг. ред. проф. М.М. Вегеша і Ю.О. Остапця. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С. 38–55 *(Особистий внесок автора:* аналіз результатів місцевих виборів у всеукраїнському масштабі, побудова додатків до статті, 0,5 д. а.).

5. Копинець Ю. Регіональні політичні режими: особливості формування та функціонування. *Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 р.).* Ужгород, 2019. С. 254–258.

6. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електоральних практик у контексті місцевих виборів 2020 року. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 14–34 *(Особистий внесок автора:* аналіз результатів місцевих виборів у всеукраїнському масштабі, побудова додатків до статті, 0,5 д. а.).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 19
ВСТУП 21
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження політичних партій і партійних систем у політичній науці 30
1.1.Категоріальний апарат дослідження 30
1.2. Історичні етапи еволюції політичних партій та сучасні тенденції їх розвитку 43
1.3. Партійні системи та чинники впливу на їх формування 58
1.4. Джерельна база дослідження: зарубіжний та вітчизняний політологічний дискурс 74
Висновки до Розділу 1 84
РОЗДІЛ 2. Характеристика основних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу 87
2.1. Особливості формування та основні моделі партійних систем країн Європейського Союзу 87
2.2.Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу 97
2.3. Вплив парламентських електоральних циклів 2017–2019 рр. на акторний склад та конфігурацію партійних систем країн Євросоюзу 121
2.3.1. Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу у контексті парламентських електоральних циклів 2017–2018 рр. 122
2.3.2. Парламентські вибори в країнах Європейського Союзу у 2019 р.: характеристика електоральних результатів та конфігурація партійного ландшафту 133
Висновки до Розділу 2 142
РОЗДІЛ 3. Партійна система України: тенденції розвитку та сучасна конфігурація 146
3.1. Характеристика етапів розвитку партійної системи України 147
3.2. Вплив електоральних циклів 2014–2020 рр. на еволюцію української

партійної системи..... 160
3.3. Тенденції розвитку української партійної системи у загальноєвропейському контексті..... 180
Висновки до Розділу 3..... 190
ВИСНОВКИ..... 193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 204
ДОДАТКИ 249

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. АЛДЄ – Альянс лібералів і демократів Європи
2. АПС – Австрійська партія свободи
3. БМО – багатомандатний виборчий округ
4. БПП – ПП «Блок Петра Порошенка» (вибори 2014 р.)
5. БПП «Солідарність» – ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (місцеві вибори 2015 р.)
6. БЮТ – ВБ ПП «Блок Юлії Тимошенко»
7. ВБ – виборчий блок
8. ВО – всеукраїнське об’єднання
9. ВПО – всеукраїнське політичне об’єднання
10. ДПУУ – Демократична партія угорців України
11. ДППС – Демократична партія пенсіонерів Словенії
12. З-ЄВА – «Зелені – Європейський вільний альянс»
13. ІД – Ідентичність і демократія
14. ГР «Народний контроль» – Громадянський Рух «Народний контроль»
15. «КМКС» ПУУ – Партія угорців України
16. КПУ – Комуністична партія України
17. КПЧМ – Комуністична партія Чехії та Моравії
18. НРУ – Народний Рух України
19. НСНУ – ПП «Народний Союз «Наша Україна»
20. НСХД – ПП «Нова Словенія – Християнські демократи»
21. ОМО – одномандатний виборчий округ
22. ОЄЛ-ЛЗП – Об'єднані Європейські ліві – Ліві Зелені Півночі
23. ПЗУ – Партія зелених України
24. ПАСД – Прогресивний альянс соціалістів і демократів
25. ПП – політична партія
26. ПР – Партія регіонів

27. ПЄЛ – Партія європейських лівих
28. ПЄКР – Партія європейських консерваторів і реформістів
29. ПП «УКРОП» – ПП «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП»
30. РПЛ – Радикальна партія Олега Ляшка
31. СНПУ – Соціал-національна партія України
32. СДПУ (о) – Соціал-демократична партія України (об'єднана)
33. УРП – Українська Республіканська партія
34. УХДП – Українська християнсько-демократична партія
35. УНА – Українська національна асамблея
36. ЦСЄ – Центрально-Східна Європа
37. ЄНП – Європейська народна партія
38. ЄС – Європейський Союз
39. ЦВК – Центральна виборча комісія
40. Центр Разумкова – Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (УЦЕПД)
41. ЄС – Європейський Союз
42. ЄНП – Європейська народна партія

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Останніми десятиліттями політичні системи країн Європейського Союзу зіштовхнулися з низкою серйозних викликів, які мали вплив і на формування партійних систем. Ці виклики пов'язані з фінансовою кризою 2008–2009 рр., міграційною кризою 2015–2016 рр., антиглобалістськими рухами та євроскептицизмом. Перенесення їх у сферу політики виявилось у протистоянні «мейнстримних» і антисистемних партій / партій «нової політики», особливості якого можна простежити на основі аналізу результатів парламентських виборів.

Крім того, на конфігурацію партійних систем країн Європейського Союзу має суттєвий вплив загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій із розмитою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури.

Еволюція партійної системи України також позначена впливом цих тенденцій, які, поряд з особливостями суспільно-політичного розвитку, сьогодні визначають конфігурацію і акторний склад партійної системи.

Україна, реформуючи політичну систему після проголошення незалежності, перенесла у політичний процес низку європейських політичних практик і відносин, потрапивши таким чином у «пастку» інституційних запозичень. Не оминули такої «пастки» й політичні партії. Ключову роль у цьому відіграє узгодженість (конгруентність) сутностей імпортованих інститутів у країні-донорі та країні-реципієнті. Високий ступінь конгруентності приводить до поступової конвергенції, низький – до дивергенції, яка, своєю чергою, може спричинити як переродження імпортованих інститутів, так і виникнення нових. Відтак імпортовані інститути стають або лише «оболонкою», всередині якої функціонують неформальні, традиційні для суспільства-реципієнта, практики, або ж спостерігається інституційний конфлікт чи виникає інституційний гібрид.

Поряд із цими особливостями функціонування сучасних партійних систем, на їхню трансформацію суттєво впливає перехід до постіндустріальних (інформаційних) суспільств. Такий перехід супроводжується підвищенням вимог громадян до інструментарію політичної діяльності, прагненням політично активного населення, особливо молоді, до автономного самовизначення. Це спричинило розвиток більш «вільних» форм політичної активності (поява нових соціальних рухів, «монопроблемних» громадських ініціатив і т. д.), а також трансформацію традиційних інститутів, зокрема політичних партій.

Відтак актуальність і необхідність такого дослідження обумовлена складністю й неоднозначністю тих процесів, які характерні для нинішнього стану партійної системи України. Остання знаходиться ніби в точці біфуркації, з якої можливі різні вектори подальшого розвитку, тому в нашій науковій розвідці ми й даємо відповідь на низку питань, пов’язаних з еволюцією вітчизняної партійної системи: яким є вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн ЄС на українську партійну систему, якими будуть домінуючі моделі політичних партій у майбутньому, як процеси діджиталізації позначаться на функціонуванні вітчизняних політичних партій?

Аналіз цих питань перетворюється на вагомий аспект розвитку вітчизняної політичної науки у контексті визначення основних напрямів еволюції та особливостей функціонування партійної системи України у нових соціально-політичних умовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація написана у межах комплексної наукової теми, яку виконує кафедра міжнародних студій і суспільних комунікацій факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»: «Історичний, політичний, безпековий та комунікативний виміри міжнародних відносин у Східній та Центральній Європі», номер державної реєстрації 0118U004536 від 1.01.2020 р.

Мета й основні завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи – здійснення комплексного політологічного аналізу особливостей розвитку партійної системи України у контексті сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн

Європейського Союзу. Для досягнення мети необхідно вирішити такі основні завдання:

- окреслити основні теоретико-методологічні підходи та категоріальний апарат дослідження;
- охарактеризувати історичні етапи еволюції політичних партій та сучасні тенденції їхнього розвитку;
- дослідити особливості формування партійних систем країн Європейського Союзу та охарактеризувати основні функціональні моделі політичних партій;
- показати вплив парламентських електоральних циклів 2015–2020 рр. на акторний склад і конфігурацію партійних систем європейських країн;
- окреслити та охарактеризувати модель розвитку вітчизняної партійної системи;
- дослідити вплив електорального циклу 2019–2020 рр. на еволюцію української партійної системи;
- виокремити та проаналізувати тенденції розвитку української партійної системи у загальноєвропейському контексті.

Об'єктом наукового аналізу дисертаційної роботи є партійна система України. *Предметом дослідження* – вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу на еволюцію та функціонування партійної системи України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період із 2015 р. і до кінця 2020 р. Вибір нижньої межі обумовлений низкою подій: початком міграційної кризи в Європейському Союзі та змінами у політичній системі України після Революції гідності. Верхня межа обрана як така, що завершує великий електоральний цикл в Україні (2019–2020 рр.), котрий мав суттєвий вплив на акторний склад та формат української партійної системи.

Методологія дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження став неоінституціоналізм, базові принципи якого були сформовані як сукупність методів та теорій для вивчення політичного. Перш за все йдеться про такі концепти як «траєкторія попереднього розвитку», «теорія раціонального вибору», «легітимація політичних інститутів у мінливому

громадському середовищі», «інтернаціональний інституціоналізм», котрі дозволяють нам вивчати еволюцію політичних партій і партійних систем у динаміці, аналізуючи як формальні так і неформальні політичні практики та поєднуючи при цьому якісний опис і кількісне вимірювання.

Дисертаційне дослідження передбачає застосування широкого спектру загальнонаукових методів: індукції та дедукції, аналізу і синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення, логіко-інтуїтивного методу.

У дисертації також застосовано низку політологічних теорій, які надають можливість для аналізу сучасних тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем. Йдеться про концепт «тихої революції», яка докорінно змінює суспільство та інститути, котрі в ньому функціонують, у тому числі й політичні партії, теорії, які описують нові моделі партій у постіндустріальному суспільстві: О. Кірххаймер («всеохопні партії»), Р. Катц («картельні партії»), Х. Маргіттс («кіберпартії») та інші.

Наукова новизна отриманих результатів пов’язана зі змістом теоретичних положень і висновків, сформульованих у дисертації:

Вперше:

– охарактеризовано структурні зміни в партійних системах країн Європейського Союзу після 2015 р. та окреслено сучасні тенденції їхнього розвитку. Констатовано, що вони торкаються перш за все зміни балансу впливів на формування урядових структур: від «мейнстримних» партій до партій «нової політики». До головних сучасних трендів розвитку політичних партій країн ЄС відносимо: кризу «мейнстриму» як політики управління державами, що сформувалася на основі синтезу основних ідеологічних доктрин (лібералізм, консерватизм, соціал-демократія); кризу традиційних партій, двопартійності та самої ліво-правої матриці ідеологічних координат; виникнення нових видів соціально-політичних розмежувань, наслідком яких була поява нових типів партій: «зелених», праворадикальних, «партій нової політики»; віртуалізація політики і поява мережевих / діджитал-партій.

– досліджено вплив парламентських електоральних циклів 2017–2019 рр. на розвиток і функціонування партійних систем країн Європейського Союзу. Доведено, що найважливішою особливістю парламентських виборів 2017–2019 рр. у країнах Європейського Союзу стало підтвердження пережитих ним глибоких соціально-політичних трансформацій, сутність яких полягає в неухильному зменшенні беззаперечної монополії на політичну владу, яку ще в недавньому минулому мали системні партії традиційного європейського політичного мейнстриму, та еволюція партійно-політичного ландшафту з нахилом до інституціалізації антисистемних політичних сил. Успіх партій «нової політики» зумовлений низкою чинників, до головних з яких можна віднести: а) розчарування громадян у політиках і політичних партіях, зростання недовіри до них; зниження рівня партійної ідентифікації; проблема з рекрутуванням нових і утриманням старих членів партій; б) медіатизацію, персоналізацію та професіоналізацію політики; в) деідеологізацію політичного життя; г) ціннісну трансформацію суспільств, перехід до домінування постматеріальних цінностей.

– проаналізовано вплив електорального циклу 2019–2020 рр. на конфігурацію і акторний склад вітчизняної партійної системи. Доведено, що електоральний цикл 2019–2020 рр. суттєво змінив акторний склад і конфігурацію партійної системи України: а) за результатами парламентських виборів 2019 р. до Верховної Ради України перемогу здобули чотири нові політичні партії, при цьому президентська партія «Слуга народу» отримала монобільшість і право на самостійне формування уряду; б) парламентські вибори 2019 р. означили нову тенденцію партійного життя – його віртуалізацію: депутатські мандати отримали партії, які напередодні виборів практично не мали регіональних структур («Слуга народу», «Голос»), а виборча агітація перемістилася значною мірою на телевізійні канали та в соціальні мережі; в) у місцевих виборах брала участь значна кількість регіональних партій, що засвідчує високий рівень фрагментованості української партійної системи; г) знизився рівень інституціалізації партійної системи загалом порівняно з попередніми роками, про що свідчать високий індекс волатильності (69), відсоток

голосів, поданих за «старі» партії (31,5%), велика кількість позапартійних депутатів (303);

– вивчено і конкретизовано вплив сучасних тенденцій європейського партогенезу на особливості функціонування партійної системи України. Вказано, що найважливішими європейськими трендами партієтворення, які реалізуються і в українському соціумі, є такі: а) «переформатування» партій, котре викликано складним комплексом суспільних і соціально-економічних реалій у контексті становлення інформаційного суспільства; б) зміна характеру соціально-політичних поділів, коли нові суспільні конфлікти не мають постійного і комплексного характеру, а є більш локалізованими й фрагментованими. Відтак вони продукують появу короткочасних партійних проєктів, які існують упродовж одного-двох електоральних циклів; в) інструментальний характер відносин «партія – громадянин», наслідком чого є скорочення чисельності партій та високий рівень партійної мобільності; г) деідеологізація партійного життя, конвергенція партійних програм та ідеологій. Підкреслено, що всі ці тенденції простежуються в українському партогенезі, але корегуються особливостями вітчизняного демократичного транзиту та соціокультурними характеристиками українського соціуму.

Удосконалено:

– пропозиції стосовно покращення нормативно-правової основи діяльності українських політичних партій. Йдеться перш за все про умови реєстрації політичних партій та припинення їхньої діяльності, участь політичних партій у виборчих процесах (парламентські, президентські, місцеві вибори), удосконалення державного фінансування діяльності політичних партій;

– концепт сучасної політичної партії, яка має багаторівневу структуру, а також виокремлено й охарактеризовано моделі партійних організацій, які домінують у сучасних політіях: мейнстримні політичні партії, мережеві / діджитал-партії, партії «нової політики», нові популістські партії, які виникають напередодні чергових виборів і здебільшого так само швидко і припиняють існування, регіональні політичні партії;

– трактування сутності «партійних криз» в історії європейського партогенезу. Автором виокремлено 4 «партійні кризи»: 1) в кінці XIX – на початку XX ст. (М. Острогорський та Р. Міхельс); 2) 80-ті рр. XX ст. (зміна домінуючої організаційної моделі масової партії як наслідок переходу до постіндустріального суспільства); 3) починаючи з 2000 р., криза проявляється у протистоянні мейнстримних і антисистемних партій та відбувається збільшення впливу останніх на суспільно-політичні процеси; 4) з 2015 р., криза сприяє появі мережевих партій, які свою діяльність переносять в інформаційний простір, отримуючи при цьому високі електоральні результати.

При цьому криза трактується нами не як втрата партією її сутнісних ознак, а як зміна організаційних форм / способів діяльності відповідно до зміни умов соціокультурного середовища.

Набули подальшого розвитку:

– концепція «партійного ландшафту», котрий у роботі трактується як партійний простір, утворений політичними партіями певної країни (парламентськими, регіональними, місцевими), і є результатом тривалої взаємодії різних чинників політичного життя суспільства: електоральних процесів, соціально-політичних розмежувань, виборчої системи, форми правління, соціально-демографічних характеристик виборців тощо. Зазначено, що на сьогодні партійний ландшафт країн Європейського Союзу утворюють: 1) федерації національних і регіональних партій, об'єднані спільними ідеологічними установками; 2) загальнонаціональні партії окремих країн; 3) партії окремих регіонів усередині держав; 4) партії, які представляють етнічні меншини і які виступають за автономію та незалежність у складі окремих країн; 5) європейські партії, які не є зареєстрованими у ЄС, але в майбутньому деякі з них зможуть отримати офіційну реєстрацію;

– концепція соціально-політичних поділів у контексті виникнення праворадикальних партій та партій «нової політики». Установлено, що головною причиною виникнення праворадикальних популістських політичних партій у Європейському Союзі була поява нового соціально-політичного поділу між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами національних

держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістськи налаштовані маси»). Важливу роль у поширенні мережевих моделей партій / партій «нової політики» відіграла зміна характеру соціально-політичних поділів. Нові суспільні конфлікти не мають постійного і комплексного характеру, вони більш локалізовані й фрагментовані, а розмежування за інтересами часто має тимчасовий, ситуативний характер, створюючи здебільшого короткочасні, не стабільні об'єднання;

– висновки щодо впливу демократичного транзиту на особливість розвитку і функціонування партійної системи України. Констатовано, що українські політичні партії в умовах перерваного демократичного транзиту та гібридного політичного режиму перетворюються у субститути (псевдоінститути) / партійно-електоральні машини, не виконуючи при цьому належним чином притаманних їм функцій (перш за все артикуляції та представництва суспільних інтересів, які заміщуються інтересами фінансово-промислових груп або окремих особистостей).

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого розвитку теорії політичних партій і партійних систем та вдосконалення нормативно-правової основи діяльності вітчизняних політичних партій.

Висновки щодо особливостей конфігурації та перспектив розвитку партійної системи України мають практичну спрямованість і можуть бути застосовані лідерами/активістами партій для поліпшення організаційної роботи та проведення виборчих кампаній.

Результати дослідження також можуть бути використані у навчальному процесі при розробці й викладанні навчальних дисциплін із теорії політичних партій, псефології та політології.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати, висновки та положення наукової новизни, що містяться в дисертації, є особистим доробком здобувача. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Отримані висновки й положення дисертаційної роботи апробовані на міжнародних і всеукраїнських конференціях, зокрема на таких: ІІ Міжнародна наукова конференція «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук» (м. Одеса, 16–17 жовтня 2020 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти» (м. Ужгород, 8 грудня 2020 р.), Міжнародна наукова конференція «Політичні партії та вибори: українські та світові практики» (м. Львів, 28 листопада 2020 р.), VI Міжнародна науково-практична конференція «Формат розвитку взаємовідносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії COVID-19» (м. Ужгород, 24 вересня 2021 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображено в 11 публікаціях: 5 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України з політичних наук, 6 – у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 269 сторінок, із них основний текст 183 сторінок, 45 сторінок займає список використаних джерел, що налічує 476 позицій. Обсяг додатків – 21 сторінка.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

1.1. Категоріальний апарат дослідження

Як ключовий інститут політичної системи партії завжди знаходилися У фокусі уваги політичної науки, що обумовило глибоку концептуальну розробку різних аспектів їх функціонування. Разом з тим інтенсивний процес партогенезу в останні десятиліття обумовлює необхідність уточнення категоріального апарату, актуалізації теоретичних положень та удосконалення методологічних підходів до вивчення партій.

Сучасна наука пропонує великий набір найрізноманітніших підходів до визначення сутності політичної партії, які підкреслюють різні ознаки та аспекти її діяльності. Дослідники в основу визначення партії кладуть ідеологічні, структурні, функціональні, електоральні та інші критерії, що вирішальним чином позначається на визначенні сутності політичної партії.

Становлення політичних партій пов'язано з представництвом групових інтересів, виробленням доктрин, програм і об'єднанням навколо спільних ідей. Наприклад, вже на початку XIX ст. Б. Констан зазначав, що «партія є спільність осіб, що публічно сповідують одну і ту ж політичну доктрину» [399, с. 17]. Попри столітню еволюцію та змістову трансформацію інституту, функція агрегування і артикуляції суспільних інтересів продовжує залишатися однією з найважливіших і на сучасному етапі. Функціональні особливості партій підкреслює Ж.-Л. Кермон, визначаючи політичні партії як «організовані політичні сили, які об’єднують громадян однієї політичної тенденції для мобілізації думки з певної кількості цілей і для участі в органах влади або для орієнтування влади на досягнення цих вимог» [63, с.185].

Інша позиція щодо розуміння політичних партій пов'язана з їхньою участю у боротьбі за державну владу. Е. Даунс підкреслює, що партія – це «команда людей, що прагне контролювати державний апарат шляхом здобуття посад на виборах, які організовані належним чином» [423, с. 25]. У цьому контексті К. Джанда

диференціює поняття партії за змістовим охопленням у різних значеннях: у т.зв «широкому» сенсі партія – це «організація, що має на меті заміщення урядових посад своїми визнаними представниками»; у «вузькому» розумінні партія – це команда людей, яка прагне до здобуття державних посад шляхом участі у виборах [109, с. 90-92].

Окремі дослідники пропонують трактування політичних партій з акцентом на їхніх структурно-організаційних аспектах. Зокрема М. Дюверже зазначав, що «в природі організації сучасних політичних партій їхня сутність розкривається куди більш повно, ніж у програмах або класовому складі: партія є спільністю на базі певної визначеної структури» [112, с. 18]. Застосовуючи структурний підхід до аналізу партій, вчений виокремив такі ключові їх ознаки, як тривалість існування, особливості структури та чинники організаційної побудови.

В рамках електорального підходу ключове значення має зв'язок політичної партії з виборами, в результаті яких здійснюється прихід до влади певної політичної групи. Фундатор сучасної теорії партійних систем Дж. Сарторі лаконічно визначав партію, як «політичну групу, яка бере участь у виборах та може завдяки цьому заміщати своїми кандидатами державні посади» [463, с. 61].

Крім вищенаведених «вузьких» визначень політичної партії, в партології поширений підхід, який намагається об'єднати кілька ознак в єдине комплексне поняття. Однак потрібно зауважити, що і прихильники «вузьких» партійних визначень у тому чи іншому контексті доповнювали їх розглядом функцій партій, організаційних структур або інших елементів, аналітично розвиваючи свої початкові формулювання. Це дозволяє зробити висновок про відсутність жорстких меж між наведеними підходами.

Один з найбільш поширених комплексних підходів до розуміння політичної партії запропонували Дж. Ла Паломбара і М. Вейнер. Дослідники виділили чотири елементи, які конституюють політичну партію: перший елемент – це наявність розвинутої організаційної структури; другий – це відносна стійкість організації за часом; третій – орієнтованість організацій на здобуття та здійснення влади; четвертий – це прагнення народної підтримки на виборах [443, с. 128].

Отже, можна підсумувати, що в політології не склалося єдиного визначення поняття «політична партія». Це пов'язано, перш за все, з існуванням великої кількості політичних об’єднань, що виконують схожі функції та підпадають під критерії різних визначень.

Наведені вище позиції належать до т.зв. класичних підходів до розуміння партій. Політична партія в класичному розумінні була орієнтована на агрегування, артикуляцію і задоволення інтересів соціальних груп, розробку та реалізацію політичної програми, ведення виборчої кампанії та здійснення впливу на громадську думку з метою здобуття влади. Однак у сучасних умовах зазначені партійні функції наштовхуються на багатомірність, індивідуалізованість та різноспрямованість розвитку суспільства, що ускладнює вироблення «вузьких» ідеологічних позицій для значної кількості людей.

У сучасних умовах інформаційного суспільства понятійна еволюція триває, тому змінюється змістове розуміння партій та їхніх функцій у суспільстві. З-поміж найбільш виражених тенденцій, які впливають на зміну розуміння політичних партій, можна виокремити такі: послабилася роль ідеологічної складової в діяльності партій; в організаційному плані партії перестали опиратися на низові структури, послабилася потреба в розгалуженій партійній організації; членські внески перестали бути фінансовою основою партійної діяльності; партії перестали перейматися питаннями збільшення кількості членів; збільшився вплив інформаційних технологій на функціонування партій [15, с. 47].

Відповідно до вимог і потреб сучасного суспільства партіям доводиться кардинально змінюватися. Розмивання традиційного електорату і волатильність переваг виборців змушують політичні партії переосмислити засади своєї діяльності та внутрішньої організації. Одна з основних вимог часу пов'язана із забезпеченням більшої відкритості партійних структур, зокрема впровадження обов'язкової співучасті та комунікації всередині партій. В умовах індивідуалізації світоглядних імперативів все більше виборців орієнтуються на актуальні тренди розвитку, а не на програмні установки, ідеологію чи історію партійної організації. Доступність інформації підштовхує індивіда до формування власного бачення актуальних

тенденцій, яке не завжди вкладається в класичні координати ідеологій. Функціональне навантаження партій в умовах інформаційного суспільства виходить на нові рівні – на рівні індивідів і мереж, що, своєю чергою, повинно відображатися як у повсякденній діяльності партій, так і в технологіях ведення політичних кампаній [52].

Сучасні партійні моделі віддалено нагадують еталон класичної масової партії з фіксованим членством, розгалуженою організаційною структурою та ідеологією, тому інколи таку несхожість і трактують як кризу партій. Але слід зазначити, що, з огляду на сучасні тенденції суспільно-політичного розвитку, повернення до класичних моделей партійних організацій не відбудеться. Партії й надалі будуть змінюватись, реагуючи у такий спосіб на нові виклики соціокультурного середовища. А науковці такі зміни знову трактуватимуть як партійну кризу. Незважаючи на констатацію партійних криз, занепаду партій, вони і надалі залишаються основою демократичного механізму зміни влади та гарантією її легітимності: «політичні партії створили демократію, і сучасна демократія без партій немислима» (Е. Шатшнайдер). Тому кожна наступна криза – це не що інше, як реакція партій на зміну умов функціонування, і, відповідно, виникнення їх нових організаційних моделей [174, с. 146–147].

Отже, в сучасних умовах суспільного розвитку змінюється розуміння, функціональне навантаження і організаційні засади діяльності політичних партій. Процес відмови виборця ідентифікувати себе з певною політичною партією триватиме, що вимагає від партій нових механізмів і форм, які б змогли мотивувати електорат до участі у виборах [140, с. 129].

Одночасно зі спробами тлумачення сутності партій вчені пропонували різні підходи до їх класифікації. З огляду на різні критерії в партології не вироблено загальновизнаної типології партій. У якості ключових критеріїв класифікації в політичній науці використовують: ідеологічну приналежність, програмну спрямованість, цілі та функції, походження, роль у політичній системі, соціальну базу, методи діяльності та ін. Разом з тим, у сучасних умовах суспільного розвитку змінюється сутнісне розуміння політичних партій, з’являються нові типи, що

вимагає від вчених формулювання нових підходів до типологізації партій. Тому проблема типологізації політичних партій стала однією з найбільш досліджуваних у сучасній політології [139, с. 114]. Попри посилену увагу до проблеми типологізації, варто погодитися із методологічним застереженням А. Романюка та Ю. Шведи, що класифікації партій мають допоміжний характер, оскільки намагаються впорядкувати явища, не змінюючи дійсність та ніколи до кінця не відповідають елементам цієї дійсності. Як підсумовують вчені, «типи партій є певними спрощеннями – жодна партія не відповідає цілком прийнятій класифікації, не повністю вписується у тип, до якого її віднесли дослідники» [311, с. 58].

Один з найбільш поширених критеріїв класифікації – ідеолого-політична приналежність і програмні установки партії. У багатьох випадках ідентифікація партії стає очевидною, виходячи з її назви, яка відображає програмно-ідеологічний характер партійної діяльності. Вже більше століття ліберальні, консервативні, соціал-демократичні, соціалістичні партії представлені у всіх європейських країнах. З кінця XX ст. поширюються і здобувають вплив нові партійні ідеології – екологічні (зелені), євроскептичні, популістичні. Інколи одна ідеологічна «сім'я» репрезентована кількома політичними партіями, що може призводити до різного ступеня політичної фрагментації.

Ідеологічно партії відрізняються за своєю програмою: вона може охоплювати широкий діапазон ідей і соціальних проблем, а може відображати лише цінності та інтереси щодо невеликих суспільних груп, напр. монотематичні партії (партія піратів, зелені партії, партії захисту прав тварин або сексуальних меншин).

Поширена в партології методологія право-лівого континууму формується в розрізі насамперед соціально-економічного поділу – свобода ринку (правий полюс) і соціальна справедливість (лівий полюс). З огляду на те, що ідеологічні позиції партій можуть бути радикальними, помірними або екстремістськими, то спектр ідеологічного забарвлення партій простягається від крайнього правого (націоналістичного) до крайнього лівого (комуністичного).

Класифікації за ідеологічним критерієм відображають традиційні соціополітичні розмежування в суспільстві. В період свого становлення партії

відображали класову структуру суспільства, тому досить чітко могли бути класифіковані за ідеологічною ознакою. Світогляд членів партії багато в чому визначався партійною програмою та ідеологічними засадами, тому партійна позиція була основоположною для діяльності та сприймалася членами як особиста.

Сучасні партії інколи складно типологізувати з точки зору традиційних індикаторів ідеології. В сучасних умовах змінюється соціальна структура суспільства, що приводить до зміни світоглядних установок електорату і відповідно трансформації та появі нових партій. Партії в гонитві за електоратом не завжди могли вписатись зі своїми установками в рамки існуючої ідеологічної осі «праві-центр-ліві». Індивідуалізація світоглядних імперативів виборців змушує партії розширювати рамки своїх ідейно-політичних уявлень. Це супроводжується розмиванням ідеологічних позицій політичних партій, насамперед тих, що знаходяться ближче до центру. Сучасні політичні процеси в країнах ЄС засвідчують, що традиційні партії неухильно втрачають членів і електоральну підтримку, тоді як альтернативні здобувають владні позиції. В ідейно-політичному розмежуванні сучасних партій підвищується роль таких критеріїв, як ставлення до мігрантів, статусу жінок, глобалізації, європейського майбутнього та ін.

У сучасних умовах кризи класичних ідеологій, зростання недовіри до традиційних політичних інститутів, зокрема до інституту політичних партій, дослідники вдаються до нових типологічних спроб.

На ідейно-інституційному антагонізмі заснований типологічний поділ на партії «старої політики» та «нової політики», який став результатом осмислення кризи традиційних партій у др. пол. XX ст. та формування нового типу соціополітичного поділу навколо постматеріальних цінностей. Традиційні політичні партії («старі ліві» та «старі праві») не змогли ідеологічно задовольнити запити, пов’язані з постматеріальними інтересами в рамках «нової політики», що обумовило вихід на політичну арену партій «нової політики» («нових лівих» і «нових правих») як інституціональних представників носіїв постматеріальних цінностей [395, с. 215]. Спочатку (1970-80-ті рр.) ключові проблеми «нової політики» репрезентували «нові ліві» партії, які потіснили з політичного дискурсу традиційні економічні питання.

Але разом з тим загострилися і ряд «нових питань» правої спрямованості (антиглобалізм, євроскептицизм, антимультикультуралізм, традиціоналізм, антимігрантська політика), що зумовило ріст популярності нових правих партій. Отже, партії «нової політики» – це феномен постіндустріального суспільства, що сформований навколо «нових питань» постматеріального характеру. Ці партії за ідеологічними та інституційно-організаційними критеріями принципово відрізняються від традиційних партій «старої політики». Розвиваючи типологічні особливості партій «нової політики», дослідники не обмежуються розмежуванням «нових лівих» і «нових правих» партій, пропонуючи моделі «медіапартій», «флеш-партій», «кіберпартій» та ін.

Дещо спрощеним, але поширеним є антагоністичний поділ за інтегративним критерієм на два партійні табори – системні та антисистемні партії. Системні (або мейнстримні) партії – це партії традиційного характеру, які при формальній конкуренції лівого та правого центру в 1990–2000-х рр. досягли консенсусу щодо ключових векторів функціонування політичної системи. На думку С. Перегудова, поняття «мейнстрим» стосовно партій вказує на ту принципову межу, яка відділяє традиційні партії та партійні системи від популістських і екстремістських сил, які останнім часом стали активними учасниками політичного процесу [276, с. 45].

Протистоять політиці мейнстриму антисистемні політичні сили. Поняття антисистемної партії було введене Дж. Сарторі, під яким він розумів радикальні, екстремістські партії ультраправої чи ультралівої спрямованості, які виступали проти існуючого політичного укладу [463]. Концептуальний підхід Дж. Сарторі передбачав ідеологічну віддаленість антисистемної партії від системних партій у політичному просторі (ліві – праві), а також делегітимізуючий вплив дій антисистемної партії на політичний режим, у рамках якого вона функціонує [166, с. 40]. Разом з тим, у розрізі сучасних політичних реалій та концептуальних розробок нинішнє розуміння антисистемності є складнішим і багатоаспектним. З-поміж узагальнених ознак, якими оперують дослідники, визначаючи антисистемні партії, варто виокремити такі: значна ідеологічна дистанція між системними й антисистемними партіями; віддаленість від політичного й партійно-ідеологічного

центру, визначеного у політико-конституційній площині певної країни; надмірна поляризація політичного процесу й міжпартійної конкуренції; низький коаліційний потенціал антисистемних сил; тактика надмірної делегітимізації політичного процесу антисистемними партіями; ідеологічне дистанціювання виборців антисистемних партій від виборців мейнстримних партій [166; 415]. Для позначення причетності партій до антисистемності науковці застосовують означення «протестні», «екстремістські», «популістські», «антиістеблішментські», «девіантні» та ін. Також типологічні розробки антисистемних партій зіткнулась з труднощами їхньої ідентифікації в площині «праві–центр–ліві » за допомогою стандартних критеріїв [139, с.117]. За ідеологічним критерієм нові типи партій можуть бути розміщені по всьому політичному спектру: від лібертаріанства до ультраправого консерватизму та націоналізму, що, на думку дослідників, засвідчує складність явища антисистемності та чітку тенденцію до його подальшого ускладнення [321, с. 74].

До антисистемної риторики часто вдаються популістські партії. Зокрема, в контексті електоральних успіхів антисистемних популістських партій дослідники підкреслюють неоднозначність самого феномену антисистемності у сучасній європейській практиці, «оскільки мейнстримні партії, прагнучи отримати електоральну підтримку, використовують популістську риторику, а популісти, отримавши депутатські мандати, зменшують свій «радикальний запал» і починають працювати у форматі мейнстриму» [252, с. 60].

В ідеологічному контексті варто наголосити на проблемах ідентифікації та типологізації популістських партій. Сучасні тенденції деідеологізації та кризи традиційних партій обумовлюють електоральний успіх популістських партій, ідеологічні позиції яких інколи складно ідентифікувати через суперечливість та еклектичність поглядів. На відміну від традиційних ідеологій (напр., лібералізм, консерватизм, соціалізм) популізм є суперечливою ідеологічною конструкцією, який може використовувати полярності різних ідеологічних течій, виходячи з практичної потреби своїх носіїв (політиків, партій) [156, с. 102]. Популістів об’єднує протестний характер діяльності та антиполітичні заклики. Спектр оцінок популізму

різноманітний і коливається в діапазоні: від загрози ліберальній демократії до його сприйняття як політичного «духу часу» (populist Zeitgeist) [451]. П. Таггарт зазначає такі основні характеристики популізму: антиелітарність і ворожість до представницької демократії; адаптивність до навколишнього оточення; пропонує прості рішення складних проблем; відсутність фундаментальних цінностей; популізм є реакцією на кризові явища та ін. [470, с.2].

Наступний вагомий критерій класифікації партії – за їхніми цілями та функціями в політичній системі. Ключова ціль партій – це здобуття державної влади та участь в управлінні державою. За цією ціллю партії відрізняються від інших організованих груп, наприклад, рухів, асоціацій. Аналізуючи стратегію партійної діяльності, К. Стром запропонував вважати ключовими три цілі партій: боротьба за голоси виборців, потрапляння в законодавчий орган та участь в уряді [467]. Більшість партій орієнтуються на всі три цілі: успіх виборів є передумовою для здобуття державної влади, влада дає можливість досягти своїх політичних цілей, цілі реалізуються завдяки іміджевій стратегії партії. З іншого боку, можуть бути і розходитися. Наприклад, партії утримуватимуться від участі в урядових коаліціях, якщо вважатимуть, що це завдасть їм шкоди на наступних виборах.

За цілями діяльності С. Волінетц поділяє сучасні політичні партії на три групи: партії політичних цінностей, електоральні партії та офісні партії [475, с. 136-165]. Партії політичних цінностей не стільки борються за владу, скільки переслідують ідеологічні, політичні цілі (наприклад зелені, нові праві, протестні партії). Для електоральних партій головним є перемогти на виборах і зберегти за собою державну владу, тому вони схильні до компромісів, маніпулюючи громадською думкою для збереження голосів виборців. Офісні партії переслідують ціль закріпитися на державних посадах, для цього вони готові приєднатися до будь-якої коаліції та поступитися своїми ідеями.

Найбільш поширеною в політології є узагальнена типологія, яка відображає історичну еволюцію партій. Дослідниками відзначається, що динаміка різних типів партійних угруповань була пов'язана з наявністю певного панівного типу, що становить ідеально-типову модель, найбільш відповідну викликам певного періоду

[340, с. 102]. В основі більшості змін – трансформація внутрішньої конфігурації партій і моделі їхньої поведінки на політичній сцені. У політичній науці поширеною є типологія партій, що відбиває їхню історичну трансформацію, зокрема виокремлення «кадрових» і «масових» [112], «всеохоплюючих» [434] і «картельних» партій [432].

Крім того, як перспективне продовження еволюції інституту партії на сучасному етапі дослідники пропонують нові типологічні розробки, наприклад, партії «нової політики» (партії постматеріальних цінностей), «флеш-партії» (їх поява супроводжується неочікуваним і короткостроковим електоральним успіхом), «кіберпартії» (діяльність базується на мережевих комунікаціях) та ін.

Поява нових партій і трансформація старих обумовлена динамічною структурою суспільно-політичних розмежувань, яка дедалі більше ускладнюється в мінливих умовах інформаційного суспільства. Історичну еволюцію партій буде детальніше розглянуто в наступному підрозділі.

З огляду на важливість для нашого дослідження проблематики партійних трансформацій у перехідних, посткомуністичних суспільствах ЦСЄ, варто звернути увагу на відповідні типологічні розробки.

Особливість класифікацій політичних партій в умовах трансформації полягала в тому, що для різних стадій транзиту були характерні й різні типи партій. Кожний етап транзиту ставив перед політичними рухами та партіями нові вимоги: спочатку партії були засобом комунікації всередині політичної еліти й інструментом мобілізації ресурсів у боротьбі між ними, потім партії все частіше виконували роль каналу представництва соціальних інтересів, стаючи «вирішальним агентом інституційної легітимації» [290, с. 223].

С. Рішой виокремив такі типи політичних партій після падіння комуністичних режимів: 1) «нові партії-рухи» – політичні сили, що виникли спонтанно в умовах колапсу старих політичних режимів і згодом припинили свою діяльність через внутрішні розбіжності; 2) історичні партії – т.зв. «відроджені» партії, які діяли в міжвоєнний період, але були заборонені за часів комунізму; 3) посткомуністичні партії, які за часів комунізму діяли як формально незалежні політичні сили, співпрацюючи з

комуністами в межах національних фронтів і парламентів, а після 1989 р. намагались трансформуватися в оновлені партії; 4) нереформовані або частково реформовані комуністичні партії; 5) партії влади; 6) протестні партії, які протиставляли себе діючим партіям та системі правління загалом [462, с.13].

Поширеним є підхід Г. Кітчельта, який виокремив три (ідеальних) типи партій у контексті переходу до демократії в ЦСЄ [436]: програмні партії, які мають ідеологічну та/або світоглядну основу і пов'язані з певними суспільними верствами, конфліктними лініями; харизматичні партії, ідентичність яких визначається особою лідера, майже не зачіпаючи змістову складову політичної діяльності; клієнтелістські партії – попри загальнозначущі обіцянки, ці партії дбають насамперед про інтереси своєї клієнтели (своїх виборців) за допомогою розподілу різних ресурсів: податкових пільг, робочих місць, соціальних благ, субвенцій. Діяльність таких партій перешкоджає консолідації демократії [436, с. 450].

Порівнюючи партійний розвиток країн ЦСЄ із західноєвропейським досвідом, А. Рьоммеле зазначає, що в постсоціалістичних країнах тип програмних партій поширився значно слабше, ніж харизматичних чи клієнтелістських, які не спроможні забезпечити стабільні соцієтальні та політичні зв'язки для тісної програмної координації між прибічниками партії та лідерами [300, с. 42-44]. В. Горбатенко підкреслює: «В постсоціалістичних країнах типологічну основу формування партійних систем визначає відмінний від країн Західної Європи процес партійного будівництва «згори» через інституційне оформлення еліт та груп інтересів, які й визначають характер інституціоналізації політичних партій» [77, с.53].

Отже, політична наука представлена комплексом підходів до класифікації партій, в основі яких лежить один чи кілька критеріїв, що обумовлює той чи інший партійний тип.

Розглянувши сутність політичних партій та підходи до їх класифікації, варто зупинитися на визначеннях та типології партійних систем. Спектр визначень партійної системи надзвичайно широкий і різноманітний: від обмеження партійної системи лише сукупністю партій та взаємовідносинами між ними до встановлення

зв’язку політичних партій з усією системою владних відносин у країні. Наприклад, У. Андерсен і В. Войке запропонували т.зв. «вузьке» розуміння партійної системи як «взаємопов’язаності відносин між сукупністю партій» [428, с. 472]. М. Дюверже розглядав партійну систему крізь призму співвідношення таких її елементів: число партій, їх кількісні параметри, внутрішньопартійна структура, партійні союзи, географічна локалізація, розташування у політичному спектрі [112, с. 263]. Ю. Шведа в основу визначень партійних систем ставив наявність міжпартійних зв’язків на різних політичних рівнях: виборчому, парламентському та організаційному [383, с. 259]. Система взаємозв’язків між основними партіями формує партійну систему та її формат.

Окрім міжпартійних зв’язків, важливим аспектом функціонування партійної системи є наявність стійких зв’язків між партіями та державними інститутами, вплив політичних партій на формування державної влади. Державна влада з'єднує партії в певну структурну цілісність, адже владно-партійна взаємодія формує стійкі взаємовідносини між суб’єктами партійної системи. В цьому контексті важливе значення має аналіз структурних елементів партійної системи, до яких належать: партії, включені в механізм реалізації державної влади; партії, які займають домінуюче положення в системі партійно-владних зв’язків; взаємовідносини між суб'єктами партійної системи, як між правлячими та опозиційними партіями, так і між партнерами по коаліції [157, с. 9]. Для включення політичної партії до партійної системи необхідна наявність у неї таких ключових ознак: по-перше, представництво партії в державних органах (насамперед парламенті); по-друге, вираження партією значних інтересів суспільства та її підтримка громадянами; по-третє, дотримання партією політичних і правових норм, що регулюють міжпартійну конкуренцію [155, с. 170-171].

У розумінні природи партійних систем важливим є питання про їх типологію. Дослідники підходять до типологізації партійних систем на основі кількісних і якісних критеріїв.

Поширена в політології типологізація партійних систем за кількісним критерієм вказує на число партій, що реально ведуть боротьбу чи впливають на

владу. На основі кількісного критерію М. Дюверже виокремив однопартійні (неконкурентні) системи, які, своєю чергою, поділяються на деспотичні та демократичні типи, і багатопартійні (конкурентні) системи – з однією домінуючою партією, двопартійні та мультипартійні типи [112, с. 234]. Аналізуючи природу однопартійних систем, вчений не вважає «святотатством» співвідношення однопартійності та демократії, не розділяє поширену точку зору про ототожнення однопартійності та тоталітаризму [112, с. 341-346]. На думку М. Дюверже, однопартійність слід розглядати не абстрактно, керуючись лише формальною ознакою наявності єдиної партії, а в конкретних історичних умовах розвитку суспільства. Причому важливе значення має оцінка політичною партією свого монопольного становища та готовності до його закріплення [260, с. 44]. Типологія партійних систем М. Дюверже за кількісним критерієм отримала значне поширення в партологічних дослідженнях.

Пізнавальну й евристичну цінність мають типології, які базуються на використанні якісних та комбінованих кількісно-якісних критеріях. При якісній характеристиці партійної системи до уваги беруться форми взаємодії між партіями, характер міжпартійної конкуренції, коаліційний потенціал партій, ідеологічна дистанція та ін. Хоча варто підкреслити умовність типологізації партійних систем за кількісними та якісними критеріями, оскільки існує пряма залежність будь-якої класифікації від цілей і завдань, що ставляться дослідником [134, с. 107].

Р. Далтон класифікував партійні системи за критерієм агрегації інтересів, виокремлюючи змагальні, які намагаються вибудувати електоральну підтримку, та авторитарні партійні системи, які прагнуть керувати суспільством [102, с. 231].

Типологізація партійних систем, запропонована Ж. Блонделем, враховує дві ключові змінні – кількість партій та їх політичний вплив [412]. На основі емпіричних замірів дослідник виокремив двопартійну систему, систему двох з половиною партій, багатопартійну систему з домінуючою партією і багатопартійну без домінуючої партії.

В теорії партійних систем широке застосування отримала типологія Дж. Сарторі, який в основу визначення партійної системи ставив „систему взаємних

впливів, що виникають у результаті суперництва між партіями" [463, с.44]. Досліджуючи партійні системи, Дж. Сарторі звертає увагу на такі характеристики як електоральний, парламентський та урядовий потенціал партій. За підходом Дж. Сарторі класифікація партій проводиться за двома критеріями: рівень конкуренції в партійній системі та ступінь поляризації як зміщення партійної конкуренції за «ліво-правою» шкалою. Однопартійна та атомізована – це два крайніх полярних типи систем, які виокремлював вчений. Проміжними типами є система з домінуючою партією, система із партією-гегемоном, двопартійна система, поміркований та радикальний плюралізм [463, с. 64].

Отже, з поміж численних критеріїв класифікації партійних систем вчені виокремлюють такі основні характеристики, як-от: число партій, ідеологічна дистанція, характер міжпартійної конкуренції, механізм взаємодії партій із владними інститутами, потенціал партійного впливу та ін.

Одну з ключових ролей у політичній структурі сучасного суспільства, як і раніше, відіграють партії. Однак класичне розуміння політичних партій, їхніх функцій дедалі частіше піддається критиці через невідповідності сучасним реаліям. Партії змушені адаптуватися до нових умов і викликів, при цьому залишаючись в інституційних рамках минулої доби. Процес трансформації інституту політичних партій відбувається складно, супроводжується суспільним несприйняттям і кризовими явищами.

1.2. Історичні етапи еволюції політичних партій та сучасні тенденції їх розвитку

У процесі історичної еволюції політичні партії пройшли кілька етапів розвитку, набуваючи нових організаційних форм, ознак, функцій, що обумовлювало рівень їх інституціоналізації у політичній системі. На кожному з еволюційних етапів партії відрізнялися між собою за владним статусом, ідеологією, принципами функціонування.

Класичні партії виникли в XIX ст. як елітні (кадрові) та масові партії. Поділ на кадрові та масові був запропонований М. Дюверже в середині XX ст. [112, с. 116-123]. Кадрові політичні партії артикулювали інтереси привілейованих соціальних прошарків, не мали масового членства й прагматично орієнтувалися на електоральний результат. Про кадрові партії М. Дюверже зазначав: «Це об'єднання нотаблів, їх мета – підготувати вибори, провести їх і зберегти контакт з кандидатами» [112, с.117]. Партії цього типу мали слабку структурну згуртованість і децентралізований характер виконання рішень керівних органів. Фінансування кадрових партій здійснювалося із залученням власного капіталу лідерів та груп інтересів.

Поява масових партій, яка була зумовлена розширенням виборчого права, стала головним політичним трендом кінця XIX – першої половини XX століття [341, с. 110]. У цей період суспільно-політичного розвитку з гостротою проявляються соціально-класові суперечності, які стали додатковими стимулами для еволюції партійних організацій. В умовах залучення до політики широких соціальних верств політичні партії зміцнили своє становище, ставши важливим інституційним механізмом представництва інтересів громадян. Узагальнено можна виокремити наступні ключові риси, характерні для типу масових партій: представництво визначених соціальних груп виборців; численний і стійкий членський склад; розбудована організаційна структура та управлінський апарат; важлива роль ідеологічної складової та партійної програми; створення власних ЗМІ та розвинута політико-агітаційна робота; фінансування базується передусім на партійних внесках. Порівняно з кадровими масові партії здобували суттєві переваги, вони краще представляли суспільні інтереси, мобілізували виборців, забезпечували демократичну легітимацію.

Одночасно з виникненням політичних партій посилюється увага науковців і до проблемних аспектів партійної діяльності. В 1898 р. М. Острогорський на основі аналізу партійних систем Великобританії і США робить висновок про генетичну несумісність партій як організацій і демократії участі [258]. Як зазначає А. Кулик, положення роботи М. Острогорського про монополізацію влади партійною

бюрократією, маніпуляцію масами, перетворення партій в політичні машини, і сьогодні залишаються актуальними [184, с. 110].

Тему несумісності партій з масовою політичною участю продовжив у 1911 р. Р. Міхельс у своїй праці «Політичні партії. Соціологічний аналіз олігархічних тенденцій сучасної демократії». На основі аналізу процесів, які відбуваються в робітничих партіях, він обґрунтовує «залізний закон олігархії», сутність якого полягає в тому, що з часом контроль над діяльністю демократичних організацій поступово переходить до олігархічних угруповань. Демократія не може існувати без організації, управлінського апарату, еліти, а це веде до закріплення посад і привілеїв, до відриву від мас, до незмінності лідерів, до вождизму. На думку вченого олігархічні тенденції притаманні будь-якій організації, що прагне до досягнення певних цілей. Дослідження Р. Міхельса свідчить про те, що чим більш розвиненою структурою володіє організація, тим суттєвіші зміни відбуваються у взаємовідносинах лідерів і мас. Окрім того, учений вбачає певну закономірність у тому, що зростання влади лідера (вождя) пропорційне ступеню розвитку організації [348].

З-поміж ключових тенденцій, які отримали розвиток у середовищі масових партій у пер. пол. XX ст., варто виокремити централізацію та бюрократизацію партійних структур; прагматизацію партійної діяльності; вдосконалення засобів політичного впливу на маси; формування стійких розгалужених територіальних організацій [155, с. 161-162].

У пер. пол. XX ст. запроваджуються елементи правового регулювання партійної діяльності, але повноцінне конституційно-правове визнання ролі партій у рамках конкретної політичної системи відбувається вже після Другої світової війни в провідних країнах Європи (ФРН, Італія, Франція та ін.) [155, с. 162]. Поступово в європейських країнах конституційно закріплюється ключова роль партій у політичному житті, приймаються закони про партійну діяльність.

Перехід до постіндустріальної стадії розвитку в другій половині XX ст. зумовив глибокі зміни в різних сферах життя суспільства, зокрема в соціокультурній. Почався складний процес руйнування контурів окремих суспільних груп,

заснованих на взаємній солідарності, які репрезентували політичні партії [434, с. 27]. Модель масової партії була характерна для індустріального суспільства, в якому саме масовість слугувала забезпеченням політичної легітимності, тоді як у нових умовах суспільного розвитку ця модель потребувала корекції. На зміну типу масових партій приходять інші форми партійних організацій. Подальша еволюція партійних форм відбувається у двох основних напрямках – створення універсальних партій і партій «нової хвилі» [155, с. 163].

Універсальні партії (всеохоплюючі, народні партії або «партії-хапай усіх») виникають в 1950-60-х рр., означаючи новий етап еволюції партійних систем країн Заходу. Концепт запропонований О. Кірхгаймером [434]. Універсальні партії набувають нових рис, не властивих їхнім попередникам:

послаблення ідеологічної складової в програматиці та діяльності партії; зниження ролі рядових членів і посилення позицій професійних політиків в управлінні партією; намагання залучити максимальну кількість виборців різної соціальної приналежності; утворюються навколо прагматичного лідера, найчастіше загальнонаціонального масштабу; орієнтуються на здобуття владних посад і управління державою.

Інституційна, правова трансформація політичних партій зумовила, починаючи з 1960-х рр., формування т.зв «партійної держави», характерними особливостями якої були посилення ролі партій у державі та державна підтримка партій, насамперед фінансова. Перебуваючи при владі протягом тривалого часу, «всеохоплюючі» партії поступово зливаються з державою. Поступово втрачає своє значення сплата членських внесків, а на національному рівні часто законодавчо закріплюється державне фінансування партій.

Тісний зв’язок між партіями та державою спричиняє подальшу трансформацію універсальних партій у партії картельного типу, природу яких вперше описали Р. Кац і П. Меєр [432, с. 5–28]. Ключовою ціллю та умовою функціонування для картельних партій є участь в управлінні державою і нездатність існувати поза владними структурами. Картельні партії стають своєрідним механізмом розподілу державних посад між політичними структурами. Отже, для

картельних партій характерні такі ознаки: тісний зв'язок з державою; розширене державне фінансування; ослаблення міжпартійної конкуренції; значні витрати на ЗМІ; виборчі кампанії вирізняються професійною організованістю, капіталомісткістю.

Інший шлях еволюції партій – це формування партій «нової хвилі», які виникають як альтернатива масовим у 1970-ті рр. Партії формувалися на базі соціальних рухів, які виступали за розширення громадянських прав, захист навколишнього середовища, забезпечення емансипації та рівноправності громадян. Метою цих партійних утворень було створення альтернативи класичним партіям для того, щоб ефективно реалізовувати функцію політичного представництва за рахунок демократичної організації та відкритого стилю діяльності, децентралізації партійного управління і посилення впливу місцевих осередків, ідейної гнучкості та розширення взаємодії з неформальними об'єднаннями громадян [155, с. 164].

«Зелені» як найбільш успішні репрезентанти типу партій «нової хвилі» залишалися тривалий час єдиним помітним інституційним наслідком проникнення постматеріальних цінностей у соціально-політичну сферу. Вплив постматеріальних цінностей був обґрунтований Р. Інглхартом в концепції «тихої революції». Концепція розкриває «зсув від матеріальних цінностей з акцентом на економічній і фізичній безпеці, до цінностей постматеріальних, з акцентом на проблемах індивідуального самовираження і якості життя», що відбувається при переході до постмодерну [132; 133]. Конфлікт «матеріальних і постматеріальних цінностей» стимулював виникнення нових партій і політичних рухів (т.з. рухів «однієї проблеми») [212, с. 21].

В еру постмодерна виразними стають тенденції до індивідуалізації стандартів життя, технологізації політичних процесів, маніпулятивного впливу на людську свідомість електронних ЗМІ та екранної культури.

В 1970-80-х рр. науковці порушують питання про кризу політичних партій. Під кризою розуміється ослаблення впливу політичних партій на суспільство, що виявляється в зниженні рівня довіри громадян до партій, скороченні їхньої чисельності та електоральної бази.

Послаблення ролі партій зумовлене низкою чинників, як-от: зміною в соціальній структурі суспільства посиленням її фрагментації, ослабленням класових суперечностей та зниженням ролі робітничого прошарку; зростання соціальної мобільності та, як наслідок, фрагментація класів і ослаблення групової солідарності; економічне зростання і політика загального добробуту, що змусили партії розробляти програми, орієнтовані на широку електоральну базу; падіння інтересу до традиційних ідеологій; конкуренція з боку ЗМІ; розвиток інформаційних технологій; зростаюча конкуренція з боку нових соціальних рухів і корпоративних структур, орієнтованих на розв'язання актуальних індивідуалізованих суспільних проблем [155, с. 162; 332, с. 308].

Аналіз кризових явищ дозволив дослідникам зробити висновок, що партійна криза пов'язана з потребою оновлення партій, а не з руйнуванням партій як таких. Наприклад, Р. Кац і П. Меєр пов'язують кризу з організаційною відсталістю партій, а не з ерозією їх функцій [145]. П. Ігнаці стверджує, що криза торкнулася старого типу партій – масових, і сьогодні ми спостерігаємо перехід від старого типу до нового [130]. Найбільш радикальні критики пов'язували кризу з тим, що партії вичерпали свій потенціал [332, с. 308]. П. Ігнаці в статті «Партії і демократія в постіндустріальну добу», використовуючи такий показник, як розмір членства, робить висновок, що з 1950-х рр. («золотий вік партій») відбувається зниження кількості членів партій у країнах Європи: на початок 1980-х рр. втрати членів партій становили більше 50 % попередньої кількості [130, с. 52].

Аналогічну тенденцію показує в своєму дослідженні О. Каширських: з 1998 по 2005 рр. кількість членів Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) скоротилася з 1,02 млн. до 529 тис.; кількість членів Християнсько-демократичного союзу (ХДС) з 1990 по 2008 р. зменшилась з 778 тис. до 529 тис. Аналогічно скорочується і чисельність інших партій [148, с. 108]. Але поряд зі скороченням чисельності / кадрового складу партій, відмічає вчений, відбувається й інший процес – старіння членів партій. Громадяни, молодші за 30 років, становлять менше 5 % від членів СДПН, старші 60 років – 43 %. Натомість у 1975 р. кожний третій член партії був старшим 35 років [148, с.108]. А це вже свідчення того, що молодь не бере

участі в діяльності партій. Це при тому, що нами наведено приклад з функціонування однієї із зразкових партійних систем Західної Європи.

Згідно з даними одного з найбільш авторитетних досліджень, яке охоплює період з 1960 по 2000 рр., і яке використовує у своїй статті С. Перегудов, частка членів політичних партій в їхньому електораті скоротилася з 15 % до 5 %, а в деяких знизилась і до 2 % [276, с. 45]. Однак зменшення кількості членів політичних партій, підкреслює П. Ігнаці, вказує лише на занепад низових організацій на місцях, і з цього не слід робити висновок, що партії витісняються з політики. Вони, навпаки, підсилили свій вплив завдяки представництву в структурах державної влади [130, с. 53]. В цьому разі йдеться про зближення партій і держави, і, навпаки, про віддаленість їх від громадянського суспільства. В той же час слід зазначити, що без рядових членів партія існувати не може, тому партійне членство відіграє важливу роль у легітимації партії. Якщо членство в партіях перестане існувати або існуватиме лише як клієнтура, що отримує винагороду, політична партія втратить сенс існування та свої сутнісні характеристики [174, с. 148].

Відтак виникає питання про організаційний профіль таких партій. А тому слід зазначити, що сучасна партія рухається в бік стратархічного типу організації (С. Ельдерсвельд). Будова такої політичної партії складається зі «страт», лідерів та комітетів, які діють на державному, регіональному та локальному рівнях. Причому на кожному рівні організаційні структури можуть діяти всупереч головному офісу для того, щоб здобути голоси виборців [174, с. 148]. Такі партії дістали також назву багаторівневих. Д. Мун і О. Бретберг визначають їх як «партійну організацію з множинними лініями підзвітності та розділенням повноважень між відносно автономними підрозділами на субнаціональному та наднаціональному рівнях» [453].

Отже, соціальна трансформація мала значний вплив на сферу політики, а відтак і на відносини між громадянами та політичними партіями. Вчені підкреслювали роль індустріальної революції в появі масових політичних партій. О. Кірххаймер пов’язував розвиток всеохоплюючих партій з переходом до постіндустріального суспільства, а в постіндустріальному суспільстві (суспільстві постмодерну) виникають нові партійні структури, які отримують назви: «картельні

партії», «медіа-партії», «партії професіоналів», «електорально-професійні партії», «франчизні партії» та інші.

Наступна криза партій датується початком XXI ст., а її загострення відбувається після світової фінансової кризи 2008–2010 рр. Виникнення нових організаційних форм партійного життя після кризи 1980-х рр. зовсім не означало подолання кризи, оскільки вона була пов'язана не з організаційними формами партійного життя, а з відчуженням громадян від партій, а партій від громадянського суспільства. Після виходу з кризи перестали бути домінуючими масові партії, яким прийшли на заміну всеохоплюючі, картельні партії та партії «нової політики» [174, с. 148-149].

Кризу партій 2000-х рр. пов'язують з кризою політики «мейнстриму», яка була результатом формального суперництва правоцентристських і лівоцентристських політичних сил. Поділ партій на праві та ліві все більшою мірою ставав даниною політичній традиції та прагматичним рішенням в умовах ліберального ладу. Розмивання ідейно-політичного профілю партій поступово призвело до того, що і ліві, і праві поступово зміщувалися до політичного центру, оголюючи ідеологічні фланги [338, с. 189]. Принагідно цією ситуацією скористалися партії, які виступали проти «мейнстримного» консенсусу.

Поглиблюється вказана криза до середини 2010-х рр. і визначається розривом як правого, так і лівого крила «мейнстриму» з відповідними традиційними електоральними групами (як правило представляли середній клас, на який спиралися «мейнстримні» партії), а також нездатністю ядра «мейнстриму» впоратися з викликами з боку альтернативних партій і політичних рухів, які отримують все більший відсоток голосів на виборах [325, с. 8]. У ході виборів останніх років у країнах ЄС слабшають позиції системних партій і відповідно посилюється роль популістських партій.

Одна зз причин того, що «мейнстримні» партії позбулися лояльності середнього класу, була політика держав, спрямована на збагачення правлячого класу. Базуючись на даних Всесвітнього банку, Дж. Стігліц стверджує, що, незважаючи на те, що ВВП на душу населення збільшився на 75 % за період з 1980

по 2010 рр., доходи більшої частини працюючих громадян США продовжують знижуватися…. І справа не в тому, що економічні механізми США працюють непродуктивно. Проблема в тому, що ці механізми працюють на збагачення багатих, якщо навіть потрібно відібрати ще більше у бідних [343, с. 84–85]. У результаті відбувається суттєвий розрив у рівні доходів еліти та середнього класу, який перестає довіряти старим партійним лідерам і відповідно партійним структурам, які вони представляють. Це економічна основа партійної кризи.

Але, крім економічної, існує й низка інших причин, наслідком яких є криза партійного «мейнстриму». Серед інших можна назвати такі: розчарування громадян у політиках і партіях, зростання недовіри до них; зниження рівня партійної ідентифікації; проблема з рекрутуванням нових і утриманням старих партійних членів; послаблення впливу партій на функціонування урядів; персоналізація, медіатизація та професіоналізація політики; деідеологізація політичного життя; ціннісна трансформація суспільств, перехід до домінування постматеріальних цінностей; д) патрон-клієнталізм як основа внутрішньопартійної комунікації; ж) антиглобалістські, антимігрантські та євроскептичні суспільні настрої [174, с. 149].

Отже, ситуація, в якій опинилися партії «мейнстриму», – це не тимчасова криза, а історична пастка, вихід з якої не може бути знайдений через їх повернення до попередніх історичних організаційних форм. Вона вказує на глибокі системні зрушення в партійно-політичній сфері. З огляду на це, науковцями взагалі ставиться питання про майбутнє політичних партій [276, с. 48].

Ці тенденції підтверджують і електоральні процеси на європейському рівні, зокрема вибори до Європейського парламенту 2019 р. Головний підсумок євровиборів – це кінець епохи, коли європейською політикою управляли дві великі «народні» політичні сили – консерватори та соціалісти. Оцінюючи підсумки євровиборів 2019 р., експерти констатують, що ніколи ще Європарламент не був таким фрагментованим, як зараз, оскільки вперше дві домінуючі партії (Європейська народна партія і Прогресивний альянс соціалістів і демократів) не мають разом більшості [140, с.119]. Вже традиційно в Європарламенті ці партії

разом володіли більшістю, що дозволяло в процесі торгів і домовленостей визначати владні конфігурації. За результатами виборів консерватори та соціалісти різко втратили електоральні опори, ставши жертвами свого тривалого курсу на центризм та ідеологічне зближення. Вибори засвідчили втому електорату від традиційного порядку денного, який формують провідні партії, і його готовність підтримати гасла нових партій, насамперед правопопулістських. Хоча й лівоорієнтовані популісти посилили свої позиції, зайнявши нішу соціалістів, соціал-демократів, лейбористів, які різко змістилися до центру на межі XX-XXI ст. Наглядною у цьому контексті є перемога на парламентських виборах 2015 р. у Греції коаліції лівих сил «СІРІЗА».

Але основні електоральні дивіденди на тлі послаблення «мейнстримних» партій отримали праві популісти, які вирізняються особливою консолідацією. Ключовими причинами актуальності правопопулістських гасел та успіху їх носіїв у країнах Європи є: криза концепції мультикультуралізму; неконтрольована імміграція; негативні наслідки глобалізації, пов'язані з цим зменшення робочих місць; зростаючий євроскептицизм; обмеження національного суверенітету входженням в ЄС; непрозорість дій брюссельської бюрократії; зростання нерівності в доходах; ерозія традиційних цінностей та ін.

У 2010-х рр. праві популісти увійшли до правлячих структур практично всієї Європи. Згідно з даними Bloomberg, результати виборів у 22 європейських країнах до 2017 р. показують, що підтримка популістських праворадикальних партій вища, ніж будь-коли, за останні 30 років. Праві популісти, за висловом А. Тартара, «перемалювали» карту Європи [471]. Правопопулістські партії артикулюють зазвичай спектр гасел, пов’язаних з антиіммігрантськими, антиглобалістськими, ісламофобськими, євроскептичними та антиелітарними настроями. На сучасному етапі правоцентристські партії успішно інституціалізовані, мають чітку проблемну орієнтацію, користуються досить широкою соціальною підтримкою, характеризуються централізацією і персоналізацією влади, залежністю від зовнішніх джерел фінансування та відсутністю чіткої стратегії дій.

Виникнення правих популістських партій було реакцією на новий гострий конфлікт між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами

національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси»). Одна з найглибших ліній розколу між прихильниками традиційних цінностей і національних держав, з одного боку, і глобалізованими елітами, з іншого, виникає з питання міграційної політики [438, с. 185]. Для правопопулістських, ультранаціоналістських сил характерна відкрита антиглобалістська та євроскептична риторика, вони спекулюють на незацікавленості громадян у посиленні традиційних органів державної влади і вимогах щодо розширення впливу на суспільні відносини через запровадження різних форм прямої демократії.

Під впливом наведених вище чинників та обставин створюються сприятливі умови для суттєвого оновлення європейського партійного ландшафту, зокрема появи нових партій. Чинники та причини цього є різними, у кожній країні мають свою специфіку, але їх спільною основою є зростаюче невдоволення суспільства моделлю прийняття управлінських рішень, яка, на думку окремих дослідників, дає «можливість громадянам змінювати тільки уряд, але не політику» [79, с.59].

«Новою» можна вважати партію, яка виникла із розколу вже існуючої «старої» партії, або є новою за формою створення, оскільки утворюється новими політиками. Л. Сморгунов конкретизує ознаки «нових» політичних партій так: по-перше, нова партія відрізняється від історичної, оскільки історична партія вже колись існувала, її поява – це данина традиції, а не потреба у вираженні якихось політичних інтересів; по-друге, нова партія виникає у проміжку між двома послідовними виборами, і якщо партія колись уже брала участь у виборах, то вона не може вважатися новою; по-третє, нова партія повинна конкурувати за певну ідеологічну нішу; по-четверте, нова партія має нову назву та новий склад політичних лідерів [334, с. 10]. Досить часто нові партії і є, як правило, партіями «нової політики».

На думку вітчизняного дослідника Г. Шипунова партії «нової політики» характеризуються такими ознаками: 1) орієнтація на «нові» цінності та проблеми постматеріального характеру; 2) політична діяльність, пов’язана з реалізацією ідеологічних установок, має чітку антиістеблішментську спрямованість; 3) протиставлення традиційним партіям та еліті корелюється з використанням

популістської риторики; 4) тісний зв'язок з постматеріальними соціальними рухами та метаполітичними інтелектуальними організаціями, на основі яких відбувається формування партій; 5) особлива організаційна партійна структура, яка відрізняється від традиційних партій (децентралізований мережевий характер, відсутність чіткої організаційної структури та ієрархії, широке використання механізмів прямої демократії, відмова від вимоги обов'язкового членства, існування у формі малих проблемно-орієнтованих угруповань, персоналізація партійної структури); 6) соціальна база таких партій – новий середній клас, основу якого становлять молоді освічені люди, зайняті у сфері послуг, або безробітні та студенти, які є носіями постматеріальних цінностей та перебувають на антиістеблішментських позиціях [395, с. 216–217]. Також до ознак партій «нової політики» слід додати: притаманність їх меседжам антиміграційних, євроскептичних, антиглобалістських настроїв та низький рівень їхньої інституціоналізації.

Еволюція партій «нової політики» привела до появи нових типологічних розробок, провідною з яких є теорія мережевих партій. Політичні партії почали освоювати мережевий простір з середини 1990-х років, але феномен віртуальних кіберпартій з'яввився в першому десятилітті 2000-х рр. У 2003 р. в Угорщині з'являється одна з перших кіберпартій «Йоббік» («За кращу Угорщину»), яка побудувала свою стратегію і тактику на основі прямого спілкування з виборцями через Інтернет [335, с.8]. В останнє десятиліття нові партії стали помітною політичною силою, про що свідчать дані виборів на національному та європейському рівнях. Нові та традиційні партії не могли ігнорувати тенденції розширення впливу Інтернет-комунікацій і активність громадян у таких соціальних мережах, як Facebook, Twitter, Youtube.

Виокремлюють три основні підходи до розуміння ролі та можливостей партій, у зв'язку їх долученням до мережі Інтернет [331; 335, с.226].

Перший підхід стверджує, що долучення партій до мережі Інтернет не змінює суті політики та партійну діяльність. Тобто навіть в умовах інформаційного суспільства політика функціонує «як звичайна політика» [444]. Однак, технологічно з'являються нові інструменти та додаткові можливості. Партії, що володіють

значними ресурсами, можуть дозволити собі більш розгорнуте представництво в мережі, але це не замінює традиційної активності. Обґрунтування цього підходу зроблене на основі досвіду 1990-х рр., проте і сьогодні знаходить своїх прихильників [335, с. 226].

Другий підхід наголошує на демократичній природі всесвітньої мережі, що дозволяє посилити рівність представництва та інформаційних можливостей політичних акторів. Тому невеликі і радикальні партії показують часто значні електоральні результати, які за відсутності Інтернету їм навряд чи вдалося здобути.

Третій підхід акцентує на тому, що політичні партії, переходячи в онлайн-простір, починають трансформуватися організаційно і діяти, враховуючи особливості інформаційної мережі, тобто вони фактично перетворюються в нові мережеві партії [335, с.226].

Політичні партії переходять в онлайн-простір, змінюючись інституційно, організаційно та функціонально, враховуючи особливості інформаційної мережі [341, с. 111].

Зокрема дослідниця Х. Маргіттс доповнила еволюційну типологію партій новим типом – т.зв. «кіберпартіями» [448]. Витоки їх виникнення слід шукати в зміні паттерна політичної участі, віртуалізації політичного життя, розвитку мережі Інтернет і поширенні змішаних електоральних систем. Причому, вживши термін «кіберпартія», дослідниця визначила цей новий тип партії не як маргінальний, а його виникнення не як випадковість, а закономірний результат розвитку партогенезу в рамках його траєкторії від кадрових – до картельних партій, і, нарешті, до нового типу – кіберпартій [273, с. 128]. Основну відмінність нового типу партій від традиційних Х. Маргіттс бачить у відмові від формального членства і переході на пряму комунікацію з виборцями [448, с. 531].

Іншими ознаками кіберпартій дослідники вважають: професійний медіакомунікаційний менеджмент; партійну комунікацію через мережеві канали; високий рівень персоніфікації політики; функціонування партій як організацій (не інститутів) на межі між державою і суспільством; орієнтацію партій більше на окремі проблемні питання, ніж на узгоджені програми [443; 331, с. 30-31; 335,

с. 227]. Такі ознаки характерні для нових партій, які активно використовують Інтернет у своїй діяльності. З-поміж найбільш показових варто виокремити: Партія свободи в Нідерландах, «За кращу Угорщину» («Йоббік») в Угорщині, «Рух Палікота» в Польщі, Піратська партія Німеччини (Німеччина), «Рух п'яти зірок» (Італія), «Звичайні люди і незалежні особистості» (Словаччина). Сучасні виборчі кампанії в Україні також характеризуються значним ступенем віртуалізації. Наприклад, взаємодія партії «Слуга народу» зі своїми виборцями базувалася переважно на засобах віртуального зв'язку. Значний електоральний успіх партії засвідчив, що не обов'язково мати партійні осередки, чітку ідеологію і партійну програму тощо [270, с. 23].

Сьогодні по відношенню до цього типу партій використовується низка термінів, на кшталт: кіберпартії, онлайн-партії, віртуальні партії, Інтернет-партії, мережеві партії.

Дослідники підкреслюють ряд переваг мережевих партій, які забезпечують їм підтримку сьогодні і дозволяють сподіватися на розширення їх електоральної бази в майбутньому: порівняно невеликі витрати на створення партійного бренду і його просування; Інтернет вирівнює інформаційні, дискурсивні та організаційні можливості для політичних партій і громадян; широка, порівняно молода, мобільна та освічена Інтернет-аудиторія; швидка і пряма комунікація; безпосередня і активна участь потенційних прихильників у формуванні та просуванні партійного бренду [273, с.129; 335, с. 223]. Разом з тим, виражена протестна, кон'юнктурна та популістська складова в діяльності кіберпартій ставить під сумнів їхні можливості адекватно впливати на вироблення політики і тривалий час утримуватися при владі.

Отже, сучасні інформаційні умови та технологічні виклики XXI століття змушують партії розвивати чи адаптувати свої структури та методи діяльності. Поряд з виникненням нових утворень процес еволюції системних партій стає ключовим напрямом трансформації партійних систем, який спричинений необхідністю подолання глибокої інституційної кризи. Одні партії зберігають традиційні організаційні структури, використовуючи Інтернет як вторинний ресурс

діяльності; інші набувають нової конфігурації під впливом мережевої взаємодії; а треті взагалі організовуються як мережеві партії [335, с. 223].

Підсумовуючи розгляд еволюції політичних партій, можна виокремити кілька типових моделей, поширених у конкретний історичний період: кадрові, масові, універсальні, картельні та партії «нової політики». Відкритим залишаються питання подальшої типологічної еволюції партій: як далі функціонуватимуть партії «нової політики». Виходячи з сучасних тенденцій розвитку інформаційно-комунікативних технологій, наймовірніше, як кіберпартії. Кожна з зазначених моделей вирізняється специфічними характеристиками, такими, як: соціальна база, організаційна структура, стратегії політичної діяльності, орієнтованість на певні джерела фінансування.

Історична еволюція політичних партій неодноразово супроводжувалася кризовими явищами в партійному середовищі. Таких криз вчені діагностували принаймні три: 1) в кінці XIX – на початку XX ст. (М. Острогорський і Р. Міхельс); 2) 1970-80-ті рр. (зміна домінуючої організаційної моделі масової партії як наслідок переходу до постіндустріального суспільства); 3) починаючи з 2000 р. криза проявляється у протистоянні «мейнстримних» і антисистемних партій та збільшенні впливу останніх на суспільно-політичні процеси. А починаючи з другого десятиліття можна говорити про ознаки ще однієї кризи, пов’язаної з виникненням мережевих / кіберпартій.

Але незважаючи на кризові явища в партійному середовищі та пророцтва про остаточний занепад політичних партій, вони і надалі залишаються тим інституційним механізмом, який забезпечує функціонування представницької демократії. Групи інтересів і соціальні рухи, які позиціонують себе як альтернатива політичним партіям, не змогли витіснити з суспільного життя інститут політичних партій.

До сучасних тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем можна віднести такі: зміна акторної структури партійних систем, яка пов'язана з електоральними успіхами партій «нової політики»; зниження ролі партійних програм і підвищення рівня персоніфікації, професіоналізації політики; посилення

технологізації виборчих кампаній, в результаті чого політичні технологи, консультанти, іміджмейкери відтісняють традиційні партійні організації; зростання можливостей Інтернет-технологій у комунікації з виборцями, що обумовило появу мережевих партій.

Отже, традиційні партії постали перед викликом з появою нових форм суспільно-політичної комунікації, які характеризуються персоніфікацією, активним самовираженням, прямою участю, візуалізацією. Традиційні форми організації – членство, централізація, місцеві організації, а також форми рекрутування і отримання ресурсів перестають бути актуальними. Тому партії активно пристосовуються до сучасної ситуації, що веде до мережевої організації їхньої діяльності. Нові віртуальні партії в цьому контексті мають певні переваги, але поки вони «захоплюють» тільки окремі сегменти політики, орієнтуючись на одиничні, «гарячі» проблеми суспільно-політичного життя [174, с.152].

На сучасному етапі відбувається адаптація інституту політичних партій до умов інформаційного суспільства з його індивідуалізацією життєвих стандартів, технологізацією та медіатизацією політичних процесів, що приводить до видозміни старих і виникнення нових типів партій.

1.3. Партійні системи та чинники впливу на їх формування

На становлення та розвиток партійних систем впливає комплекс чинників, які характеризуються різною природою, рівневістю та інтенсивністю дії. Осмислюючи детермінацію партійно-політичного розвитку, М. Дюверже підкреслював, що «системи партій – це результат взаємодії численних і комплексних факторів» [112, с. 263]. Під факторами вчений розумів історичні, економічні, соціальні, релігійні особливості країни, етнічний склад і наявність національних конфліктів [112, с. 264]. Вплив одних чинників має загальний характер, а вплив інших обумовлений специфікою країни.

Автори по-різному підходять до структурування чинників партійного розвитку. Приміром А. Романюк і В. Литвин підкреслюють, що формування і

позиціонування партій і партійних систем у будь-якій країні залежить від еволюційних, структурних, трансформаційних, інституційних чинників [290, с. 217].

У загальнотеоретичному аспекті вплив різних чинників на розвиток партійних систем досліджуються у рамках двох основних підходів – соцієтального та інституційного.

Соцієтальний (соціологічний) підхід базується передусім на концептуальних підходах С. Ліпсета, С. Роккана, П. Лазарсфельда, А. Рьоммеле. Цей підхід розглядає становлення і розвиток партійних систем крізь призму структуризації суспільства та соціально-політичних розмежувань. Як зазначає А. Рьоммеле: «Розмежування – це довгострокові структурні конфлікти, які призводять до появи протилежних позицій, що їх представляють конкурентні політичні організації» [300, с. 37]. Відмінності між різними соціальними групами, їхніми статусними позиціями та потребами є основою для утворення суспільних розмежувань, які репрезентують політичні партії певного спрямування. Партії є важливим механізмом розробки та впровадження у політичну систему соціально-чутливих і конфліктних проблем суспільного розвитку.

Соціальні розмежування існують у будь-якому суспільстві, тому важливим з дослідницької точки зору є питанн, наскільки значущим чинником у загальній сукупності детермінацій зміни партійних систем вони є. Адже тільки найбільш значущі соціальні розмежування трансформуються у соціально-політичні. А. Романюк виокремлює два ключових індикатори, які свідчать про перетворення соціального поділу в соціально-політичний: перший фіксує виникнення зв’язку між групою та партією, або іншим політичним інститутом, який буде виступати представником інтересів цієї групи; другий пов’язаний з часовим виміром, який свідчить про тривалість, а не випадковість чи кон’юнктурність означеного зв’язку (щонайменше період у два парламентські терміни) [312, с. 39].

Засновники теорії соціально-політичних розмежувань С. Ліпсет і С. Роккан розглядали становлення партійних систем західних країн у тісному зв’язку з революційними перетвореннями та суперечностями, що виявлялися між центром і периферією, містом і селом, державою і церквою, власниками та робітниками [196,

с. 224]. Конфлікти в площині «центр – периферія» і «держава – церква» дослідники пов'язали з національними революціями, а конфліктні лінії «місто – село» та «власники – робітники» – з промисловою революцією. Теорія була розроблена в середині XX ст. і побудована на історичному, соціально-політичному досвіді країн Західної Європи. Відкривши нові горизонти в дослідженні партійних систем, теорія набула значного поширення в наукових колах. Разом з тим, не применшуючи теоретико-методологічного значення рамкової конструкції Ліпсета-Роккана, варто погодитися з позицією, що теорія втратила свою універсальність для аналізу партійно-політичного розвитку в сучасних умовах постіндустріального суспільства [154, с.38].

Вже посткомуністичні трансформації 1990-х рр. засвідчили специфіку соціально-політичних розмежувань і партійного генезису в регіоні ЦСЄ. А. Рьоммеле, порівнюючи із західноєвропейським досвідом, виокремлює чотири ключові відмінності, які визначали формування нових партій у країнах ЦСЄ: 1) посткомуністичним країнам властива швидкоплинність і складність політичного транзиту, що зумовлено його багатовимірною природою; 2) електорат країн ЦСЄ відзначається значним ступенем невизначеності та непередбачуваності, що позначається на стійкості соціально-політичних розмежувань; 3) у країнах ЦСЄ тип програмних партій знайшов значно менше поширення, ніж харизматичних і клієнтелістських, які не здатні створити міцні соцієтальні зв’язки для програмної координації між прихильниками партії та лідерами; 4) у країнах ЦСЄ схильність ЗМІ до маніпуляції думкою громадян призводить до ослаблення й так нестабільних зв’язків між соціальними розмежуваннями та партіями [300, с. 42-44].

Зі зміною структури конфліктних ліній теорія соціально-політичних розмежувань розширювала рамки аналізу. Узагальнюючи різні підходи, Г. Голосов виділяє сім проблемних вимірів, які співвідносяться з традиційними розмежуваннями Ліпсета-Роккана. Це соціально-економічний, культурно-етнічний, релігійний, зовнішньополітичний, постматеріальний виміри, а також вимір «місто-село» та вимір «підтримки режиму» [69, с.175-176]. Як засвідчила динаміка партійно-політичного розвитку останнього десятиліття, соціально-економічний,

соціокультурний, зовнішньополітичний поділи не втрачають своєї актуальності як у європейському, так і у вітчизняному контексті.

У останні десятиліття актуалізуються нові суспільно-політичні розмежування, які можна означити як постмодерністські. Постмодерністські розмежування більшою мірою відображають індивідуальні цінності, ніж класові та групові. З-поміж основних постмодерністських розмежувань варто виокремити: екологічні проблеми, толерантність до меншин, питання сексуальних відносин, проблеми самовираження, питання глобалізації та ін.

В сучасному інформаційному суспільстві відбувається формування нового типу розмежування, соціальною основою якого є носії постматеріальних цінностей, і ослаблення традиційних розмежувань, виділених С. М. Ліпсетом і С. Рокканом, які тривалий час визначали конфігурацію партійних систем країн Заходу. Нові розмежування ускладнюють ідеологічну структуру політичних партій. Зміни в соціокультурній системі, нові суспільно-політичні розмежування, нехарактерні для попередніх етапів суспільної еволюції, означили формування т.зв. «нової політики» та її партійних репрезентантів. На початку свого формування «нова політика» асоціювалась з діяльністю партій лівого спрямування («нових лівих»). Однак наслідком «тихої» постіндустріальної революції стали також зміни у правій частині політичного спектра, зокрема успіхи нових ультраправих партій [395, с. 215].

Виникнення «нової політики» зумовило трансформаційні процеси в партійних системах сучасних суспільств. Зокрема, виокремлюють наступні прояви впливу «нової політики» на партійні системи: політичне відчуження соціальних груп, орієнтованих на питання «нової політики»; виникнення нових соціальних рухів, що артикулюють постматеріальні вимоги; створення нових партій, переважно тими силами, які були активними у складі соціальних рухів; трансформація малих партій у партії «нової політики»; розкол великих «старих» лівих партій на традиційні ліві партії та ліві групи постматеріалістів; виникнення «нових правих» партій, які позиціонують себе як альтернатива і «новим лівим», і традиційним правим [395, с. 215; 453, с. 79].

Отже, розвиток партійних систем відображає особливості соціокультурного генезису конкретної країни, історичні традиції, демографічні, етнокультурні процеси, що відбуваються в суспільстві. В кожній країні є свої особливі соціальні розколи, викликані специфічними проблемами, які породжують певні політичні партії та формують національні партійні системи. Виявлення основних конфліктних ліній має важливе значення для встановлення структури та характеру міжпартійної конкуренції, тому теорія соціально-політичних розмежувань володіє значним потенціалом у поясненні як сучасних партійно-політичних процесів, так і ретроспективних.

Іншим фундаментальним напрямом у вивченні факторів формування та розвитку партійних систем є інституціональний підхід. Завдяки працям М.Дюверже [112], Д. Норта [235], Дж. Марча, Й. Ольсена [447], В. Меркеля, А. Круассана [218], інституціональний підхід є добре розробленим як в теоретичному аспекті, так і з точки зору методологічних засад. Традиційними в його межах є дослідження, присвячені проблемам розвитку партійного законодавства, виборчим моделям, формам правління, політичним режимам. Кожен з інституційних чинників є предметом аналізу в рамках окремих досліджень і авторських підходів.

Партійне законодавство вирішальним чином впливає на розвиток політичних партій, оскільки визначає інституційні рамки діяльності останніх. Запровадження конституційного регулювання партійної діяльності та державного фінансування партій є додатковими гарантіями і умовами розвитку політичних партій. Конституційно-правове закріплення ролі партій в європейських демократіях відбулося в др. пол. XX ст. Загалом правове регулювання діяльності партій в Україні сприяло розвитку політичних партій і партійної системи, однак позитивний вплив окремих норм був нівельований впливом інших чинників, а також відсутністю належного контролю над виконанням законів. Тим не менш, вітчизняні експерти не полишають надій, що у разі послідовної реалізації заходів, передбачених законодавчими новаціями, будуть створені реальні передумови для зменшення впливу фінансово-промислових груп на діяльність партій, забезпечення більшої

прозорості партійних фінансів та стимулювання інституційного розвитку партій [356, с. 78].

Важливе значення у вивченні детермінації партійного розвитку відводиться виборчому законодавству, взаємовпливу виборчих і партійних систем. Одним з перших обґрунтував вплив виборчої моделі на формат партійної системи М. Дюверже. Науковець виклав своє розуміння зв'язку голосування та партійної системи у т.зв. «формулах»: «1) режим пропорційного представництва призводить до багатопартійної системи з жорсткими, незалежними і стабільними партіями...; 2) мажоритарне голосування у два тури веде до багатопартійної системи, партії якої характеризуються «м'якою» структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю; 3) мажоритарне голосування в один тур веде до дуалістичної системи з чергуванням при владі великих незалежних партій» [112, с. 265]. Зазначені закономірності визначають основні тенденції впливу виборчої моделі на партійну систему і не є абсолютними, на чому наголошував М. Дюверже. Зокрема у незрілих демократіях ці закономірності матимуть лише частковий прояв. Аналізуючи ефекти цих формул, слід брати до уваги форму державного правління, адже найбільш повно встановлені закономірності проявляються в парламентських формах, де партії долучені до формування урядової влади.

Інший відомий політолог А. Лейпхарт встановлює взаємозв’язки між типом виборчої системи, розвитком партійної системи та розподілом влади в державі, на основі чого виокремлює мажоритарну та консенсусну моделі демократії [192]. Для мажоритарної моделі демократії характерна двопартійна система і сильний однопартійний кабінет, для консенсусного ладу – багатопартійність, пропорційне представництво, коаліційні уряди та сильний законодавчий орган.

З огляду на світовий електоральний досвід, співвідношення позитивних і негативних наслідків різних типів, пропорційна виборча модель більшою мірою сприяє розвитку політичних партій і стабілізації партійної системи. Апробувавши різні моделі, Україна врешті-решт прийшла до пропорційної виборчої системи із відкритими списками, що дає виборцю інструменти впливу на формування партійного списку. В контексті місцевих виборів в Україні 2019 р. експерти

зауважували, що «партизація» виборів зумовила різке зростання кількості партійних проєктів, які швидше можна схарактеризувати як регіональні або ж локальні. Тенденції «регіоналізації» політичного процесу та посилення впливу місцевих еліт стають новим чинником впливу на подальший розвиток політичних партій і можуть негативно впливати на рівень інституціоналізації партійної системи за нинішніх умов [270, с.24-25].

В політичній науці напрацьовані різні моделі взаємовпливу державної організації та системи партій. Шляхом поєднання мажоритарної та пропорційної моделей виборів із парламентською та президентською формами М. Уоллерстайн виокремив чотири комбінації партійного представництва [359, с. 161-162]: 1) парламентська система з мажоритарною моделлю забезпечує сильний уряд і обмежує систему представництва двома партіями; 2) президентська форма правління з виборчою моделлю відносної більшості: поєднання біпартизму зі слабким впливом політичних партій на прийняття рішень; 3) парламентська форма правління із виборчою системою пропорційного представництва породжує багатопартійність із коаліційними урядами; 4) президентська система з пропорційною виборчою моделлю зумовлює багатопартійність, але присутність у парламенті представників багатьох політичних сил може призвести до протистояння і конфліктів між президентом і парламентом.

Своєю чергою, партійні системи тією чи іншою мірою обумовлюють формат державно-владних відносин. М. Дюверже розкрив можливості впливу партій на поділ влади в державі, на урядову діяльність та функції опозиції. Вчений виокремлює різні варіанти впливу партійних систем на розподіл державної влади, зазначаючи: «Ступінь розподілу влади в країні набагато більше залежить від партійної системи, ніж від положень, записаних в конституції» [112, с. 474]. При цьому вчений зауважує, що вплив партій на розподіл влади залежить не тільки від їх кількості, але й від внутрішньої структури, співвідношення складових. Кожен з цих факторів по-різному діє при президентському, парламентському та представницькому режимах [112, с. 474].

Отже, значний вплив на партійні системи здійснюють інституційні чинники, що конструюють державну організацію (форма правління, тип політичного режиму, тип виборчої системи, норми правового регулювання та ін.)

Разом з тим, вплив інституційних факторів на формування та функціонування партійних систем у сталих і молодих демократіях різнився за інтенсивністю та глибиною перетворень. Становлення політичних партій у регіоні ЦСЄ відбувалося стадіально та паралельно зі зміною політичного режиму із недемократичного на демократичний, що підкреслювало важливість інституційного вибору. Тільки після становлення демократичних інститутів партійні системи стали більш структурованими та стабільними. Як зазначає В. Литвин: «Політична теорія та практика свідчать, що проблематика вибору форми та системи державного правління, зокрема в різних регіонах світу, у тім числі і в країнах Центрально-Східної Європи, є однією із засадничих та визначальних у поступі й розвитку національних держав» [198, с. 128].

Становлення і розвиток партійних систем у перехідних суспільствах, зокрема в посткомуністичних країнах ЦСЄ, має свою специфіку, зумовлену комплексом чинників трансформаційного характеру.

На думку А. Щербяка та С. Хенлі, на становлення партій у посткомуністичних країнах ЦСЄ впливав комплекс транзитних і політичних чинників, що характеризувався зміщенням політичних систем від режимів авторитарного (або посттоталітарного) типу до режимів поставторитарного (демократичного чи гібридного) типу; вибором політичних акторів у перші роки посткомуністичного розвитку країн; інституційними чинниками, зокрема виборчими системами, перспективами становлення режимів парламентської демократії; єдністю політичної еліти та структурованістю ідеологічного спектра в роки переходу до демократії [468]. Також важливу роль у становленні партій відіграли якісні зміни соціально-групової структуризації суспільства. Як зазначають А. Романюк та В. Литвин, поєднання факторів становлення політичних партій у країнах ЦСЄ відбувалось з огляду на досвід і вплив партійних систем країн Західної Європи/ЄС (особливо тих країн, які реалізовують плюралістичну модель парламентської демократії) [290, с. 220].

Перші партії, сформовані в країнах ЦСЄ, були засновані не на існуючих соціально-політичних поділах, а швидше позиціонували себе як «всеохоплюючі» партії, оскільки намагалися представляти все суспільство. Однак така партійна стратегія «всеосяжності» мала успіх лише на перших (установчих) парламентських виборах. Надалі політичні партії стають більш професійними, займають власні електоральні ніші, стають більш соціально-орієнтованими. Але тенденція до «всеосяжності» залишається однією з характерних особливостей партійного генезису в країнах ЦСЄ [245, с.34].

Розвиток сучасних партійних систем у країнах ЦСЄ зумовлений трьома переломними віхами поставторитарної історії: 1) колапсами авторитарних і тоталітарних режимів; 2) наслідками перших (установчих) виборів; 3) особливостями та наслідками євроінтеграційних процесів [290, с. 227].

А. Романюк виокремлює наступні ключові характеристики партій і партійних систем у регіоні ЦСЄ: 1) партійні системи мінливі та фрагментовані; 2) зв'язок між партіями та виборцями є нестійким, а електоральна мінливість – високою; 3) ідеологічне позиціонування політичних партій є неоднозначним; 4) соціополітичні поділи, які репрезентують партії, є нечіткими та неокресленими; 5) членство та суспільна довіра до партій є незначними, а тому превалюють не масові, а кадрові та картельні партії [309].

Нерозмежованість політики і бізнесу є ключовим чинником партійного розвитку в перехідних суспільствах, і зокрема в Україні. Значний інтерес бізнесових кіл до політичних партій обумовлений їх місцем в системі формування та реалізації влади. Форми та масштаби впливу бізнес-структур на українські партії та партійну систему в різні періоди розвитку різнилися та зумовлювалися такими чинниками, як-от: рівень фінансової потужності бізнесових кіл, тип політичного режиму, правове регулювання виборів, характер системи влади та ін. [356, с. 92]. Негативними наслідками бізнесового впливу є спотворення природи та функцій партій, їх перетворення з представника суспільних інтересів на представника інтересів певних ФПГ, що, своєю чергою, призводить до зміни характеру політичної системи з демократичної на кланово-олігархічну [356, с. 95].

На партійний розвиток у перехідних суспільствах значний вплив можуть здійснювати чинники зовнішньополітичного характеру (зарубіжні партії, посадові особи, державні інституції, міжнародні організації). Оцінка впливу зовнішнього чинника є неоднозначною – як у розрізі передачі зарубіжного досвіду і практик партійного будівництва, так і в аспекті використання певних партій як інструменту реалізації зовнішньополітичних стратегій зарубіжних країн. Наприклад, в українському контексті події 2014 р. мали наслідком посилення західного вектора впливу на партійну систему, але свій вплив не втратив і російський зовнішній чинник, що відображалося в позиції партій «Опозиційний блоку» та «Опозиційної платформи – За життя». Якщо «Захід», демонструючи підтримку України, зосередився на критиці влади за її корумпованість та незадовільний темп реформ, то Росія нарощувала інтенсивність застосування інструментів т.зв. «м'якої сили», а також відкрито підтримувала діяльність окремих партій і політиків [356, с. 96; 270, с. 24].

Еволюція партійно-політичного ландшафту в країнах ЄС пов'язана зі спектром взаємопов'язаних політичних, економічних і соціальних процесів, які є частиною трансформації міжнародного укладу, а також залежать від динаміки розвитку конкретних країн ЄС.

З-поміж чинників міжнародного рівня, що визначають зміст і напрями трансформації сучасних партійних систем країн ЄС, варто виокремити глобалізацію як основну тенденцію світового розвитку та її економічні, соціальні наслідки. Партійні трансформації увібрали нові конфліктні лінії, зокрема в проєкції «глобалізовані еліти» – «антиглобалістські маси». Процеси глобалізації, що розвиваються на тлі інформаційної революції, сформували нові канали комунікації між соціальними і політичними суб'єктами, що зіграло на користь нових політичних партій, насамперед протестної, популістської спрямованості.

Важливим чинником, що здійснює вплив на еволюцію європейського партійно-політичного ландшафту, є посилення соціально-економічної диференціації в країнах ЄС. Диференціація посилилася внаслідок світової економічної кризи 2008-

2009 рр., яка вкрай негативно позначилася на фінансовому та соціальному становищі ряду європейських країн, насамперед Греції, Іспанії та Італії.

Аналітики журналу «The Economist» підсумовували, що наслідки глобальної економічної кризи 2008-2009 рр. привели до загостреного відчуття розчарування народних мас і посилили негативні тенденції політичного розвитку, зокрема суспільне невдоволення демократією проявилося в піднесенні популістських і протестних партій, які в Європі кинули виклик усталеному політичному порядку [425]. Невдоволення громадян зростаючою соціальною нерівністю знаходить своє віддзеркалення у прагненні змінити нинішню політичну реальність, приєднавшись до несистемних партій, які протиставляють себе глобалістському проєкту управління [136, с. 17-18]. Наслідки економічної кризи досі не подолані, а породжені ними протестні настрої та фрустрації посилили масові міграційні потоки з країн Близького Сходу та Африки.

Тому ще одним чинником партійно-політичних змін у Європі була міграційна криза 2015–2016 рр., яка стала, зокрема, й наслідком нерівномірності соціально-економічного розвитку країн світу. Через наростаюче несприйняття європейцями мігрантів та їхнього способу життя в європейських країнах посилився екстремізм на національному та релігійному ґрунті. Міграційна проблема сприяла актуалізації суперечностей між інтересами єврофункціонерів, національних еліт і поляризованого суспільства. В результаті радикальні сили, завойовуючи антиіммігрантськими гаслами голоси виборців, відтісняють ліберально-демократичні партії, що домінували до недавнього часу в країнах Європи. Зокрема, високу мобілізаційну здатність демонструють ультранаціоналістичні крайні праві партії у країнах Вишеградської четвірки, програми яких містять антимігрантські гасла, захищають сімейні, релігійні та традиційні цінності.

Проблема міграції стала однією з провідних тем у політичних дискусіях у Великобританії, які завершилися референдумом про членство країни в ЄС у 2016 р. і подальшим виходом з Євроспільноти. Brexit вплинув на розвиток політичних систем країн ЄС і став потужним чинником, що посилив політичний і електоральний вплив

євроскептичних сил. В даному контексті Brexit можна вважати одним з чинників змін на партійно-політичному ландшафті ЄС.

В умовах європейського сьогодення виділяється ключовий чинник, який здатен вплинути на трансформацію партійно-політичного ландшафту, – це складність досягнення політичними елітами консенсусу з важливих питань загальноєвропейського порядку денного. Вагомою проблемою для ЄС в нинішніх складних умовах, які характеризуються прискореною трансформацією партійно-політичного ландшафту, є відсутність єдиного бачення європейського майбутнього ключовими країнами-членами. Зокрема, антагонізм простежується між Францією і Німеччиною, Францією та Італією, Польщею і Німеччиною та ін. [136, с.50]. При цьому зростає соціальна напруженість через зниження рівня життя, зростання загроз і викликів. Розвиток ЄС в останнє десятиліття засвідчив очевидні труднощі у розв'язанні ряду проблем, пов'язаних з соціально-економічним розвитком, міграцією, безпекою громадян і, зрештою, з формуванням загальноєвропейської ідентичності. За таких умов невдоволення політикою традиційних партій і криза довіри до владних інститутів буде посилюватися. В цьому контексті зростає соціальний попит на популізм, який швидко вловлює настрої людей і обіцяє просте розв'язання складних проблем.

Отже, в умовах кризи центристської політики важливим фактором розвитку європейських партійних систем є посилення популізму, насамперед правої спрямованості. Популізм посилився в результаті кризи соціально-європейської політичної системи, заснованої на ліберально-демократичних принципах.

З-поміж основних чинників, які впливають на підтримку правих популістів європейцями, дослідники називають: глобалізацію і безпрецедентне розширення єдиної Європи, що зумовило формування нових викликів та нових форм інституційної нестабільності; протиріччя глобальної економіки; спекуляції на питаннях ісламізації європейського суспільства та загрози європейським цінностям; кризу легітимності в ліберальних демократіях, що зокрема знаходила прояв в недовірі до парламентських партій і політичних еліт; маніпуляційний вплив політики постправди, коли факти відсуваються на задній план, а на їх місце

приходять емоційні новини; «емоційний дефіцит» європейців, яким успішно користуються популісти для надання політиці емоційного змісту; зростаюча демографічна проблема в Європі, що пов'язана зі старінням населення; крах комуністичних режимів у країнах ЦСЄ, що зумовило процеси маргіналізації та поширення популістської мобілізації; болючу проблему національної ідентичності [210, с. 130-134]. Головними ж каталізаторами посилення правопопулістських настроїв є міграційний, технологічний, економічний виклики, а також фактор глобалізації.

На сучасному етапі розвитку європейської політики феномен правого популізму знаходить широкий та послідовний прояв в партійному середовищі. Популістські партії виходять на передові рубежі політичного життя, займають місця в парламентах і урядах низки європейських країн і в Європейському парламенті і все більше впливають на владні рішення. Зміна політичних контурів нової Європи відбувається в умовах, коли сили, які раніше вважалися маргінальними, стають легітимною і легальною владою.

На думку дослідників, є підстави очікувати подальшої ерозії центристської політики системних партій і посилення популістських тенденцій в країнах ЄС, оскільки тривале домінування центристської політики значною мірою нівелювало сутнісні відмінності між ключовими партіями європейського мейнстриму [252, с. 61]. Як і в країнах «старої» Європи, так і в країнах Вишеградської групи помітне зростання популізму, який не завжди супроводжується занепадом ліберальних ідей, але веде до поляризації суспільства.

Популізм часто асоціюється з євроскептицизмом, який отримує поширення на різних рівнях суспільного і політичного життя, впливаючи на розвиток партійних систем. Популізм і євроскептицизм часто сприймаються як дві сторони однієї медалі [429, с. 20]. Євроскептичні політичні партії часто розглядаються як популістські, а популістські партії, навпаки, автоматично сприймаються як євроскептичні. Позиції євроскептичних партій близькі до популістських гасел, спрямованих проти еліти.

Ставлення до ЄС, його інститутів та перспектив європейської інтеграції є неоднозначним серед європейців, що впливає на репрезентацію на партійно-політичному рівні. В цьому контексті небезпідставними є твердження про кризу ЄС і феномен «демократичного дефіциту», який знаходить свій прояв на різних рівнях – суспільному, інституційному. Зокрема, дослідження наводять дані, що 80% громадян ЄС зазначають про неможливість свого впливу на рішення ЄС, Європарламент не в повному обсязі реалізує свою функцію представництва інтересів громадян на наднаціональному рівні, а багаторівнева система управління, заснована на принципі субсидіарності, дає обмежену можливість для впливу і контролю з боку національних органів на ухвалення рішень Брюсселем [321, с. 76]. За таких умов наростає негативне ставлення суспільства до інститутів ЄС, частина громадян і політичної еліти розглядають дії Брюсселя як звуження національного суверенітету, що дає ґрунт для посилення євроскептичних партій.

Неоднозначно вплинула пандемія на ставлення до ЄС. Екстрені дії національних урядів, які змушені боротися з поширенням вірусу Covid-19, не несуть в собі прямої загрози інститутам ЄС, але ставлять під сумнів їхню ефективність [330, с. 124].

На тлі міграційних процесів, економічної кризи, виходу Великобританії з ЄС, неефективності Брюсселя у розв’язанні нагальних проблем євроскептицизм все більше набуває підтримки в європейській політиці, що зокрема виявляється у зростанні підтримки партій, які виступають проти подальшої європейской інтеграції; посиленні наднаціональних об’єднань євроскептиків, зокрема в Європарламенті; посиленні євроскептичних громадських груп [414, с. 239-240]. Євроскептицизм як ідеологія та політична практика впливає на розвиток партійно-політичних систем європейських країн.

З часу розширення ЄС у 2004 р. питання європейської інтеграції все частіше стають предметом обговорень у країнах ЦСЄ, політичні партії яких приділяють особливу увагу європейській політиці. В останні роки показовими були критичні позиції Вишеградської четвірки під час європейської міграційної кризи, а також конфліктні ситуації владних партій Угорщини та Польщі з інститутами ЄС. На

сучасному етапі партії, які вважаються євроскептичними, входять в урядові коаліції країн Вишеградської четвірки. В цьому аспекті дослідники зазначають, що партії, які перебувають при владі в Польщі, Чехії, Угорщині та Словаччині, перетворюють Вишеградську четвірку в євроскептичний консервативний авангард ЄС [136, с. 43-44]. Національний і соціальний популізм в поєднанні з євроскептицизмом є сприйнятливими темами для партійно-політичної риторики. Разом з тим критика ЄС лунає все частіше і з боку правоцентристських партій, які, однак, не виступають категорично проти євроінтеграції.

Важливим чинником впливу на трансформацію партійних систем є поглиблення євроінтеграційних процесів у 1990-2000-х рр. Вплив цих процесів на національні партійні системи проявляється в «європеїзації» партійних систем та уніфікації правової бази діяльності партій, в створенні наднаціональних партійних об'єднань і зміні конфігурації партійно-політичного ландшафту, у впровадженні до внутрішньополітичного дискурсу «європейського питання» [321, с. 76].

Поряд з процесами євроінтеграції слід виокремити і процеси європейської регіоналізації, як пов'язані з реалізацією регіональної політики ЄС. В даному контексті важливим є досягнення компромісу між наднаціональними інститутами, національними державами та регіонами в питаннях узгодження процесів інтеграції та диференціації [406, с. 68]. Під впливом регіональної політики та тенденцій регіоналізації в європейському контексті простежується тенденція до зростання чисельності та впливу локально-регіональних, націоналістичних, автономістських партій. За оцінками експертів сьогодні в Західній Європі 30 зон сецесіонізму: в Італії – це регіон Південного Тіролю, за незалежність якого виступає цілий ряд партій і рухів; у Франції – це партії корсиканських націоналістів, у Британії – Шотландська національна партія, яка різко активізувала свою діяльність у зв'язку з Brexit [140, с.125]. Як вважають дослідники, регіональні процеси партогенезу є відображенням зростання націоналістичних настроїв виборців як реакції на соціокультурні наслідки глобалізації, що зазіхає на національну ідентичність, самобутність і культуру [140, с.125-126]. Поява локально-регіональних і національних партій пов'язана також з прагненням місцевих еліт реагувати на потреби виборців конкретного регіону. При

цьому регіональні та націоналістичні партії намагаються не позиціонувати себе в рамках ідеологічної матриці «праві-ліві».

Деідеологізація як намагання партій дистанціюватися від традиційних ідеологічних позицій є однією з детермінант і водночас характерних рис процесу трансформації сучасних партійних систем. Відбувається розкол всередині ліво-правоцентристських партій, їх відхід на другий план політичного спектру. В умовах ослаблення партій традиційних лівого і правого центру посилюється невизначеність розвитку та фрагментація європейського партійно-політичного простору, яка з національного рівня досягла загальноєвропейського рівня [323]. Зокрема, це засвідчують результати останніх виборів до Європарламенту у 2019 р. У європейському контексті спостерігається інтенсивний процес виникнення нових політичних партій, як в результаті розколу системних партій, так і протестних рухів. За кількісними даними, з початку XXI ст. тільки в країнах Західної Європи було створено 69 нових партій, понад 40 з яких взяли участь у 43 виборчих кампаніях всіх рівнів [35].

Насамкінець варто зазначити, що в концептуальному аспекті значний вплив на партійно-політичний розвиток в Європі здійснює криза ліберально-демократичної моделі розвитку. Ситуація у європейських країнах свідчить про те, що чимало громадян та ряд політичних суб'єктів (насамперед праві партії) ставлять під сумнів ефективність традиційних представницьких інститутів демократії, легітимність загальноєвропейських структур і механізмів, виправданість мультикультуралізму, просування прав меншин, поглиблення євроінтеграції та доцільність відкритих кордонів. Парадигмальною альтернативою для ліберальної моделі стає неоконсервативна ідеологія, яка ціннісно спирається на спадщину західної цивілізації. В сучасному європейському політичному дискурсі точиться боротьба між неолібералізмом, що просуває глобалізаційний порядок з економічною домінантою, наднаціональним управлінням і ліволіберальним трактуванням прав людини, і національним консерватизмом, який відстоює пріоритети безпеки суверенної держави, культурної ідентичності та національної економіки. Політичні

програми праворадикальних партій і рухів можна характеризувати як реновацію цінностей консерватизму в сучасних умовах [376, с. 188].

Неоконсерватизм здобуває підтримку як у країнах «старої», так і «нової» Європи. Політична ситуація у країнах Вишеградської четвірки демонструє, що з актуальних питань суспільно-політичного розвитку владні еліти все більш впевнено висловлюють точку зору, спрямовану на посилення власних позицій і зниження впливу Брюсселя. Приміром, в Угорщині та Польщі правлячі партії відкрито конфліктують з інститутами ЄС та противляться глибшій інтеграції.

На розвиток сучасних партійних систем впливає комплекс чинників національного, ситуативного характеру, що знаходять відображення як у загальноєвропейському контексті, так і на рівні окремих країн. Для відстеження динаміки і тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем в окремо взятій країні важливо проаналізувати здатність партій адаптуватися до мінливих суспільних запитів та об'єктивних чинників розвитку. Під впливом соціально-економічних, соціально-демографічних, політико-культурних, територіальних особливостей формується партійний простір, який утворений політичними партіями конкретної країни (парламентськими, регіональними, місцевими).

Отже, на сучасному етапі в партійних системах європейських країн відбуваються структурні зміни, які зумовлені впливом цілого комплексу чинників глобального, регіонального та ситуативного характеру. В умовах глобалізації світового розвитку, зокрема і політичного, національні особливості функціонування партійних систем поєднуються з впливом загальносвітового контексту.

1.4. Джерельна база дослідження: зарубіжний та вітчизняний політологічний дискурс

Дослідження еволюції політичних партій і партійних систем має довгу історію і великий масив теоретичної та емпіричної (перш за все електоральної статистики) інформації.

Враховуючи особливості нашого дослідження та поставлені у роботі дослідницькі завдання, вважаємо за доцільне виокремлення таких напрямів партологічного дискурсу: а) дослідження історичних етапів еволюції політичних партій та сучасних тенденцій їх розвитку; б) вивчення впливу соціально-політичних поділів на розвиток партійних систем; в) характеристика партійного ландшафту та електоральних процесів в країнах Євросоюзу у досліджуваний період; участь політичних партій у виборчих процесах; г) вивчення особливостей розвитку партійної системи України; д) аналіз електоральних процесів в Україні та їх вплив на акторний склад та формат партійної системи; ж) характеристику емпіричних баз даних результатів виборів у країнах Європейського Союзу та Україні.

Виокремлення таких напрямів та їх вивчення дозволило нам сформулювати авторську методологію дослідження, яка дала нам можливість зробити порівняльний аналіз розвитку партійних систем країн Європейського Союзу та України, акцентуючи при цьому на європейському контексті тенденцій еволюції вітчизняної партіоми.

Дослідження історичних етапів еволюції політичних партій та сучасних тенденцій їх розвитку. Слід зазначити, що у процесі історичної еволюції політичні партії пройшли кілька етапів розвитку, набуваючи нових організаційних форм, ознак, функцій, що обумовлювало рівень їх інституціоналізації у політичній системі. Появу класичних масових партій, їх місце і роль у суспільно-політичному житті описали у своїх наукових працях М. Вебер [], М. Дюверже [112], Р. Міхельс [452] та М. Острогорський [258]. Саме їх ідеї і були використані нами для формування концепту класичної партії. Але, оскільки історичними рамками нашого дослідження є 2015–2020 рр., то нас більше цікавили нові моделі політичних партій проаналізовані науковцями на основі аналізу політичної практики. Перш за все йдеться про «всеохоплюючі партії», «картельні партії», партії «нової політики» / постматеріальних цінностей, мережеві / кіберпартії. Виникнення нових моделей партій є результатом відповіді на кризові явища, які були притаманні партійному середовищу у 80-х рр. XX ст., на початку 2000 рр., починаючи з середини 20-х рр. XXI ст. [8; 62; 130; 132; 145; 197; 218; 311; 331].

У статті «Партії і демократія в постіндустріальну добу» П. Ігнаці констатує, що 50-ті рр. XX ст. були золотим віком партій, а вже пізнше підкреслює він партії змінюються, зменшується їх чисельність (на 50 % за його підрахунками), а відтак і політичний вплив [130, с. 52]. Концепт «картельних партій» ми розглянули на основі праць Р. Каца, П. Мейера [145; 432], «всеохоплюючих партій» праць О. Кіркхаймера [434; 435], партій «нової політики» – Г. Шипунова [395; 396], кіберпартій Х. Маргіттс [448]. Х. Маргіттс була введена у науковий обіг категорія «кіберпартія». Основну відмінність нового типу партій від традиційних Х. Маргіттс бачить у відмові від формального членства і переході на пряму комунікацію з виборцями [448, с. 67]. Іншими ознаками кіберпартій дослідники вважають: професійний медіакомунікаційний менеджмент; партійна комунікація через мережеві канали; високий рівень персоніфікації політики; партії як організації (не інститути) функціонують на межі між державою і суспільством; орієнтація партій більше на окремі проблемні питання, ніж на узгоджені програми [443; 331, с. 30-31; 335, с. 227].

Організаційний профіль сучасних партиій ми розглянули використовуючи теорію «багаторівневих партій» [448]. Д. Мун і О. Бретберг визначають їх як «партійну організацію з множинними лініями підзвітності та розділенням повноважень між відносно автономними підрозділами на субнаціональному та наднаціональному рівнях» [448].

У вітчизняній політичній науці концепт «багаторівневої партії» описаний М. Волговим у статті «багаторівневі політичні партії та тренд децентралізації: теоретичний аспект у сучасному англомовному дискурсі» [54]. На його думку такі партії формуються внаслідок дії наступних чинників: процесу регіоналізації у багатонаціональних державах; конкуренції з боку етнорегіональних партій; отримання користі центральним офісом партії за надання автономії регіональним партійним структурам; кращої обізнаності локальних партійних структур із місцевими проблемами та шляхами їх вирішення [54, с. 199].

Механізм взаємодії у багаторівневій партії Л.Торлексон розглядає через: а) ступінь формального зв’язку між національними та субнаціональними рівнями

(«вертикальна інтеграція»); б) ступінь фактичного контролю національного рівня над субнаціональними партійними організаціями – «вплив»; в) простір для самостійних дій субнаціональних організацій – «автономія». Отже, вчена класифікує партії як інтегровані у випадку, коли національний і субнаціональний рівні мають загальну управлінську та єдину членську структури. Якщо ж партії не мають ані загального керівництва, ані членської структури, то вони класифікуються у вигляді неінтегрованих. «Усічені» партії, на думку дослідниці, – ті, котрі діють лише на одному рівні [473, с. 261].

Загальносвітові тренди розвитку партій і партійних систем описані у наукових розвідках О. Власової «Тенденції розвитку політичних партівй в умовах інформаційного суспільства» [52], В. Калінкіна, Н. Узунова «Трансформація партійно-політичного ландшафту в Європі в умовах нового світопорядку» [136], Б. Макаренка «Сучасні тенденції розвитку партій і партійних систем» [203], Б. Макаренка, І. Локшина «Сучасні партійні системи: сценарії еволюції і тенденції розвитку» [204], В. Сєргєєва, А. Казанцева, К. Петрова «Політика мейнстриму і її альтернативи у сучасному західному світі» [324], В. Сєргєєва, А. Казанцева, К. Петрова, С. Медвєдєва «Криза партійно-політичної системи в США і країнах ЄС: причини і характеристики» [325], Р. Туровського, М. Сухова, Є. Луізідіс «Нові і гравці в партійних системах старих демократій: чи є загроза політичній стабільності?» [358], К. Холодковського «Перебудова західноєвропейської партійної системи» [372].

До основних тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем науковці відносять: кризу «мейнстримних» партій та ліво-правої матриці ідеологічних координат; виникнення нових видів соціально-політичних розмежувань наслідком яких була поява нових типів партій: «зелених», праворадикальних, «партій нової політики»; віртуалізація політики і поява мережевих / кіберпартій та інші. Процес трансформації старих і формування нових партій в країнах Європейського Союзу особливо бурхливо відбувався з початком глобальної економічної кризи (2008 р.) [324, с. 131].

Вплив соціально-політичних розмежувань на розвиток партійних систем. Теорія соціально-політичних поділів була започаткована С. Ліпсетом і С. Рокканом у праці «Структура розмежувань, партійні системи і уподобання виборців: попередні зауваження» [196]. Концепт «соціально-політичних поділів» отримав визнання в західній політичній науці і розглядався як такий, що дає можливість пояснити особливості формування партійних систем країн Західної Європи. Подальший розвиток вказаної теорії, пов'язаний з іменами таких вчених, як, О. Кнутсен [437], Г. Кітчельт [436; 437], А. Морено [452], А. Рьоммеле [300], Д.-Л Сейле [322, пристосували для дослідження партійних систем країн Центрально-Східної Європи. Вплив нового соціально-політичного поділу «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси» на формування партійних систем описаний у працях Е. Вайнштейна [35; 36], Б. Макаренка [203; 204], Е. Соловйова [338].

Характеристика партійного ландшафту та електоральних процесів в країнах Євросоюзу. Значна увага в нашому дослідженні приділена структуруванню політичного ландшафту країн Європейського Союзу. Його характеристика була здійснена нами шляхом аналізу тенденцій розвитку головних партійних сімей Євросоюзу, виборів до Європарламенту 2019 р., парламентських виборів у країнах ЄС упродовж 2017–2019 рр.

Праворадикальні партії проаналізовані нами на основі наукових розвідок А. Бадаєва [9], Р. Водак [53], В. Грибовського [78], М. Гримської [81], С. Забеліна [118], К. Мудде [228, 455, 456], В. Сафронова [320; 321], І. Стряпка [347], Р. Хербута [370], А. Шеховцова [390], А Шапарова [376]. Праві популісти, за висловом А. Тартара «перемалювали» карту Європи [463]. Виникнення і успіх правих популістських партій було реакцією на новий гострий конфлікт між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами національних держав [438].

Характеристика розвитку соціал-демократичних партій зроблена на основі досліджень Т. Блера [27], Б. Гуселетова [88; 92; 96], Є. Задорожнюка [119], Н. Работяжева [297; 298] та інших дозволяє зробити такі висновки: 1) соціал-демократичні партії принаймні упродовж 2 електоральнихь циклів і надалі

залишаться однією з провідних сил у ЄС; 2) на початку XXI ст. соціал-демократичні партії виразно трансформувалися в організаційному, ідеологічному та електоральному аспектах.

Електоральні показники, тенденції розвитку партій «зелених» охарактеризований на основі праць Р. Букія [29], Д. Мартьянова [212], Д. Ульянова [361] (констатується обмеженість впливу партій у країнах ЦСЄ та Південної Європи); консервативних партій – Б. Гуселетова [97; 99], К. Карамана [139] (пропонується типологізація сучасного консерватизму, характеризуються їхні електоральні результати та вивчаються тенденції і перспективи розвитку); ліберальних – Б. Гуселетова [101], Н. Заславської [124], О. Міхалєва [221] (констатується найбільший вплив партій у країнах Північної Європи та слабкість партій у посткомуністичних країнах).

Популізм, як стиль політичної діяльності охарактеризований у працях Г. Вайнштейна [32], А. Глухової [66], В. Грибовського [78], М. Клупта [152], Ю. Мартинця [210], П. Осколкова [240] (авторами наголошується, що популізм, як стиль партійної діяльності став характерним практично для всіх типів політичних партій з метою залучення якомога більшої кількості виборців).

Вибори до Європарламенту досліджено, виходячи з наукових досліджень П. Байковського [13], Г. Вархова [37], М. Ведернікова [39], М. Швейцера [385]. Вибори до Європарламенту констатують такі зміни у конфігурації партійного ландшафту: а) успіх праворадикальних, євроскептичних партій; б) електоральну стабільність «мейнстримних» партій та партій «зелених»; в) появу нового типу загальноєвропейських партіій, які мають будову, аналогічну національним партійним структурам [39; 57; 89; 92]. До основних факторів, які впливають на трансформацію європейських партій, Н. Заславська та Н. Гудалова у своєму дослідженні відносять такі: а) процес європейської інтеграції; б) розширення ЄС у 2004 р. за рахунок держав ЦСЄ; в) необхідність реагувати на сучасні виклики і проблемні питання розвитку ЄС [124, с. 108–110].

Електоральні процеси в країнах Євросоюзу упродовж 2017–2019 рр. проаналізовані на основі досліджень таких вітчизняних і зарубіжних авторів:

С. Бірюкова (парламентські вибори в Італії) [26], В. Вернікова (парламентські вибори в Португалії) [43], М. Ведернікова (парламентські вибори в Польщі) [42], В. Воротнікова (парламентські вибори в Латвії) [55], Б. Гуселетова (парламентські вибори в Італії) [90], А. Куркіною-Дамар парламентські вибори в Іспанії) [186], Є. Мармілова (парламентські вибори в Іспанії) [209], Є. Нарочницька (парламентські вибори у Франції) [229; 230], П. Осколкова (парламентські вибори в Естонії) [242], Д. Пілаш (парламентські вибори в Словенії) [278], Н. Плевако (парламентські вибори в Швеції, Данії та Фінляндії) [279; 280; 283], Є. Тимошенко (парламентські вибори в Німеччині) [350], В. Шарапо (парламентські вибори в Австрії) [377], В. Швейцера (парламентські вибори в Австрії) [387]. Авторами корнстатується, що парламентські вибори в країнах ЄС упродовж 2017–2019 рр. характеризувалися протистоянням мейнстримних партій та партій «нової політики»/антисистемних партій, яке обумовлене низкою соціальних зрушень та криз у країнах Євросоюзу (економічна криза, міграційна криза, протистояння глобалістів і антиглобалістів, євроскептицизм т. ін.). До особливостей вказаних виборчих кампаній слід також віднести участь у них значної кількості нових партій, сутнісною ознакою яких, на нашу думку, є їх утворення у проміжку між останніми і наступними черговими / позачерговими парламентськими (місцевими виборами), що було відмічено нами у статті «Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу в контексті парламентських електоральних циклів 2017 року» [178].

Для аналізу виборчих кампаній та результатів виборів нами також використана низка монографічних досліджень, в яких зроблений комплексний аналіз парламентських виборів у країнах ЄС: Г. Вайнштейна «Електоральний фактор в еволюції партійного ландшафту Європи» [35], «Вибори у Вишеградських країнах» [56], «Вибори і виборчі кампанії в Європі (2014–2015)» [59], «Європа 2017: партії, вибори, влада» [113], «Партійно-політичні системи і політичні ідеології Заходу на початку XXI століття: фактори еволюції і напрямки трансформації» [138], А. Ключковича «Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій» [154], В. Кольцова «Порівняльний аналіз формування і функціонування політичної опозиції в країнах Вишеградської групи»

[165], Ю. Остапеця, Є. Гайданки, А. Ключковича, Н. Марадик «Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки» [250], «Праворадикальні партії і організації у політичному ландшафті Східної Європи» [295], А. Романюка, В. Литвина «Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи» [309], «Трансформація партійно-політичного ландшафту в країнах Євросоюзу в умовах кризи» [353].

Аналізуючи проблематику, пов'язану з еволюцією українських партій та партійної системи, слід зупинитись на узагальнюючих працях в яких вказана проблематика досліджена системно і цілісно. До таких праць перш за все відносимо дисертаційні дослідження і монографії.

У дисертаційному дослідженні Е. Андрющенка «Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х–2015 рр.)» [5], О. Балашової «Еволюція партійної системи України та Республіки Польща (1989–2019)» [16], М. Лешанича «Особливості інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту» [193], Ю. Мацієвського «У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014)» [216], Г. Шипунова «Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій» [397].

А також хотілося б відмітити низку монографічних досліджень у яких грунтовно досліджуються різні аспекти функціонування партійної системи України та партійних систем європейських країн (вони використовувалися як методологічний інструментарій для аналізу партійної системи України і звичайно ж для дослідження партогенезу у країнах ЄС): В. Бусленка «Взаємовідносини влади і опозиції в державах Вишеградської групи» [31], М. Кармазіної «Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр.» [142], М. Кармазіної «Тридцять років української багатопартійності (кінець 1990–початок 2020 рр.)» [144], А. Ключковича «Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій» [154], В. Кольцова «Порівняльний аналіз формування і функціонування політичної опозиції в країнах Вишеградської групи» [165], Р. Манайло-Приходько, Ю. Остапеця «Регіональний вимір розвитку та

функціонування партійної системи України» [206], П. Осколкова «Правый популизм в Европейском Союзе» [240], Ю. Остапця «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів» [248], А. Романюка, В. Литвина «Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи» [309], А. Романюка, В. Литвина «Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. Т. 1. Особливості міжінституційних відносин у три кутнику «глава держави – парламент – уряд» ти їх наслідки для політичного процесу» [306], О. Стойко «Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах» [346], Ю. Шведи «Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні» [380], А. Шеховцова «Новые праворадикальные партии в европейских демократиях: причины электоральной поддержки» [390] та інші.

Особливості розвитку партійної системи України відображено у таких наукових розвідках вітчизняних вчених. Вивчаючи періодизацію розвитку партійної системи України ми проаналізували доробки Балашової О. [16], М. Кармазіної [141], Р. Манайло-Приходько, Ю. Остапець [207]. У нашому дослідженні за основу періодизації розвитку партійної системи України ми взяли модель, запропоновану Р. Манайло-Приходько та Ю. Остапцем, яка поділяє розвиток вітчизняної партійної системи на три етапи: перший – 1991–2004 рр., другий – 2004–2014 рр., третій – починаючи з 2014 р. [207, с. 82–106].

Характеристика українського транзиту відображена у працях Г. Зеленько [125; 126; 127]. Так у статті «Траєкторія трансформації політичного режиму в Україні за роки незалежності: демократія vs клановість» дослідниця аналізує політичний режим в Україні, називаючи його гібридним та констатує, що такий режим має негативний вплив на розвиток партій, перетворюючи їх на субститути [127]. Аналогічної точки зору дотримується і Ю. Мацієвський, який проаналізував особливості українського гібридного режиму у монографії «У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного політичного режиму в Україні (1991–2014) [216], а в статті «Від партій субститутів до справжніх партій: чи можливо це в

Україні?» констатує зміну сутнісних ознак українських партій в умовах незавершеного транзиту [215].

Участь політичних партій у виборчих процесах вивчена нами на основі досліджень О. Балашової [18; 20] (розглянута проблематика електоральної волатильності та націоналізації партійної системи), С. Були [30] (вивчається вплив телебачення на електоральні процеси), колективної монографії «Електоральні процеси в Україні в регіональному вимірі» ужгородських та чернівецьких дослідників [114], А. Єрмолаєва [115] (досліджуються результати виборів 2019 р. у контексті впливу на політичний розвиток України), М. Кармазіної [143] (проаналізовано вплив президентських виборів 2019 р. на конфігурацію партійної системи України), Ю. Копинця [21] охарактеризовано(вплив електорального циклу 2019–2020 рр. на формат української партійної системи), О. Ляшенка [200] (досліджено виборчі процеси в України упродовж 1991–2020 рр.), А. Мелешевича [217] (проаналізовано вплив виборчих процесів на інституціалізацію вітчизняної партійної системи), Ю. Остапця [249] (охарактеризовано установчі вибори в Україні), Ю. Остапця Ю., М. Шелемби [256] (висвітлено вплив виборчих процесів 2019 р. на конфігурацію та акторний склад партійної системи України) та інших.

Характеристика політичних партій та української партійної системи проаналізована виходячи з досліджень Т. Бевз [21], О. Гудзенко [21], Т. Джиги [21], М. Кармазіної [142; 144], А. Колодій [163; 164], С. Конончук [170], І. Кресіної [182], В. Лебедюка [188; 189], М. Лешанича [193], Р. Малко [205], Р. Манайло-Приходько [206; 207], П. Молочко [225], аналітичних звітів Центру Разумкова [269; 270; 356], досліджень Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України [271; 291; 359], А Романюка [305], А. Руденко [315], О. Стойко [345],

Місцеві вибори 2020 р. досліджені на основі праць А. Голуб [73; 74], А. Колодій [162], В. Комарницького [167], В. Кондратова [169], Ю. Копинця [173; 175], Ю. Копинця [255], І. Павленка [261], С. Янішевського [498].

Еміпричну базу даних роботи складають сайти, на яких розміщена електоральна статистика по виборах в країнах Європейського Союзу та України: «Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії України» [259], «2019 European

election results» [410] (результати виборів до Європарламенту 2019 року), «Election Resources on the Internet» [424] (результати виборів у країнах Євросоюзу), «Parties and Elections in Europe» [458], «The European Elections Monitor» [472] (результати парламентських виборів у країнах Євросоюзу).

Отже, охарактеризована нами джерельна база дослідження дозволила розкрити зміст теми та виконати поставлені у дисертаційній роботі завдання.

Висновки до Розділу 1

Аналіз теоретико-методологічних засад дослідження політичних партій і партійних систем дозволяє зробити ряд висновків:

1. На основі програмно-ідеологічних, структурних, функціональних, електоральних та інших критеріїв структуровано визначення політичних партій. Зауважено, що в сучасних умовах суспільно-політичного розвитку змінюється соціальна база, функціональне навантаження та організаційні засади діяльності політичних партій, що зумовлює їх подальшу понятійну еволюцію та типологічні розробки. Уточнено розуміння і розмежування типів «мейнстримних» та антисистемних партій, партій «старої політики» та «нової політики», що дало змогу адекватно розглянути зміни інституту політичних партій на сучасному етапі. Підкреслено пізнавальну та евристичну цінність типологій партійних систем, які базуються на використанні комбінованих кількісно-якісних критеріїв (ідеологічна дистанція, характер міжпартійної конкуренції, механізм взаємодії партій із владними інститутами, потенціал партійного впливу, число партій та ін.).

2. Розкрито сутнісні характеристики історичної еволюції політичних партій, які відображають їх організаційні, функціональні, ідеологічні особливості та специфіку соціально-політичного розвитку в рамках окремих періодів. Зокрема охарактеризовано такі історичні типи партій: кадрові, масові, всеохоплюючі, картельні та партії «нової політики». Обґрунтовано, що зміна акторної структури сучасних партійних систем пов'язана з електоральними успіхами партій «нової політики», ідеологічні та інституційно-організаційні особливості яких привели до появи нових концептуальних розробок (теорія «мережевих партій»). Підсумовано,

що еволюція партій призвела до звуження спектру виконуваних ними функцій, ослаблення їхньої ролі у налагодженні взаємодії держави та суспільства, зумовила більш жорстку конкуренцію з групами інтересів, привела до більшого прагматизму, соціального динамізму та популізму в діяльності.

З-поміж ключових сучасних тенденцій розвитку інституту політичних партій виокремлено: зниження значення ідеологічної складової та партійної програматики; підвищення рівня персоніфікації, медіатизації та професіоналізації партійної політики; посилення технологізації виборчих кампаній; розширення можливостей Інтернет-комунікацій з виборцями.

Показано, що еволюція політичних партій супроводжувалася кризами (кін. XIX – поч. XX ст., 1970-80-х рр. та починаючи з 2000-х рр.), внаслідок яких з'являлися нові організаційні форми партійної діяльності.

3. Обґрунтовано детермінацію розвитку партійних систем під впливом комплексу різнорівневих чинників. У загальнотеоретичному аспекті вплив чинників на розвиток партійних систем досліджується у рамках двох основних підходів – соцієтального та інституціонального, які концентруються відповідно на соціально-структурних параметрах і характеристиках інституційного дизайну політичних систем. Підкреслено специфіку впливу соціального контексту та інституційних параметрів у перехідних посткомуністичних суспільствах ЦСЄ, що обумовлено комплексом чинників трансформаційного характеру, а саме: нечіткість соціально-політичних розмежувань; нестійкість зв'язків між партіями та виборцями; переплетеність політики і бізнесу; значний вплив зовнішньополітичних акторів; нерозвиненість політичної культури як механізму узгодження різних соціальних інтересів; незавершеність соціально-групової структуризації суспільства та ін.

Систематизовано комплекс чинників міжнародного, регіонального та національного рівня, які впливають на сучасні трансформаційні процеси в партійно-політичному середовищі країн ЄС.

У міжнародному (загальносвітовому) вимірі трансформація європейських партійних систем відбувається в контексті наслідків глобалізації, які зумовлюють нові конфліктні лінії, зокрема в проєкції «глобалізовані еліти» – «антиглобалістські

маси». В парадигмальному аспекті значний вплив на політичні процеси в Європі здійснює криза ліберально-демократичної моделі розвитку. Важливими чинниками впливу на трансформацію партійних систем стали євроінтеграційні процеси в 1990-2000-х рр. У 2000-х рр. європейське суспільство зіткнулося з економічними, міграційними, демографічними викликами, які актуалізували популістські, євроскептичні, націоналістичні меседжі та активізували їхніх політичних носіїв. Окреслені чинники міжнародного рівня вплинули на низку тенденцій розвитку партійних систем, які мають стійкий характер і простежуються на всьому політичному просторі ЄС з окремими регіональними особливостями.

Виокремлено чинники регіонального рівня, які обумовлюють сучасний розвиток партійних систем, зокрема в країнах ЦСЄ: процеси європейської регіоналізації; прагнення місцевих еліт реагувати на потреби виборців конкретного регіону; намагання національних урядів більше впливати на загальноєвропейські рішення і обмежити вплив Брюсселя; зменшення проникнення постматеріальних цінностей у політичну сферу (напр., слабкий інтерес суспільства до «зеленого» руху) та ін.

Підкреслено вплив на розвиток сучасних партійних систем чинників ситуативного, національного характеру, що знаходять свій прояв як в окремих країнах, так і опосередковано у загальноєвропейському контексті.

Отже, наведений комплекс взаємопов’язаних чинників, на нашу думку, визначає зміст і напрями трансформації європейських партійних систем на сучасному етапі.

Основні положення розділу знайшли відображення в публікаціях дисертанта [171; 172; 174].

РОЗДІЛ 2
ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

2.1. Особливості формування та основні моделі партійних систем країн Європейського Союзу

Процес формування партійних систем країн Європейського Союзу є довготривалим і складним. Характеризуючи особливості становлення партійних систем у європейських країнах, ми будемо дотримуватись таких методологічних установок: 1) еволюція партійних систем країн Західної і Східної Європи суттєво відрізнялася і відповідно зумовлювалася набором специфічних чинників; 2) політичний простір країн Західної і Східної Європи можна поділити на кілька кластерів, у яких розвиток партійно-політичних відносин був схожим, а відповідно у розвитку партійних структур домінували схожі тенденції; 3) визначальний вплив на конфігурацію і акторний склад партійних систем мають загальносвітові тенденції розвитку партійно-політичних систем, які і визначають нинішній партійний ландшафт країн Європейського Союзу.

До і під час Другої світової війни Європу як частину світу було поділено на кілька антагоністичних таборів, які перебували у жорсткому протистоянні. Лише після завершення Другої світової війни у більшості держав Західної Європи сформувалися сучасні моделі політичного устрою, і саму Західну Європу почали консолідовано сприймати як цілісний геополітичний регіон, який утворюють низка суверенних, незалежних держав.

Їхнє виокремлення у споріднену групу в форматі регіону Західної Європи, підкреслює А. Романюк і В. Литвин, потрібно пояснювати різними чинниками, зокрема історичними, лінгвістичними, культурними, релігійними, інтелектуальними, соціально-економічними тощо, однак сьогодні визначальне значення має врахування політичного чи геополітичного чинника, накладеного на традиції та історію [312, с. 47]. Саме в рамках цього регіону у 1951 р. було утворено

Європейське об'єднання вугілля і сталі, прообраз майбутнього Європейського Союзу (Бельгія, ФРН, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція).

Щодо виокремлення субрегіональних кластерів у Західній Європі, то А. Романюк і В. Литвин у монографії «Порівняльний аналіз політичних інститутів і систем Західної Європи» наводять приклад двох таких поділів, які, на нашу думку, і дозволяють зрозуміти особливості формування функціонування партійних систем у державах, які до них належать. Автори приводять приклади поділу Х. Махоуні та Ф. Хендріка, Дж. Лафліна і А. Лідстрьома [312, с. 52–55].

Так, Х. Махоуні виокремлює такі субрегіони чи кластери країн Західної Європи: 1) країни Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди, Люксембург), 2) германські країни (Німеччина, Австрія, Швейцарія), 3) країни північної частини Західної Європи (Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція), 4) країни південної частини Західної Європи (Греція, Іспанія, Італія, Португалія), 5) Британські острови (Сполучене Королівство, Ірландія), 6) середземноморські країни (Мальта, Кіпр), 7) Франція [312, с. 52].

Інші дослідники (Ф. Хендрік, Дж. Лафлін, А. Лідстрьом) на підставі урахування рівня і особливостей розвитку демократії та параметрів адміністративно-територіального устрою виокремлюють такі субрегіони Західної Європи, як: рейнландські країни – Австрія, Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина та Швейцарія; Британські острови – Сполучене Королівство й Ірландія; північні країни Західної Європи – Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія і Швеція; південні країни Західної Європи – Греція, Кіпр, Іспанія, Італія, Мальта, Португалія, Франція [312, с. 55].

Для пояснення особливостей становлення і розвитку партійних систем країн Західної Європи зазвичай використовується концепція соціополітичних поділів, запропонована С. Ліпсетом і С. Рокканом [196]. Автори вказаної парадигми вважали, що партійні системи є результатом відображення існуючих соціально-політичних розмежувань. Таких вони виокремили чотири: між центром і периферією, державою і церквою, містом і селом, приватними власниками і робітниками. Появу соціальних розмежувань вони трактують як наслідок двох

революцій, які визначили темп і характер процесів модернізації і демократизації Західної Європи – національної та індустріальної [196].

Досліджуючи формування партійних систем Західної Європи, зазначені автори показали, що партійна структура європейських країн у 1960-ті роки з незначними відмінностями відображала сформовану в 1920-х рр. структуру основних соціополітичних поділів. С.Ліпсет і С.Роккан дійшли висновку, що основна кількість політичних партій, які сформувалися наприкінці Першої світової війни, зуміли пережити Другу світову війну і збереглися в 1960-ті роки. Це дало їм підставу говорити про ефект «замороження» партійних систем [196].

У нинішніх умовах концепція класичних соціально-політичних поділів поступово втрачає свою актуальність, а натомість з'являються теорії «розмерзання» партійних систем та концепції соціально-політичних поділів, які враховують особливості суспільно-політичного розвитку сучасних держав. Розмерзання партійних систем, на думку А. Романюка, пов'язане з дестабілізацією масових партій, яка обумовлена мобільністю виборчих голосів, появою нових партій, збільшенням партійної фрагментації [308, с. 64–66]. До прикладу, російський учений Г. Голосов на основі концепції С. Ліпсета і С. Роккана пропонує змінений перелік соціально-політичних поділів, які, на його думку, обумовлюють функціонування партійних систем у сучасних державах. До виокремлених С. Ліпсетом і С. Рокканом він додає ще три розмежування: підтримку режиму, зовнішньополітичне та постматеріалістичне розмежування [69, с. 171–186].

Головною причиною виникнення правих популістських політичних партій у Європейському Союзі була поява нового соціально-політичного поділу між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси»). Одна з найбільш глибоких ліній розколу між прихильниками традиційних цінностей і національних держав, з одного боку, і глобалізованими елітами, з іншого, виникає з питання міграційної політики [338, с. 185].

Важливу роль у поширенні мережевих моделей партій зіграла і зміна характеру соціально-політичних розмежувань. Нові суспільні конфлікти не мають постійного і

комплексного характеру, вони більш локалізовані і фрагментовані, а розмежування за інтересами часто носить тимчасовий, ситуаційний характер, створюючи в основному короткочасні, нестабільні об'єднання. Відповідно до цього починає фрагментуватися політика, яка носить нині здебільшого «конкретний» і «монопроблемний» характер і не орієнтована на якісь великі, всеосяжні проєкти.

Крім соціально-політичних розмежувань, на процес становлення партійних систем мають вплив такі основні чинники: історичні традиції, соціально-демократичні характеристики населення, особливості становлення демократичних режимів (наприклад, для країн південної Західної Європи такий процес розпочався лише з 70-х рр. XX ст.), тип виборчої системи, форма державного правління, форма державного устрою [16; 71; 109;133; 135; 146; 164;171; 193; 207; 215].

Починаючи з 1990-х рр., у державах Західної Європи відбувається поступовий процес зміни партійних систем. На думку вітчизняного політолога А. Романюка, цей процес характеризується такими тенденціями: 1) політичні партії демонструють здатність до постійної трансформації, відповідно до суспільних викликів (поява партій «нової політики»); 2) внаслідок поширення державного фінансування політичних партій стає більш тісною їхня взаємодія з державою; 3) домінуючим типом партійної системи для держав Західної Європи стала багатопартійна система з обмеженим плюралізмом, а двопартійні та дво – і півпартійні системи трапляються політичній практиці менше; 4) простежується зменшення дистанції між партійними системами західноєвропейських держав і наявна тенденція до зростання подібних характеристик між партійними системами держав цього регіону; 5) у середовищі лівих партій сталися суттєві зміни: якщо після Другої світової війни вони були представлені комуністичними та соціал-демократичними партіями за умови, що в південних країнах Європи домінували комуністичні партії, а в північних – соціал-демократичні, то наприкінці XX ст. домінуючими в усіх країнах стали соціал-демократичні партії. Натомість другою за силою впливу серед лівих партій стали зелені, які повязані з постматеріальними цінностями у політичному житті; 6) для консервативних партій у програмно-ідейному плані властиве широке залучення засад лібералізму; 7) зростає вплив праворадикальних партій, поява яких викликана

симетричністю відповіді на появу та діяльність партій «зелених», тобто також пов’язана з постматеріалістичними проблемами та викликами [308, с. 361–395].

Отже, сучасні політичні партії зародилися і набули своїх базових характеристик у державах Західної Європи. Саме тому західноєвропейські партії вчені трактують як «ідеальний тип» партії, з яким порівнюють партійний розвиток у інших країнах, а демократію називають лише партійною демократією, вважаючи політичні партії основою представницького правління: «політичні партії створили демократію, і сучасна демократія без партій немислима».

Для країн Центрально-Східної Європи логіка розвитку партійних систем була дещо іншою і у великою мірою залежала від особливостей демократичного транзиту. Відповідно до логіки демократичного транзиту, вважає Ю. Остапець, партійна система на кожному з його етапів має свою конфігурацію, а на її становлення впливають відповідні фактори. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі партії і опозиційні партії. Далі розмежування відбувається в рамках правлячої партії і опозиції. На етапі демократизації визначальний вплив на розвиток партійних систем мають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави; вибір системи правління; вибір виборчої системи. Відповідно, на етапі консолідації, відбувається остаточне формування конфігурації і акторного складу партійної системи [250, с. 6–7]. Такий стан, на думку Р. Манайло-Приходько, характеризується зменшенням фрагментації партійної системи (вимірюється індексом ефективної кількості партій), зниженням рівня волатильності (вимірюється індексом волатильності), збільшенням рівня націоналізації партійної системи (вимірюється індексом націоналізації) [208, с. 53].

В рамках нашого дослідження до країн Центрально-Східної Європи ми віднесемо країни, які на нинішній день є членами ЄС, оскільки така вибірка корегується з об’єктом дослідження (загалом же таких країн є більше): Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія. Для всіх країн регіону характерною є спільність попереднього історичного досвіду, насамперед це стосується періоду після Другої світової війни,

коли всі вони були у складі «соціалістичного табору» (країни Варшавського договору). Як і в середовищі країн Західної Європи, серед країн Східної Європи можна виокремити окремі кластери: 1) країни Вишеградської четвірки: Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія; 2) пострадянські країни: Естонія, Латвія, Литва; 3) балканські країни: Болгарія, Румунія, Хорватія; 4) Словенія. Сам процес формування політичних партій у країнах ЦСЄ має тривалу історію, яку можна окреслити такими періодами: 1) до становлення режимів «народної демократії»; 2) під час режимів «народної демократії»; 3) у процесі транзиту і після транзиту до «нової демократії» [309, с. 355].

Вагомим, на думку Ю. Остапця, є вплив на еволюцію партійних систем в умовах трансформації об'єктивного процесу розвитку партійних структур у сучасному світі. Йдеться про історичні етапи інституціалізації політичних партій: 1) аристократичні угруповання; 2) політичні клуби; 3) масові політичні партії; 4) всеохоплюючі політичні партії; 5) картельні політичні партії, партії «нової хвилі» (партії постматеріальних цінностей) [250, с. 6–8]. Нині ми можемо говорити і про шостий етап, пов'язаний зі становленням мережевих / діджитал партій. Відповідно політичні партії в нинішніх умовах функціонують на принципах, притаманних картельним партіям, партіям «нової політики» та іншим сучасним моделям.

В. Меркель, досліджуючи трансформацію партійних систем у посткомуністичних країнах, виокремлює 5 факторів, які впливають на цей процес: 1) характер трансформаційного конфлікту; 2) наявність / відсутність історичних партій; 3) вплив політичних інститутів (залежить перш за все від форми правління та виборчої системи); 4) наявність / відсутність тардицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму; 5) вплив соціально-політичних поділів [451, с. 155–162].

Під впливом трансформаційних процесів змінюються і функціональні характеристики політичних партій. Б. Ісаєв вважає, що зміна функціональних характеристик політичних партій відбулася під впливом наступних процесів: 1) зміни домінуючого типу політичної партії: від кадрових і масових партій до універсальних (зменшення ролі первинних організацій, зниження ролі членства, підвищення ролі альтернативних партійних структур); 2) зменшення ролі партій як

зв'язуючої ланки громадянського суспільства і держави (зростання ролі ЗМІ, мережі Інтернет у комунікативних зв'язках з виборцями; перебирання партійних функцій іншими громадськими організаціями; зменшення ролі партійної преси тощо); 3) зростання ролі виборчих технологій у політичному житті. Це в свою чергу веде до того, що іміджмейкери принижують роль партійних організацій і активістів у організації і проведенні виборчих кампаній; 4) зміни взаємовідносин партій і держави за рахунок конституалізації партій, прийняття законів про партії і вибори, посилення контролю за діяльністю партій з боку держави, державного фінансування партій; 5) персоналізації політики, посилення впливу партійних лідерів, зменшення впливу і ролі партійних програм; 6) зміни електорату, який при виборі орієнтується не стільки на партію, стільки на той образ, який створюють їй засоби масової комунікації [348, с. 226–231].

Основними типами політичних партій у країнах ЦСЄ у перехідний період були такі: 1) нові політичні партії-рухи, які виникли внаслідок кризи авторитарних режимів; 2) історичні партії, які фактично були відновленими партійними структурами міжвоєнного періоду; 3) посткомуністичні партії, які в умовах «реального соціалізму» діяли як формально незалежні партії; 4) нереформовані / частково реформовані комуністичні / соціалістичні партії; 5) клієнтелістські партії; 6) протестні / антисистемні партії [309, с. 362].

Г.-Й. Феен виокремлює у країнах ЦСЄ чотири типи партій:

1. Посткомуністичні, нині здебільшого соціалістичні партії і старі комуністичні, які ще й досі існують у Чехії. Соціалісти і комуністи займають партійний спектр ліворуч від центру.

2. Нові партії, серед яких потрібно розрізняти партії першого і другого покоління. Партії першого покоління утворювалися в посткомуністичних державах із дисидентських і опозиційних рухів у другій половині вісімдесятих років часто за зразком «Солідарності» і тріумфували після проведення перших установчих виборів. Вони спочатку не мали чіткого політично-програмного профілю і відображали широкий спектр противників комунізму, але здебільшого займали у

політичному спектрі позицію від центру до поміркованих правих. Друга хвиля утворення нових партій розпочалася з кінця дев'яностих років.

3. Третій тип представлений історичними, або традиційними партіями, які під час комуністичного монопартійного панування були заборонені, або вели тіньове буття в межах дозволених партійних блоків.

4. Четвертий тип партій, значення якого може зростати: чисто популістські партії, які здебільшого мають правопопулістські, націоналістичні, антиєвропейські риси [366, с. 9].

Розвиток сучасних партійних систем у країнах ЦСЄ окреслений трьома переломними моментами їхньої поставторитарної історії. Перший зумовлений колапсами авторитарних режимів регіону, другий – наслідками перших / установчих виборів, третій – особливостями та наслідками євроінтеграційних процесів у регіоні. Окрім цього, слід виокремити декілька стадій розвитку партій у країнах ЦСЄ: 1) формування партій-рухів та їхнє перетворення в універсальні / всеохоплюючі партії, відновлення «історичних» партій і формування посткомуністичних партій (1998–1999 рр.); 2) об'єднання / розколи партій після проведення установчих виборів (1990–1992 рр.); 3) посилення партій-наступниць комуністичних партій (1992–1994 рр.); 4) формування нових партій (з 1994 р.) [309, с. 368].

Але найбільш суттєві зміни відбулися у партійному середовищі країн Європейського Союзу у XXI ст., тому сучасні моделі партій тільки віддалено нагадують еталон класичної масової партії з фіксованим членством, розгалуженою організаційною структурою та ідеологією. Поряд з новими формами існування політичних партій залишилася низка консервативних і ліберальних партій зі «слабкою» структурою, при якій регіональні організації мають значний ступінь автономії у своїй діяльності. Їх консолідуючим початком виступає загальна ідейна платформа і принципи діяльності, що створює умови для укладення горизонтальних контактів і створення партійних мереж місцевого і регіонального масштабів [378; 379].

Масове поширення цей принцип отримав до кінця XX ст., коли розвиток Інтернету та інших засобів комунікації забезпечив громадянам можливість

безпосереднього доступу до інформації та участі в управлінні і діяльності політичних інститутів і організацій. У цих умовах трансформується організаційна структура партій. Ставши більш функціональним, партійне життя все менше орієнтується на політичну соціалізацію, підвищення кваліфікації і солідарність партійних кадрів. Партії воліють створювати «мозкові центри» на базі лояльних науково освітніх структур або рекрутувати готових спеціалістів для виконання конкретних завдань у партійному апараті.

В результаті виникає дворівнева модель політичної партії. Керівництво партій, яке стало частиною партійного картелю, створює навколо себе «електорально-професійні» машини. Знизу ж функціонують мережі регіональних і місцевих парторганізацій. Саме така розгалужена партійна структура з вертикальною і горизонтальною диференціацією, розвиненою двосторонньою комунікацією, демократичністю внутрішнього життя і системою молодіжних та інших громадських організацій, яка виступає для партії електоратом і кадровим резервом, визнається найбільш відповідною вимогам сучасного суспільства [378; 379].

Таким чином, сучасні політичні партії становлять складний конгломерат економічних, політичних і бюрократичних інтересів, формальних і неформальних відносин, що володіють власною історичною реальністю і сформованою в результаті тривалої еволюції соціальною базою. Досить часто партії повністю або майже повністю втрачають ідеологічну ідентичність, що не заважає їм залишатися впізнаваними політичними акторами. Ставлення до парторганізацій як лідерів, так і рядових членів та виборців стає все менш ідеологізованим і більш інструментальним. Як образно зауважив К. фон Бойме, «в постмодерному суспільстві членство в партії, як і членство в церкві, будь-якій асоціації або навіть в шлюбі – більше не є приналежністю всього життя ... Люди входять у вагон, їдуть якийсь час і виходять, коли не бачать причин їхати далі» [296, с. 109].

Як справедливо зазначав Р. Дарендорф, «місце політичних партій займають специфічні інтереси і утворені навколо них соціальні рухи: індивіди більше не «належать» до якоїсь однієї групи, але змінюють свою «приналежність» залежно від того, наскільки важливою виявляється для них та чи інша проблема в той чи інший

час» [103, с. 220]. У результаті партійна система, як і її складові – партії, диференціюється: на національному рівні реальний політичний вплив зосереджується у кількох, іноді двох, партій, які не дуже відрізняються одна від іншої у підході до ключових аспектів розвитку країни. Як правило, одна з таких партій підтримує інтереси бізнесу і підприємництва і базується на консервативно-ліберальній ідеології, інша – інституціоналізує інтереси найманих працівників, державних службовців, насамперед зайнятих у сфері освіти, охорони здоров'я, культури. Ця партія дотримується відповідно соціально-демократичної орієнтації. Третя в разі потреби забезпечує необхідний баланс сил і інтересів. Її концептуальні установки дуже рухливі. На регіональному ж і місцевому рівнях діє конгломерат сегментованих партій, що становлять більш -менш постійні мережі взаємодії для вирішення локальних проблем.

Що стосується моделей партійних систем, то в нашому дослідженні буде використана їх класифікація Дж Сарторі, А. Сіароффа, Р. Гантера і Л. Даймонда, О. Нідермаєра.

Дж. Сарторі в основу класифікації поклав два критерії: поляризацію та фрагментацію. Поляризація – це групування двох і більше партій схожих за ідеологією, а фрагментація – розподіл партійної системи на окремі партії та полюси. На основі цього він виокремив 7 типів партійних систем: 1) однопартійна система; 2) партійна система з партією-гегемоном (гегемоністська система); 3) система з домінуючою партією; 4) двопартійна система; 5) партійна система поміркованого (обмеженого) плюралізму; 6) партійна система крайнього (поляризованого) плюралізму; 7) атомізована система [463, с. 167].

А. Сіарофф запропонував таку типологію партійних систем: 1) двопартійна система; 2) двох-з-половиною партійна система; 3) помірна багатопартійність з двома головними партіями; 4) помірна багатопартійність з балансом сил між основними партіями (від 3); 5) поляризована багатопартійність з однією домінантною партією; 6) поляризована багатопартійність з двома основними партіями; 7) поляризована багатопартійність з балансом сил між основними партіями [464, с. 267–290].

За результатами дослідження «Політичні партії та демократії», проведеного Р. Гантером та Л. Даймоном серед низки держав світу, були виділені 15 типів політичних партій: 1) масові класові партії; 2) плюралістично націоналістичні партії; 3) релігійно-масові партії; 4) всеохоплюючі партії; 5) прагматичні партії; 6) партії місцевої знаті; 7) клієнтистські партії; 8) етнічні партії; 9) владні (партії влади); 10) персоналістські партії; 11) леніністські партії; 12) ультранаціоналістичні партії; 13) релігійно-фундаменталістські партії; 14) ліволіберальні партії; 15) постіндустріальні крайні праві партії [62, с. 257–261].

О Нідермаєр у статті «Партійні системи країн-членів ЄС» зробив поділ партійних систем країн Європейського Союзу на чотири типи (у період з 1990 до 2012 рр.): 1) партійні системи з домінуванням двох партій; 2) плюралістичні партійні системи; 3 сильно фрагментовані партійні системи; 4) партійні системи з переддомінантною партією [234, с. 167–180.].

2.2. Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу

Якщо у загальному розумінні ландшафт – це будь-який простір з характерним виглядом, то партійний ландшафт – це партійний простір, утворений політичними партіями певної країни (парламентськими, регіональними, місцевими), що є результатом тривалої взаємодії різних чинників політичного життя суспільства: електоральних процесів, соціально-політичних розмежувань, виборчої системи, форми правління, соціально-демографічних характеристик виборців тощо.

На нинішній час партійний ландшафт країн Європейського Союзу (ЄС) утворюють: 1) вищий рівень: федерації національних і регіональних партій, об'єднані спільними ідеологічними установками. В основному вони представлені тими об'єднаннями, які входять до Європейського парламенту, формуючи в ньому групи на основі своїх політичних поглядів. Це так звані загальноєвропейські партії; 2) другий рівень представлений партіями окремих країн. Це національний рівень; 3) третій рівень представлений партіями окремих регіонів усередині держав. Вони, як правило, виступають за відособленість своїх територій і часто теж входять до

складу Європарламенту; 4) партії, які представляють етнічні меншини, і виступають за автономію та незалежність у складі окремих країн. Найбільш численними з таких є приблизно 40 політичних партій [304]. Слід також зазначити про європартії, які не є зареєстрованими у ЄС, але в майбутньому деякі з них зможуть також отримати офіційну реєстрацію. До таких партій належать: «Європа-Демократія-Есперанто», «Нові європейці», Європейська партія свободи особистості, Європейска піратська партія», «Європейська партія за права тварин», «Європейська федералістська партія, «Вольт Європа», «Рух за демократію в Європі 2025», «Тепер народ». Усі вони виникли упродовж останніх 15-20 років та у більшості своїй є партіями «однієї проблеми» [91].

Європейська (загальноєвропейська) політична партія (надалі європартія) – особливий тип об'єднання політичних сил, що функціонують на загальноєвропейському рівні і які представлені (або прагнуть бути представленими) в політичних інституціях Європейського Союзу (в Європарламенті, Єврокомісії). Їх діяльність регулюється і фінансується відповідно до законодавства ЄС. Таке об'єднання зазвичай включає в себе національні партії з країн-членів ЄС, а також інших країн Європи і світу [100, с.133].

Вперше поняття «європартії» закріплено в Маастріхтському договорі (1992): «Політичні партії на європейському рівні сприяють формуванню європейської політичної свідомості і вираженню волі громадян Союзу» [111].

Інститут європартій пройшов складний шлях еволюції, починаючи від перших прямих виборів до Європейського парламенту і до наших днів. Першими європартіями, які почали формуватися у 1970-х рр., були: Європейська народна партія, Партія європейських соціалістів, Європейська партія ліберальних демократів і реформаторів [277, с. 143].

Слід зазначити, що до 2004 р. європартії суттєво залежали від своїх національних партійних утворень у аспекті фінансування. Правила, що регулюють статус і фінансування політичних партій на європейському рівні приймаються у 2003 р. [421]. У 2004 р. Європарламент приймає внутрішній документ, який більш чітко прописує процедуру фінансування і контроль за виділеними коштами [420]. У

2007 р. правила фінансування були змінені, список потенційних одержувачів фінансової допомоги був розширений, до нього включили фонди, пов'язані з європейськими партіями [461].

Вітчизняний дослідник європейського партогенезу П. Байковський виокремлює три етапи міжпартійної співпраці у рамках ЄС: 1) 1945–сер. 1970-х рр. (утворення перших структур міжпартійної співпраці); 2) сер. 1970-х. рр. до 1992 р. (створення інтегрованих партійних федерацій соціалістів, лібералів та християнських демократів у той час зароджуються контакти між консервативними, регіоналістськими, зеленими, крайніми лівими та крайніми правими партіями); 3) з 1992 р. до сучасних днів (запровадження норм правового регулювання діяльності наднаціональних партійних структур, поглиблення їхньої організаційної та ідеологічної інтегрованості, фінансове регулювання їхньої діяльності) [13, с. 76–80].

Вибори нового складу Європейського парламенту (Європарламент) пройшли 23–26 травня 2019 р. в усіх 28 країнах Євросоюзу в умовах помітного зростання явки (50, 6 % по усіх 28 країнах членах ЄС).

У новому складі Європарламенту сформовано сім фракцій, з них чотири проєвропейські: 1) Європейська народна партія (ЄНП), 2) Прогресивний альянс соціалістів і демократів (ПАСД), 3) «Оновлення Європи» (ОЄ), 4) «Зелені - Європейський вільний альянс» (З-ЄВА) (всього 518 депутатів) і три євроскептичні, з них «м'які» євроскептики: «Європейські консерватори і реформісти» (ЄКР) та конфедеративна група об'єднаних «Європейських лівих – Північних зелених лівих» (ОЄЛ-ПЗЛ) (41 депутат) і «жорсткі» євроскептики: «Ідентичність і демократія» (ІД) (74 депутати) [57, с. 27].

Результати виборів до Європейського парламенту подані у Додатку Г. Відповідно до регламенту роботи Європарламенту для створення політичної групи (фракції) необхідно, щоб до її складу входило 35 депутатів, які представляють не менше, ніж 7 країн-членів ЄС. Депутати від британської партії «Брекзит» (29) та італійського «Руху 5 зірок» не змогли відновити фракцію «Європа за свободу і пряму демократію» (була у Європарламенті попереднього скликання) саме з

причини вказаної вище. Відтак депутати від цих партій залишились незалежними [57].

Високу явку на виборах до Європарламенту можна пояснити посиленням конфронтації між євроскептиками і проєвропейськими силами, що і привело до мобілізації прихильників як перших, так і других. Оскільки явка перевищила 50 %, можна вважати, що ці вибори підвищили легітимність Європарламенту та інших політичних інститутів ЄС. А також показали, що все більше громадян ЄС вважають, що питання безпеки, міграції, клімату і навколишнього середовища, економічного зростання і поліпшення соціальної сфери, які викликають у них найбільший інтерес, повинні вирішуватися на європейському рівні. Національні фактори також відігравали важливу роль у ході виборчої кампанії, помітно впливаючи на вибір виборців і показники явки. Але зростання інтересу до загальноєвропейської проблематики свідчить про зростаючу європеїзацію політики в державах-членах.

Одним із важливих результатів вказаних виборів була зміна двопартійного формату європейської партійної системи, яка такою була з 1979 р. У таблиці 2.1 ми наводимо розподіл депутатів Європарламенту по фракціях упродовж 2004–2019 рр. [57].

Таблиця 2.1

Розподіл депутатів по фракціях Європарламенту (2004–2019 рр.)*

Назва фракції	Вибори 2004	Вибори 2009	Вибори 2014	Вибори 2019
Європейська народна партія	278	265	221	182
Прогресивний альянс соціалістів і демократів	199	184	191	154
Європейські консерватори і реформатори	–	54	70	62
Альянс лібералів і демократів за Європу (Об'єднана Європа, 2019)	67	84	67	108
Європейські об'єднані ліві / Нордичні (північні) зелені ліві	39	35	52	41
Зелені / Європейський вільний альянс	41	55	50	74
Європа свободи та прямої демократії	–	32	45	–
Європа націй і свобод (Ідентичність і демократія, 2019)	–	–	36	73

Продовження Таблиці 2.1

Союз за Європу Націй	27	–	–	
За Європу демократій та різноманіття	15	–	–	–
Незалежні депутати	66	27	16	57

*Відповідно до Ніццького договору чисельність депутатів Європарламенту становила 736, а починаючи з 2014 р. (відповідно до Ліссабонського договору) кількість депутатів збільшилась до 751.

Джерело: [57]

Як видно з таблиці 2. 1, дві основні фракції (ЄНП і ПАСД) знову будуть мати найчисленніші фракції, відповідно 182 і 154 депутати. Але сумарна чисельність депутатів, які до них входять, скоротилася порівняно з 2014 р., внаслідок чого вони втратили абсолютну більшість в Європарламенті. Хоча ЄНП на цей раз перемогла в 14 країнах (включаючи Грецію та Румунію, де її партії-члени не входили до складу урядів), в ряді інших країн, включаючи Францію, Італію та Іспанію, партії, які входять до ЄНП, зазнали серйозної поразки [410].

Продовжуючи аналіз виборів 2019 р., зазначимо, що серед євросоціалістів тільки Іспанська соціалістична робітнича партія, Соціалістична партія Португалії і Партія праці Нідерландів зуміли зберегти лідируючі позиції. В інших країнах партії-члени Партії європейських соціалістів (ПЄС) зазнали поразки. Так, Соціал-демократична партія Німеччини втратила 11 місць, Демократична партія Італії – 12, а Соціалістична партія Франції взагалі показала найгірший результат за всю свою історію [410].

Ліберали зуміли збільшити чисельність своєї групи на 39 депутатів в порівнянні з 2014 р., ставши третьою групою в Європарламенті. Це багато в чому пов'язано з тим, що до цієї групи приєдналися депутати партії Е. Макрона «Вперед, республіка!». «Зелені» також істотно збільшили чисельність своєї фракції (на 22 депутати) і вийшли на четверте місце, особливо завдяки хорошим результатам у Німеччині, Бельгії, Нідерландах і Франції [410].

Отже, з моменту виникнення європартії представляли собою унікальний феномен, що відрізняється як від уже існуючих міжнародних асоціацій політичних

партій (Соціалістичний інтернаціонал, Ліберальний інтернаціонал, Міжнародний демократичний союз та інші), так і від традиційних політичних партій, які діють на національному рівні. Від перших вони відрізняються тим, що регулярно беруть участь у загальноєвропейських виборах, за підсумками яких можуть формувати свої фракції в Європейському парламенті і впливати на обрання глави Єврокомісії. Відмінність від традиційних партій полягає в тому, що інституційно вони не представлені у виконавчих органах влади Євросоюзу. В той же час дослідники називають європартії новим політичним інститутом [440; 445; 473; 474].

Важливим фактором впливу на подальший розвиток партійно-політичної системи ЄС та самого інституту європартій, на думку Б. Гуселетова, став ріст популярності та впливу євроскептичних партій як на національному, так і на загальноєвропейському рівні. До 2000 р. ці партії займали маргінальне становище на політичній карті Європи. З одного боку, зростання популярності цих партій веде до розмивання існуючої консенсусної культури та зростання партійної фрагментації, а з іншого – до підвищеного інтересу виборців та європейської політичної еліти до європартій і європейських виборів. Відбувається це за рахунок активної позиції цих партій як на національному, так і на загальноєвропейському рівні [89, с. 29–35].

Електоральний успіх євроскептичних партій та ослаблення традиційних (консерватори, соціал-демократи, ліберали) привели до появи нового типу загальноєвропейських партій. Їхні представники вважають, що існуючі європейські партії не є справді загальноєвропейськими, оскільки в національних державах вони представлені різними партійними організаціями.

Нові партії побудовані за аналогією з національними партійними структурами. Вони мають: 1) єдині наднаціональні керівні органи; 2) не мають національних партій-членів; 3) побудовані на індивідуальному членстві громадян з різних країн-членів ЄС; 4) виступають за формування транснаціональної європейської партійно-політичної системи та беруть участь як у загальноєвропейських, так і в національних виборах саме як загальноєвропейська партія. Ця нова різнорідність європейських партій виступає за радикальну реформу ЄС, направлену на його демократизацію [100, с. 139].

Першими такими партіями стали партія «Європа-Демократія-Есперанто», яка брала участь у європейських виборах 2004, 2009, 2014 та 2019 рр., набираючи від 0,08 до 0,18% голосів) та Європейська федералістична партія (2011 р.). Остання має своїх представників у 12 країнах-членах ЄС та активно співпрацює із загальноєвропейським громадянським рухом «Вставай на захист Європи» [100, с. 139].

Після виборів до європарламенту 2014 р. виникли ще дві нові партії такого типу: «Рух за демократію в Європі 2025» та федералістський політичний рух «Вольт Європа». Виборчий маніфест партії «Вольт Європа», оприлюднений у вересні 2018 р. включав шість основних положень: реформування ЄС у напрямі його федералізації, створення розумної цифрової держави, створення необхідних умов для економічного відродження Євросоюзу, забезпечення соціальної рівності, досягнення глобального балансу на міжнародному рівні та максимальне розширення прав і свобод громадян [438, с. 121].

Партія має єдину для всіх її національних підрозділів програму, але в ході місцевих виборів в неї можна вносити окремі доповнення з урахуванням національних особливостей. Діяльність «Вольт» будується на основі принципів участі та співробітництва, що підтримує баланс між загальноєвропейською солідарністю та відносною самостійністю місцевих відділень. Для цього з допомогою тимчасових інтернет-інструментів забезпечується регулярний обмін інформацією між групами місцевих активістів. У такий сосіб «на практиці реалізується неієрархічна модель функціонування всього руху в цілому» [438, с. 134].

Незважаючи на те, що вказані партії мали незначний успіх на виборах до Європарламенту у 2019 р., аналітики вважають, що через 1-2 електоральні цикли вони будуть мати суттєву підтримку громадян країн Європейського Союзу.

До основних факторів, які впливають на трансформацію європейських партій, на думку Н. Заславської і Н. Гудалова, можемо віднести:

1) Процес європейської інтеграції, від якого залежить вплив конкретних політичних інституцій Євросоюзу, а відтак і роль партій в них. Перш за все

тому, що результатом інтеграції був вихід за рамки традиційної міжнародної організації і поява характеристик, які властиві для держави.

2) Розширення ЄС у 2004 р. за рахунок держав Центрально-Східної Європи, а відтак і поповнення «європейської партійної системи» новими партіями. В той же час розширення ЄС не могло не викликати низку складностей у розвитку європейських партій. Це пояснюється перш за все різницею політичних культур і політичних ландшафтів західноєвропейських демократій і посткомуністичних країн.
3) Необхідність реагувати на сучасні виклики і проблемні питання розвитку ЄС. На сучасному етапі можна виокремити такі проблеми і виклики: а) економічна криза (2008–2009 рр.), ріст безробіття, бюджетна політика; б) міграційна криза (2015 р.); в) зовнішньополітичні виклики: конкуренція з боку інших держав (перш за все Китаю), соціально-політичні потрясіння в низці арабських країн та інші) [124, с. 108–110].

Використовуючи концепцію сімей політичних партій, яка, на думку А. Романюка, будується на трьох критеріях: генетичному, матеріальному та організаційному [311, с. 198], а також враховуючи концепт партійних сімей та взявши до уваги результати виборів до Європарламенту і до національних парламентів, можна виокремити такі сім'ї політичних партій у країнах Європейського Союзу: а) комуністичні партії; б) соціал-демократичні партії; в) ліберальні партії; г) ліволіберталіальні партії (зелені, нові соціалістичні партії); д) християнсько-демократичні партії; ж) консервативні партії; з) праворадикальні партії [311, с. 198–219].

Комуністичні партії. Першою комуністичною партією був «Союз комуністів», утворений К. Марксом у 1847 р. Програмним документом партії став «Маніфест Комуністичної партії», написаний К. Марксом і Ф. Енгельсом (1848 р.). Упродовж тривалого часу комуністичні партії мали значний електоральний успіх і вплив у суспільстві (особливо у період т. зв. «єврокомунізму»), але з розпадом союзу країн «Варшавського договору» та СРСР (С. Хантінгтон називає це «перемогою

лібералізму над комунізмом») вплив комуністичної ідеології стає незначним, як і електоральний рейтинг комуністичних партій.

Комуністичні, соціалістичні, робітничі партії ЄС є членами Партії європейських лівих (ПЄЛ). ПЄЛ – це загальноєвропейська ліворадикальна і помірно євроскептична структура, яка включає в себе партії, які відстоюють деякі положення комуністичної доктрини поряд з концепціями демократичного і екологічного соціалізму. У неї входять 25 комуністичних, соціалістичних, робітничих і ліво-екологічних партій з 17 країн - членів ЄС (в т.ч. 3 партії з Іспанії, по 2 з Франції та Фінляндії), Білорусі, Великобританії, Молдови, Туреччини та Швейцарії. Крім того, 8 партій-спостерігачів з 10 європейських країн членів і не членів ЄС та 10 партій-партнерів з 4 країн – членів ЄС. За результатами виборів до Європарламенту (2019) ПЄЛ має ньому сьому за чисельністю фракцію, яка має назву «Об'єднані європейські ліві – Ліві Зелені Півночі» (ОЄЛ-ЛЗП) і включає 41 депутата. При цьому найбільшого успіху ПЄЛ традиційно домоглася в Німеччині, Греції, Іспанії та Франції (по 6 деп.), а також Ірландії та Португалії (по 4 деп.). Слабшими були результати були на Кіпрі, в Бельгії, Великобританії, Данії, Нідерландах, Фінляндії, Чехії та Швеції [96, с. 19].

Основними партіями – членами ПЄЛ, які мають власних депутатів у національних парламентах (днп) та депутатів Європарламенту (дєп), є такі – СІРІЗА («Об'єднані ліві Греції») (86 днп, 5 дєп), «Ліва партія Німеччини» (69 днп, 7 дєп), Комуністична партія Франції» (12 сенаторів і 12 днп, 2 дєп), «Ліва партія Франції» (1 днп, 1 дєп), «Лівий блок Португалії» (19 днп, 1 дєп), «Об'єднані ліві Іспанії» (2 сенатори, 11 днп, 5 дєп), «Червоно-зелений альянс Данії» (13 днп, 1 дєп), «Лівий союз Фінляндії» (16 днп, 1 дєп), «Об’єднані ліві Словенії» (6 днп). З партій-спостерігачів відзначимо Прогресивну робітничу партію Кіпру (16 днп, 2 дєп), Комуністичну партію Чехії та Моравії (15 днп, 1 дєп) і «Партію італійських лівих» (1 сенатор, 2 днп, 2 дєп) [96, с. 20].

Соціал-демократичні партії. Перші соціал-демократичні партії були утворені в другій половині XIX – на поч. XX ст.: Соціал-демократична партія Німеччини (1863 р.), нідерландська Партія праці (1868 р.) [311, с. 201].

Слід зазначити, що розвиток цих партій у країнах Західної і Центрально-Східної Європи відбувався по-різному. Якщо в Західній Європі такий розвиток був природнім і його витоки сягають середини XIX ст., то у країнах Центрально-Східної Європи він мав свою специфіку. На основі аналізу програмних положень та діяльності соціал-демократичних партій у Центрально-Східній Європі Є. Задорожнюк виокремлює три їх основні типи:

1) автентичні, або історичні партії, які ведуть свій родовід з XIX ст . Одна частина їх прихильників з кінця 40-х років XX ст. опинилася в еміграції, інша ж законспірованою, зберігаючись у вигляді неоформлених організаційно угруповань у правлячих партіях та інших організаціях. Цей тип партій існує практично в кожній з 12 країн регіону. До них у першу чергу можна віднести Чеську (до 1993 р. – Чехословацьку) соціал-демократичну партію, яка домоглася в червні 1998 р. суттєвого успіху на парламентських виборах; 2) реформовані, або колишні правлячі комуністичні партії, які оголосили себе «соціал-демократичними», «соціалістичними» та ін. До кінця XX ст. вони перебували при владі (Албанія, Югославія), або ж були правлячими до недавнього часу (Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія); 3) нові партії, які були утворені в кінці XIX ст., і які з тієї чи іншої причини назвали себе соціал-демократичними [119, с. 4].

Успішним розвиток європейської соціал-демократії був до останньої чверті XX ст. Р. Дарендорф навіть XX ст. назвав соціал-демократичним століттям. Однак у 80-90 рр. XX ст. науковці, політики констатують кризу соціал-демократії, що була викликана низкою соціальних і економічних чинників. До основних із них Н. Работяжев відносить такі: 1) у міру перетворення європейського суспільства з індустріального в постіндустріальне у соціальній структурі країн скорочувалася частка традиційного робітничого класу – найважливішої соціальної і електоральної опори соціал-демократії, в той час як чисельність нових середніх прошарків, які підтримували інші політичні сили, швидко зростала; 2) певні негативні наслідки для європейської соціал-демократії мав крах комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи і СРСР у 1989–1991 рр. Самі соціал-демократи розцінили ті події як перемогу демократичного соціалізму над диктаторським

комунізмом. Однак, як незабаром з'ясувалося, крах радянського блоку завдав відчутного удару по лівій ідеї взагалі; 3) кризові явища торкнулися і головного досягнення соціал- демократів – держави загального добробуту / соціальної держави (кейнсіанська модель економіки). Крім того, кейнсіанська соціоекономічна модель багато в чому не відповідала епосі інформаційно-комп'ютерних технологій і імперативів «нової економіки», що вимагали від суб'єктів ринку перш за все гнучкості, ініціативи, готовності до ризику. З іншого боку, можливості соціальної держави були поставлені під сумнів процесом глобалізації [297, с. 107–108].

Криза традиційної (кейнсіанської) соціал-демократичної моделі, яка вже не відповідала процесам глобалізації, «новій економіці», «новому індивідуалізму», привела до активізації в середовищі соціал-демократів правого, проринкового крила, яке пропонувало модернізувати ідеологію і практичну політику європейських лівоцентристів шляхом збагачення їх елементами «соціального лібералізму». Відтак у 1990-ті рр. практично всі європейські соціал-демократичні партії так чи інакше почали схилятися до відходу від етатистсько-перерозподільних моделей і визнання переваг ринкової економіки. Найбільш виражену форму ці процеси набули в Лейбористській партії Великобританії і Соціал-демократичній партії Німеччини. Більш позитивно, ніж раніше, ринкові механізми і соціально-економічна роль приватного бізнесу стали оцінюватися в програмних документах Партії праці Нідерландів, Соціал-демократичній (до 1991р. – Соціалістичній) партії Австрії, Соціал-демократичній робітничій партії Швеції [298, с. 133].

Таким чином виникає «нова» соціал-демократія, яка, на думку Е. Гідденса, відрізняється від «старої» наступними ознаками: по-перше, вона визнає необхідність глибокого переосмислення лівої ідеології у контексті змін, до яких належать глобалізація, виникнення «економіки знань», посилення індивідуалістичних і постматеріалістичних установок, неефективність держави добробуту і виникнення нових ризиків (екологічних, міграційних тощо); по-друге, «нова» соціал-демократія прагне перш за все до електорального успіху, а не до збереження ідеологічної чистоти своєї доктрини. В умовах значного чисельного скорочення її традиційної

соціальної опори, робітничого класу, «нові» соціал-демократи повинні завойовувати підтримку різних прошарків суспільства [426, с. 11].

Прихильники радикальної модернізації соціал-демократизму прагнули знайти «третій шлях» (неолейбористський, як назвав його Т. Блер) між традиційним демократичним соціалізмом і неолібералізмом. Схожих поглядів дотримувався і колишній лідер СДПН (1999–2004 рр.), канцлер ФРН (1998–2005 рр.) Г. Шредер. Соціально-політична концепція Г. Шредера, сформульована ним напередодні парламентських виборів 1998 р., мала назву «Нова середина» або «Новий центр» [27, с. 85–105].

У 1999 р Т. Блер і Г. Шредер опублікували спільний програмний документ «Європа: Третій шлях – Нова середина» («Europe: The Third Way – die Neue Mitte»), в якому була зроблена спроба послідовно викласти світоглядні установки «нової» соціал-демократії. Т. Блер і Г. Шредер підкреслювали, що вони зберігають відданість базовим соціал-демократичним цінностям (таким, як соціальна справедливість, свобода і рівність, солідарність), але шукають нові засоби їх досягнення, які будуть відповідати реаліям сучасного світу [27, с. 85–105].

Отже, в кінці XX – на початку XXI ст. багато аспектів діяльності соціал-демократичних партій помітно трансформувалися: змінився домінуючий тип партій (з масових на всеохоплюючі і картельні), внутрішньопартійна діяльність, модель керівництва, взаємовідносини з профспілками, електоральна база і в кінцевому підсумку політика й ідеологія.

Аналіз результатів діяльності соціал-демократичних партій Європи показує, що в останні 50 років соціал-демократія послідовно втрачала голоси. Її середній показник по Європі в 1990-ті рр. (26,6 %) був нижчий, ніж у 1980-ті (31,1 %) і 1950-і рр. (33,2 %) [446].

Однак електоральні результати європейських соціал-демократів у 2019 р. свідчать про те, що вказані партії мають суттєву підтримку громадян: 14 квітня 2019 р. на парламентських виборах у Фінляндії перемогу здобула СДПФ на чолі з А. Рінне (17,7 % голосів, перше місце) [283]; 28 квітня 2019 р. на парламентських виборах перемогла Іспанська соціалістична робітнича партія на чолі з П. Санчесом

(28,68 % голосів, перше місце); 7 травня 2019 р. на парламентських виборах в Данії СДПД набирає 25,9 % голосів і формує урядовий кабінет на чолі з лідером М. Фрідріксоном [280]; 13 листопада 2019 р. в Португалії на парламентських виборах правляча Португальська соціалістична партія підтвердила свою першість, домігшись підтримки 36,65 % виборців, а її лідер А. Коста залишився прем'єр-міністром [43].

Таким чином, із дев'яти національних парламентських виборів (в Іспанії двічі), які в 2019 р. відбулися в Європі, соціал-демократи і соціалісти перемогли в п'яти [42]. І тільки на виборах в Австрії і Бельгії соціалісти не змогли поліпшити свої результати і залишилися в опозиції. При цьому в обох країнах партії зайняли друге місце після, відповідно, Народної партії Австрії і правого Нового фламандського альянсу [88].

Отже, аналіз діяльності соціал-демократичних партій Європи в останні роки показав, що наративи з приводу кризи соціал-демократії, її нездатності відображати сучасні тенденції соціального розвитку передчасні, що засвідчують вибори до національних парламентів. А це дозволяє зробити висновок, що вона принаймні упродовж двох електоральних циклів залишиться однією з провідних політичних сил у ЄС.

Ліберальні партії. Більшість партій, які належать до цієї сім'ї, виникли в кінці XIX – на поч. XX ст., а час їх найбільшого піднесення – перша половина XX ст., коли вони домінували як в парламентах, так і в урядах [311, с. 202]. На думку А. Романюка після 1945 р. у середовищі ліберальних партій з'явилися дві основні тенденції, які стосуються визначення програмної самоідентичності: 1) правий лібералізм – акцентує увагу на проголошенні проринкової стратегії розвитку, зменшенні до мінімуму втручання держави в економіку, гарантіях індивідуальних прав і свобод (Партія вільних демократів у Німеччині, Народна партія за свободу і демократію у Нідерландах та інші); 2) лівоцентристський лібералізм, який акцентує на соціальній політичній орієнтації, яка базується на ідеї соціальної справедливості та егалітаризму (Народно-ліберальна партія Фінляндії, Народна партія Швеції, Ліберальна партія Великобританії, «Демократи-66» в Нідерландах та

інші) [311, с. 202–203]. Це, як правило «малі» партії, оскільки вони мають низький електоральний рейтинг і виступають третіми силами в урядових коаліціях.

Ліберальні партії Європейського Союзу об’єднані у європейську партію «Альянс лібералів і демократів Європи» (АЛДЄ). АЛДЄ – це загальноєвропейська політична партія, яка спирається на ліберально-демократичну ідеологію і має проєвропейську орієнтацію. До її складу входять 36 повноправних і 5 асоціативних партій-членів з 26 країн - учасниць ЄС (крім Греції), а також 18 повноправних і 5 асоціативних партій-членів з 15 країн, що не входять до Євросоюзу.

Популярність лібералів в різних країнах Європи є різною. Найбільшу підтримку вони мають у Швеції, де частка ліберально налаштованих людей згідно з даними 2014/2015 рр. становила 59 %. У ряді країн, переважно північно-західних, таких як Німеччина, Данія, Ісландія, Нідерланди, Норвегія і Швейцарія, підтримка лібералів становить понад 40 %. За ними в рейтингу знаходяться в основному західноєвропейські держави з давно усталеною демократичною системою, на зразок Бельгії та Австрії. У колишньому соціалістичному блоці виділяється Словенія, Чехія, Польща [458].

Ступінь підтримки лібералів корегується, на думку Б. Гуселетова, з їх електоральними успіхами. Останнім часом на національному рівні партії - члени АЛДЄ беруть участь в урядах 12 країн - членів ЄС, причому в п'яти з них вони очолюють уряд. Прем'єр-міністри, що представляють / представляли до недавнього часу партії - члени АЛДЄ: С. Вілмс (Реформаторський рух, Бельгія); К. Беттелом (Демократична партія Люксембургу); М. Рютте (Народна партія за свободу і демократію Нідерландів); А. Бабіш (партія «ANO-2011», Чехія); Ю. Ратас (Центристська партія Естонії). Партії - члени АЛДЄ входять і в уряди Австрії, Латвії, Фінляндії та Хорватії. Ліберали мають депутатів в 22 з 27 (після виходу Британії) національних парламентах країн - членах ЄС, за винятком Греції, Італії, Кіпру, Португалії та Словаччини [101, с. 53–53].

Ліво-лібертіальні партії. Сім'я цих партій об'єднує три відмінні між собою категорії політичних угруповань. Найбільшу групу серед них представляють екологічні партії (партії зелених), діяльність яких ми розглянемо більш детально.

Виникають вони на переломі 70-80-х рр. XX ст. і вносять до західноєвропейської політики новий перелік проблемних питань (т. зв. «нова політика»). У той час нові масові рухи мобілізували значну частину західних суспільств навколо проблеми охорони навколишнього середовища та проблем, які стосуються якості життя. Разом з іншими новими партіями вони зініціювали процес поширення змісту міжпартійної конкуренції на нові програмні положення, які часто характеризуються категорією лівого лібералізму [311, с. 208].

Екологічний рух у сучасній Європі почав трансформуватися в політичне об'єднання з другої половини XX ст. Його головне завдання – дати відповідь на питання про поглиблення конфлікту між наслідками індустріалізації і можливостями оточуючого середовища.

В умовах поглиблення вказаного конфлікту домінуючі партії в країнах Європи (консерватори і соціал-демократи) не включали у свої програми і виборчі документи екологічну проблематику. Це була одна із причин того, що з початку 1980-х рр. у більшості європейських країн відбувається трансформація природоохоронних рухів у екологічні партії. В 1979 р. в Німеччині була утворена партія «Зелені», в 1989 р. близька до неї партія «Союз 90», а в 1993 р. вони об'єдналися і утворили партію «Союз 90 / Зелені». В 1984 р. екологічні партії з'являються у Франції, в 1989 р. в Нідерландах, у 1990 р. – Італії [94, с. 55–57].

В подальшому ці партії почали заявляти, що екологічні проблеми потрібно вирішувати у комплексі з іншими соціально-політичними проблемами, що в перспективі і зробило ці партії одними із впливових у країнах Євросоюзу. Досліджуючи процес становлення і росту популярності «зелених» у Європі, А. Кості і Р. Букія, виокремлюють 6 основних етапів їхньої еволюції [29].

Слід зазначити, що Європейська партія зелених була утворена у 2004 р., і відтоді бере активну участь у роботі Європарламенту. А на виборах 2019 р. вона отримала найкращий результат, здобувши 11,7 % голосів виборців (74 депутати). На нинішній час у ЄПЗ входить 37 повноправних політичних партій-членів, в тому числі і з країн, які не є членами ЄС: Албанії, Великобританії, Норвегії, Швейцарії, України [94, с. 59].

В той же час, як відмічає Д. Ульянов, вплив «зелених» у європейських країнах є обмеженим. У посткомуністичних країнах Центральної і Східної Європи вони не змогли прижитися. У західноєвропейських державах «зелені» популярні також не скрізь. На півдні Європи (Іспанія, Італія, Португалія) вони займають маргінальне становище, а найбільш міцними їхні позиції є у Німеччині, Австрії та країнах Бенілюксу [361, с. 256]. Результати голосування за партії «зелених» на виборах до Європейського та національних парламентів подано в таблиці 2.2 [94, с. 58].

Отже, «зелений ренесанс» частково відбувся в умовах кризи традиційної європейської соціал-демократії і консервативних партій, які не змогли дати відповідь на низку зовнішніх викликів, і не тільки пов'язаних з екологією. Як результат «зелені» партії, починаючи з 2017 р. все більш активніше нав'язують конкуренцію мейнстримним партіям.

Таблиця 2.2

Представники партій «зелених» у Європарламенті (2019) та національних парламентів (останні вибори)

Назва партії	Країна	К-ть місць Європарламент	К-ть місць у національному парламенті
Зелені – Зелена альтернатива	Австрія	3 із 19	26 із 183
Соціалістична народна партія	Данія	2 із 14	14 із 179
Зелена ліга	Фінляндія	3 із 14	20 із 200
Зелені ліві	Нідерланди	3 із 29	14 із 150
Союз 90 / Зелені	Німеччина	21 із 96	67 із 709
Європа, екологія, зелені	Франція	10 із 79	0 із 577
Зелена партія	Швеція	3 із 21	16 із 344
Партія зелених	Чехія	–	–
Політика може бути іншою	Угорщина	–	8 із 199
Екологічні зелені	Греція	–	–
Зелені	Польща	–	3 із 460
Люди-тварини-природа	Португалія	1 із 21	4 із 230
Зелена партія	Румунія	–	–
Зелена партія	Словаччина	–	–

Джерело: [94, с. 58; 410]

Християнсько-демократичні партії. Вказана сім'я політичних партій є однією з найсильніших у країнах Європейського Союзу. У рамках вказаної сім'ї партій А. Романюк виокремлює три категорії угруповань: а) партії католицького

походження (австрійська, італійська, бельгійська (валонська та фламандська) християнсько-демократичні партії); б) партії, що представляють інтереси католицької громади та протестантів (ХДС/ХСС у Німеччині); в) малі партії (Християнська народна партія Данії, Християнсько-демократична партія Швеції) [311, с. 210].

Консервативні партії. Сім'я консервативних партій виникає у кінці XIX–на поч. XX ст. Винятком є голлістська партія у Франції, яка виникає у 50-ті рр. XX ст. У нашій роботі ми будемо характеризувати вказані сім'ї разом.

Слід зазначити, що вказані партії входять до Європейської народної партії та Партії європейських консерваторів та реформістів. Європейська народна партія (ЄНП) – це загальноєвропейська політична партія, яка спирається на ліберально-консервативну і християнсько-демократичну ідеологію і має проєвропейську орієнтацію. Партія включає в себе 73 колективних члени – національні партії з 39 країн і найбільшу фракцію в Європарламенті [99].

Партія європейських консерваторів і реформістів (ПЄКР) утворилася в результаті відокремлення у 2006 р. з ініціативи британських і чеських консерваторів. Це також загальноєвропейська правоцентристська євроскептична політична організація, яка відстоює принципи консерватизму і економічного лібералізму. У неї входять 18 партій з 15 країн – членів ЄС, які є повноправними членами, і 24 партії, які мають статус регіональних партнерів. Партія за своїми ідеологічними основами близька до ЄНП, за винятком питання про необхідність суттєвого реформування ЄС, яке вона відстоює [97].

Остання хвиля консерватизму у сучасному світі мала місце у 1980-х рр. і була пов'язана з іменами прем'єр-міністра Великобританії М. Тетчер та президента США Р. Рейгана.

З початком нового тисячоліття консерватизм почав швидко втрачати свої позиції та специфіку, оскільки частина виборців перестала розглядати їх як альтернативу лівим і ліберальним партіям, вважаючи, що між ними немає суттєвої різниці. Це, в свою чергу, привело до гучних перемог на виборах правих популістів і євроскептиків.

У той же час мейнстримним консервативним партіям вдається успішно витримувати конкуренцію з боку правих популістів у разі: 1) наявності значимих соціально-економічних успіхів уряду (Німеччина); 2) збереження в програмних положеннях вірності класичній консервативній ідеології та ідеям захисту традиційних цінностей (Польща, Угорщина); 3) запозичення ідеологічних положень правого популізму.

Для характеристики сучасних консервативних партій ЄС зробимо їх типологію, виходячи з ідеології та місця і ролі в політичній системі суспільства. Якщо взяти за критерій ідеологію, то можна виокремити такі типи мейнстримних консервативних партій:

1) політичні партії, які знаходяться на поміркованих ліберальних позиціях. Формально консерватори цього напряму стверджують про вірність консервативним ідеалам, а насправді пргнуть уникати відкритих конфліктів, пов'язаних з практичною реалізацією цінностей неолібералізму (для прикладу, легалізація одностатевих шлюбів). До цього типу відносимо: партію «Республіканці» (Франція), Християнсько-демократичний союз (Німеччина), Австрійську народну партію, Народну партію (Іспанія), партію «Національна коаліція» (Фінляндія) [337];

2) партії, які відійшли від доктрини консерватизму, підтримуючи постхристиянські цінності, які не співпадають з цінностями класичного консерватизму. До них можна віднести: Консервативну партію Великобританії, Народну партію за свободу і демократію (Нідерланди), Національну коаліцію (Фінляндія), Помірковану консервативну партію (Швеція), партію «Хейтре» (Норвегія), партію «Венстре» (Данія) [337];

3) партії, які продовжують дотримуватись і відстоювати традиційну консервативну ідеологію. До таких належать: Християнсько-соціальний союз (Баварія), Християнсько-демократична партія (Швеція), Християнська народна партія (Норвегія), партія «Фідес» (Угорщина), партія «Право і справедливість» (Польща) [337].

Якщо взяти за основу типології сучасних мейнстримних консервативних партій їхнє місце і роль у політичній системі, то можна виокремити такі типи партій:

1) Партії, які є однією з двох головних партій країни: Консервативна партія Великобританії, Християнсько-демократичний союз (Німеччина), Народна партія (Іспанія), Австрійська народна партія, партія «Фідес» (Угорщина), партія «Право і справедливість» (Польща).
2) Партії, які є однією з головних партій країни: «Вперед, Італія!», «Союз за народний рух» (Франція), Народна партія за свободу і демократію (Нідерланди), «Національна коаліція» (Фінляндія), Поміркована консервативна партія (Швеція), партія «Венстре» (Данія).
3) Нішеві консервативні партії: Християнсько-соціальний союз (Баварія), «Християнські демократи» (Фінляндія), Християнсько-демократична партія (Швеція), Християнська народна партія (Норвегія), Консервативна народна партія Данії [337, с. 21].

Основні типи мейнстримних консервативних партій у країнах Євросоюзу за обраними нами критеріями та їх характеристику подано у додатку Б.

Отже, на нинішній час мейнстримні консервативні партії зберігають лідируючі позиції в Німеччині, Іспанії, Нідерландах, Норвегії, Швеції, Австрії, Фінляндії, Угорщині, Польщі. Суттєво слабшими позиції консерваторів стали у таких країнах, як Великобританія, Франція, Італія, Фінляндія, Данія.

З-поміж основних тенденцій розвитку консервативних партій у ЄС можна виокремити: 1) відмову від харизматичного лідерства (нові лідери, як правило, нехаризматчні, але професіональні і прагматичні); 2) прихильність до ідеології консервативного лібералізму (як результат, з програмних документів партій вилучені такі постулати класичного консерватизму, як захист традиційних цінностей, націоналізм, протекціонізм); 3) підтримку ідей поглиблення євроінтеграції (консервативні партії у більшості підтримують ідею євроінтеграції, що на практиці приводить до засилля євробюрократії); 4) акцент на економічній політиці; загострення внутрішньопартійних конфліктів і втрата частини електорату; 5) виклик з боку правих популістів і євроскептиків; 6) скорочення чисельності партій (традиційна соціальна база консерваторів скорочується як з демографічних причин, так і у зв’язку з переходом частини прихильників на бік правих популістів.

Наприклад, у 1950 р. чисельність Консервативної партії Великобританії становила 2,8 млн чоловік, а нині – 170 тис. осіб); недостатня ефективність комунікації з виборцями; 7) мейнстримні консервативні партії змушені брати на озброєння найбільш популярні лозунги правих популістів та включати їх у склад урядових коаліцій, що приводить до падіння їхнього рейтингу в очах виборців [337, с. 21].

Праворадикальні партії. Друге десятиліття XXI ст. характеризується зростанням впливу праворадикальних партій і рухів у країнах Європейського Союзу (Німеччині, Франції, Швеції, Австрії, Данії, Італії, Нідерландах, Норвегії, а також в країнах Вишеградської групи). Загалом 19 європейських державах праворадикальні партії представлені в національних парламентах, беруть участь у діяльності уряду, що дозволяє стверджувати про важливі інституційні зміни в європейському політичному ландшафті [376, с. 182].

У політичній науці існує доволі різноманітний категоріальний ряд для позначення правого радикалізму у політико-партійному середовищі: «крайні праві», «ультраправі», «праві екстремісти», «праві радикали», «праві популісти», і т. д. Цікаво, але досить часто при вживанні вказаних категорій мова йде про однин і той самий феномен. У цьому і полягає складність його визначення. А інколи дослідники навіть ототожнюють праві радикальні партії і неофашистські та нацистські [80; 81; 347; 390].

Відтак логічним є запитання: чи існує генетичний зв'язок між крайніми правими міжвоєнного періоду і сучасними праворадикальними партіями? Чи, навпаки, сучасні праворадикальні партії – це феномен сучасних постіндустріальних суспільств?

Відповідь на запитання може бути однозначною – феномен сучасних праворадикальних партій і їхній електоральний успіх іманентно пов'язаний з особливостями розвитку європейських політій у XXI ст. Саме тому, щоб стати повноцінними учасниками партійно-політичної боротьби, більшість праворадикальних партій публічно дистанціюються від ідеології неофашизму і неонацизму. Та незважаючи на таку строкатість у визначенні вказаного феномену,

більшість дослідників схиляються до використання терміну «праворадикальні партії» / «праворадикальні популістські партії» [376].

Складним і неоднозначним у визначенні є також термін «популізм». Популістами називали політичні сили, які не мають ідеологічної ідентифікації, популізмом – прагнення усіма засобами здобути якомога більшу електоральну підтримку і т. д.

Головною причиною популізму як політичного явища, на нашу думку, виступає криза інститутів представницької демократії, яка веде до збільшення розриву між вимогами виборців, з одного боку, і діями політичної системи, з іншого. Ось цією кризою і користуються різні політичні сили (як праві так і ліві) для того, щоб здобути якомога більшу підтримку громадян. Традиційно в політології популізмом вважають ідеологію, яка поділяє суспільство на дві антагоністичні групи «корумповану еліту» і «народ» [66; 240; 454; 455; 456].

У розвитку нових партій правого спрямування можна виокремити такі етапи:

Перший етап: завершення Другої світової війни (1945)–80-ті рр. ХХ ст. Перші такі організації, на думку М. Гримської, створювались переважно прихильниками та колишніми членами фашистських чи нацистських партій, які існували в різних європейських країнах та вірили в цінності і принципи цієї ідеології, однак, як правило, засуджували дії Гітлера та нацистських режимів [81, с. 15].

Другий етап: 80-ті рр. ХХ ст. – виникнення еміграційної кризи в ЄС (2015–2016 рр.). У цей час, вважає М. Гримська, вже існуючі крайні праві політичні сили проходять період оновлення (наприклад, змінюючи керівництво або стратегію діяльності, відмежовуючись від екстремістських груп та організацій), а також з’являється низка нових партій, суттєвою перевагою яких є відсутність будь-яких асоціацій з так званим історичним фашизмом (тобто серед їх засновників уже немає колишніх нацистів, і у своїй риториці, навіть внутрішньоорієнтованій, вони відходять від цих ідей і поглядів). Відбувається і кристалізація ідеології крайніх правих та виокремлення кола проблем, які стають для них центральними. Другий етап розвитку крайніх правих політичних партій позначився так званим

«електоральним проривом» – різким збільшенням рівня їх підтримки на виборах [81, с. 16].

Третій етап починається з 2015 р. Нові партії правого спрямування стають повноправними партнерами мейстримних партій у формуванні урядових коаліцій, традиційні партії «запозичують» у нових популістських правих партій програмні положення і виборчі гасла, суттєво пом'якшуються «санітарні кордони», вказані партії долають «поріг руконепотискання», користуються електоральною підтримкою на національних парламентських виборах та виборах до Європарламенту, а відтак стають впливовими гравцями національних європейських політій.

Отже, до 1980-х рр. правий радикалізм у європейському політичному процесі був стигматизований як маргінальне явище, яке не користується успіхом у виборців. Поступове зростання електоральної підтримки від 1% у другій половині 1980-х рр. до 15,4 % у 2018 р (дані індексу Timbro Authoritarian Populism Index) А. Шапаров і К. Синькова називають демаргіналізацією правого радикалізму в європейському політичному процесі [376, с.183].

У своїй роботі «Радикально праві популістські партії в Європі» К. Мудд виділяє три ознаки таких партій: нативізм, авторитаризм і популізм. Під нативізмом він розуміє установку, згідно з якою в країні має проживати винятково її «корінне» населення, бо «некорінні» елементи (індивіди і ідеї) несуть в собі фундаментальну загрозу для гомогенної нації-держави. Авторитаризм у трактуванні К. Мудда (що базується на психології авторитарної особистості) – це віра в необхідність суворо упорядкованого суспільства, яке жорстко карає порушників встановленого порядку, а популізм – апеляція до «справжнього народу», який розглядається як якась гомогенна група і протиставляється «корумпованій еліті» [455, с. 34].

Успіх праворадикальних партій у Європейському Союзі пов'язують виникненням ще одного розмежування, яке можна позначити як «європейське». І якщо на початку 2000-х рр. дослідники були схильні інтерпретувати цей вимір як різновид культурного (з огляду на ту роль, яку відігравала в ньому проблема національної ідентичності), то в подальшому виникла тенденція до самостійного

його розгляду. Автори констатували, що в його основі є конфлікт по лінії «глобалізація – антиглобалізація / націоналізація» [338].

Крім вказаного розмежування, до причини популярності радикадих правих у ЄС відносять: 1) міграційні процеси / міграційна криза 2015–2016 рр.; 2) нове суспільне розшарування за результатами глобалізаційних процесів; 4) кризовий стан економіки, 5) невдоволення політичним статус-кво (криза легітимності політичних систем); 6) трансформацію системи цінностей; 7) електоральні правила (пропорційна виборча система з низьким виборчим порогом сприяє проходженню до парламенту праворадикальних партій); 8) кризові явища в екнономіці / економічна криза 2008 р.; 9) медіатизацію політики.

Радикально праві популістські партії у культурному вимірі виступають на підтримку старих (традиційних) цінностей, тому їх позиція по цьому колу проблем може розглядатися як константа. Економічний вимір для партій цього типу є другорядним. На відміну від мейнстримних партій, чиї програми орієнтовані в основному на бенефіціаріїв глобалізації (різного роду програми інтеграції), вони роблять ставку на тих, хто програв від неї [285, с. 110].

С. Бірюков та А. Барсуков пропонують таку класифікацію праворадикальних європейських партій в залежності від ідеології, цілей і методів діяльності:

1) крайні праві ортодокси, які відстоюють національну ідентичність, соціальну гомогенність і традиційну модель політичного порядку. Їхня стратегія – консервативна революція, розрив з існуючою політичною системою, її цінностями та інститутами («Партія свободи» Й. Хайдера в Австрії, «Національний фронт» Ж.-М. Ле Пена у Франції, «Фламандський блок» і «Фламандський інтерес» у Бельгії) [26, с. 94];

2) праворадикальні популісти, які критикують владу за неефективність політики у всіх сферах життя суспільства (економіці, соціальній сфері, безпеці, імміграції) і звертаються до консервативної більшості за підтримкою проти влади і правлячої еліти («Партія свободи» Г. Вілдерса в Нідерландах і «Нові демократи» Швеції). Їхня стратегія – прорив у владу на хвилі зростаючих протестних і «антисистемних» настроїв для реалізації власних політичних програм [26, с. 94];

3) праві «альтерглобалісти» і «єврорегіоналісти», які прагнуть, зберігаючи прихильність до національної та регіональної ідентичності, адаптувати очолювані ними національно-регіональні рухи до процесів глобалізації та європейської регіоналізації, одночасно протистоячи моделі космополітичної і безрелігійної Європи («Новий фламандський альянс» Б. де Вевера та інші). Їхня стратегія – «консервативна еволюція» (еволюційна зміна європейських суспільств у напрямі консервативних цінностей) та інтеграція в європейську політичну систему нових національно-консервативних еліт і лідерів для її подальшої модернізації [26, с. 94].

Оскільки останнім часом у країнах ЄС за результатами парламентських та місцевих виборів спостерігається збільшення популярності праворадикальних сил, розглянемо їхні результати на виборах до національних парламентів (останні вибори) та Європарламенту у 2019 р. більш детально. Результати голосування за такі партії подано в додатку В.

Як видно з додатку В, найбільшу кількість місць праворадикальні націоналістичні партії здобули в Європарламенті за рахунок Італії (М. Сальвіні, партія «Ліга») та Франції (М. Ле Пен, партія «Національне об'єднання»). За результатами виборів у восьми країнах з двадцяти восьми членів ЄС (Ірландія, Кіпр, Литва, Люксембург, Мальта, Португалія, Румунія, Словенія) крайні праві не пройшли до Європарламенту. В той же час основу крайніх правих у Європарламенті утворюють депутати від таких країн засновників ЄС (Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди).

Слід також зазначити, що на виборах 2019 р. суттєво змінилася риторика крайніх правих. Якщо раніше вони виступали за вихід з ЄС і відмову від єдиної європейської валюти, то нині заявляють про трансформацію ЄС зсередини на «користь Європи вільних націй», тобто виступають за збільшення суверенітету національних держав і зміну політики Європейського Союзу на користь країн-членів альянсу. Праві націоналістичні партії країн Вишеградської групи також виступають за реформування Євросоюзу, не ставлячи під сумнів членство в ЄС. Натомість євроскептики в цих країнах отримали зовсім незначний відсоток голосів виборців (польська «Конфедерація» набрала 4, 5 %, а угорський «Йоббік» – 6, 4%) [410].

2. 3. Вплив парламентських електоральних циклів 2017–2019 рр. на акторний склад та конфігурацію партійних систем країн Європейського Союзу

На початку початку XXI ст. у політичному житті країн ЄС, на думку експертів і науковців, з'являються нові тренди, які обумовлюють нині політичний процес, в тому числі і процес партієтворення: 1) завершився період політичної історії, який тривав з 1980-х рр. і базувався на двопартійності, заснованій на консенсусі неолібералізму та соціолібералізму, період вражаючого просування глобалізму, постмодернізму і тісно пов'язаного з ними наднаціонального проєкту «брюссельської Європи»; 2) спостерігається зростаюче відчуження між політичним класом і виборцями та поглиблюється ідейно-ціннісний розкол всередині провідних політичних сил і елітних груп; 3) загострюється розкол щодо поглиблення європейської інтеграції, відчутно зростає євроскептицизм, додатковий імпульс якому надала міграційна криза; г) накопичується різнохарактерний протестний потенціал (євроскептики, націоналісти, антиглобалісти, «зелені» та інші); д) простежується криза традиційних партій, двопартійності і самої ліво-правої матриці ідеологічних координат; ж) зазнає кризи ідеології «мейнстриму» у всіх її проявах [324; 325; 338; 341; 371].

Парламентські вибори 2017–2019 рр. характеризувалися протистоянням мейнстримних партій та партій «нової політики»/антисистемних партій. До таких партій ми відносимо партії, які: а) протиставляють себе традиційним партіям і вважають себе єдиними силами, здатними захистити інтереси всього народу; б) приймають участь у політиці, використовуючи агресивний стиль опозиційної боротьби; в) ідеологічна основа яких є «харизматичний популізм»; г) свої виборчі месиджі будують, спираючись на антиглобалістські, антиміграційні та євроскептичні настрої [395; 396].

До особливостей вказаних виборчих кампаній слід також віднести участь у них значної кількості нових партій, сутнісною ознакою яких, на нашу думку, є їх утворення у проміжку між останніми і наступними черговими / позачерговими парламентськими (місцевими виборами) [176; 178]. До ознак нової партії слід

віднести вираження якихось нових суспільних інтересів, конкуренцію за ідеологічну нішу, нову назва та новий склад політичних лідерів [333, с. 10].

2. 3. 1. Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу у контексті парламентських електоральних циклів 2017–2018 рр.

У 2017 р. відбулися парламентські вибори у семи країнах Європейського Союзу (ЄС): Нідерландах (15 березня), Болгарії (26 березня), Великій Британії (8 червня), Франції (11, 18 червня), Німеччині (24 вересня), Австрії (15 жовтня) та Чехії (20–21 жовтня). Парламентські виборчі кампанії 2017 р. мають яскраво виражений національний профіль, тому їх потрібно аналізувати, враховуючи країнову специфіку. Разом з тим, за своєю логікою вони багато в чому вписуються у більш широкий європейський і світовий тренди розвитку партійних систем. Аналіз особливостей цих виборів та їх результати проаналізовано нами у статті «Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу в контексті парламентських електоральних циклів 2017 року» [178]. Аналіз здійснено через призму протистояння партій «нової політики» і класичних «мейнстримних партій». Тому у рамках дисертаційного дослідження наведемо результати тих виборів, де відбулися значимі зміни у партійній структурі, або можна було спостерігати активізацію у виборчому процесі нових політичних партій. З цієї точки зору проаналізуємо вибори у Нідерландах, Франції та Чехії.

Партійна система Нідерландів відображає гетерогенність нідерландського суспільства і може бути ідентифікована як система поляризованого плюралізму в якій дві або три партії за результатами парламентських виборів формують уряд. Нині в Нідерландах діють на загальнонаціональному рівні не більше 15 партій. На місцевому рівні функціонує більше 100 партій. Найбільш чисельними партіями є «Християнсько-демократичний заклик» (60 тис. членів) та Соціалістична партія (45 тис. членів) [243]. До найбільш відомих партій відносимо: Партію праці, Народну партію за свободу і демократію (НПСД), партію «Демократи-66», Партію свободи (ПС), партію «Зелені ліві», партію «Християнський союз» [178].

Головна інтрига виборів 2017 р. – боротьба за електоральну першість між правлячою «Народною партією за свободу і демократію» діючого прем'єр-міністра М. Рютте і правопопулістською Партією свободи Г. Вілдерса.

ПС була утворена у 2006 р. Г. Вілдерсом. Це правопопулістська партія, яка виступає за вихід з Євросоюзу (євроскептицизм), проти мігрантів та діючої політичної еліти, тобто їй притаманна антиіммігрантська та антиелітистська риторика. Ще до референдуму в Великобританії її лідер Г. Вілдерс у 2014 р. подав до Генеральних штатів доповідь «Некзит» про плюси і мінуси виходу Нідерландів з Євросоюзу. ПС не має ні організаційної структури, ні інституту членства, а лише прихильників по всій країні. ЇЇ уособлює одна людина – Г. Вілдерс. Слід зазначити, що подібна права партія вже існувала в країні – це партія «Список Піма Фортейна», яка різко виступала проти імміграції мусульман (на виборах до парламенту у 2002 р. здобула 26 депутатських мандатів) [289, с. 360]. Після вбивства П. Фортейна на місце його партії претендувала низка партійних структур, але тільки ПС зуміла зберегти свої позиції до нинішнього часу [238, с. 55].

Популярність праворадикальних партій у Нідерландах обумовлена тим, що за результатами опитування (Євробарометр, 2018 р.) двома головними проблемами Євросоюзу нідерландці вважають імміграцію (45 % опитаних) і стан бюджету країн-учасниць ЄС (34 %). А 59 % виступає проти розширення ЄС, оскільки вони остерігаються того, що нові члени ЄС не зможуть правильно вибудовувати свою економічну політику в рамках єврозони [243, с. 63].

За результатами виборів депутатські мандати здобули наступні партії: НПСД – 21,3 % (33 депутатські мандати), ПС – 13,1 % (20), «Християнсько-демократичний заклик» – 12,5 % (19), «Демократи – 66» – 12,1 % (19), Соціалістична партія – 9,2 % (14), «Зелені ліві» – 8,9 % (14), Партія праці – 5,7 (9), «Християнський Союз» – 3,4 % (5), Партія захисту тварин – 3,1 % (5), «50 PLUS» (захищає інтереси пенсіонерів) – 3,1 (4), Реформістська політична партія – 2,1 % (3), «DENK» (захищає інтереси мігрантів) – 2,0 % (3), «Форум для демократії» (ультраправа партія, яка виступає за вихід з ЄС) – 1,8 (2) [458; 472].

Отже, вибори показали, що суперництво між «мейнстримом» і антисистемними партіями / партіями «нової політики» (до яких відносимо правопопулістські, зелені та інші) у Нідерландах продовжується. Найбільш актуальним для політичної системи є протистояння «мейнстриму» і правого популізму, який уособлює Партія свободи. При цьому її результат свідчить, що популістські лозунги «нідерландського Трампа» про заборону ісламу, вихід з ЄС, заборону міграції, мають у суспільстві солідну підтримку. За результатами виборів депутатські мандати здобули дві нові партії – «DENK» та «Форум для демократії».

Партійна система Франції тривалий час була зразком політичної моделі для нових демократій: правоцентристська Республіканська партія Франції (РПФ) і лівоцентристська Французька соціалістична партія (ФСП) при підтримці їхніх політичних партнерів регулярно змінювали одна одну при владі. Однак при цьому останні десять років суттєво зростав потенціал і популярність партії «Національний фронт» (НФ).

Напередодні парламентських виборів у Франції відбулися вибори президентські (23 квітня, 7 травня), на яких перемогу отримав Е. Макрон, який представляв ідеологічно невизначений рух «Вперед!». Слід зазначити, що після поразки на президентських виборах лідерки «Національного фронту» М. Ле Пен весною 2018 р. партія зробила ребрендинг, змінивши історичну назву на нову – «Національне об'єднання», а Ж.-М. Ле Пен (засновник і колишній лідер партії) був позбавлений статусу почесного голови з метою відмежування партії від її крайніх правих витоків. Також з партійної програми було вилучео пункт про відмову від євро, а тема виходу з Євросоюзу замінена дискурсом про «новий європейський проєкт» – «Європу національних держав» [230, с. 53].

Згодом на парламентських виборах впевнену перемогу отримала президентська коаліція, яку утворили партія Е. Макрона «Вперед, Республіка!» і центристська партія «MoDem» («Демократичний рух»). Вона отримала 350 парламентських місць з 577 («Вперед, Республіка!» – 308 мандатів і «MoDem» – 42) [458; 472].

У першому турі президентських виборів 2017 р. лідер ультралівої партії «Нескорена Франція» Ж.-Л. Меланшон отримав 7 млн. голосів (19,6%), кандидат

НФ М. Ле Пен 7,6 млн. (21,3%). У другому турі за неї проголосували 10,6 млн. (33,94%). Однак трансформувати ці результати в політично значиме парламентське представництво фланговим партіям не вдалося – на виборах до Національних зборів партія «Національне об'єднання» отримала в нижній палаті всього 8 депутатських місць, а партія «Нескорена Франція» разом з комуністами – 26 [230].

Отже, за результатами парламентських виборів відбулося перезавантаження партійно-політичної системи Франції і руйнація біпартійної конструкції партійної системи, яка діяла у Франції майже 50 років. По-перше, перемогу отримала маловідома «нова» політична партія «Вперед, Республіка!», отримавши одноосібно більше 50 % депутатських мандатів, і, по-друге, три четверті депутатів Національних Зборів стали ними вперше.

РПФ і ФСП вибори програли, отримавши відповідно 21,5 % (125 депутатських мандатів) і 9,5 % (34). Націоналістична партія «Національне об'єднання» здобула 13,2 % голосів виборців. До парламенту за результатами виборів пройшли дві «нові» партії, отримавши при цьому високий результат: «Вперед, Республіка!» та «Нескорена Франція» [458; 472].

Нова партійно-політична конфігурація, яка виникла до середини літа 2017 р. визначалася наступними головними елементами: а) міцна монополія макронівської більшості у виконавчій владі і в нижній палаті парламенту; б) глибока криза ідентичності і дезінтеграційні процеси, що охопили як ФСП, так і РПФ; в) розгубленість і конфлікти в таборі партії «Національне об'єднання»; в) підйом в лівій частині партійного спектру, пов'язаний з успіхом партії «Нескорена Франція»; г) динаміка змін, яка поставила на порядок денний різних політичних сил завдання перегрупування, перегляду ідеології, ребрендингу, пошуку нової тактики і нових облич, створення нових альянсів і т.п. [230, с. 44–45]

Французький соціолог П. Перріні, аналізуючи електоральні процеси в країнах ЄС, констатує, що останнім часом в західних країнах ціль виборів суттєво змінюється: на них все частіше не обирають національних лідерів, а виражають недовіру до влади. І таке голосування приводить до серйозних трансформацій політичних і партійних систем [87, с. 18–19].

В українському варіанті висновок П. Перріні тлумачиться дещо по-іншому, але також не свідчить про вибори національного лідера: це скоріше вибір між поганим і ще гіршим. У цьому контексті слід зазначити, що президентські і парламентські вибори 2019 р. в Україні проходили немов би за французьким сценарієм, оскільки аналогічну перемогу здобув В. Зеленський зі своєю маловідомою партією «Слуга народу».

У виборах нижньої палати чеського парламенту взяли участь 31 партія і політичний рух, що є історичним рекордом для Чеської Республіки. При цьому депутатські мандати отримали 9 політичних партій. Явка виборців становила 60,63 % [458; 472].

Популістична партія «ANO 2011» («Акція незадоволених громадян») перемогла на виборах отримавши 29,64 % голосів виборців і 78 із 200 місць у Палаті депутатів, зробивши акцент у виборчих гаслах на зупиненні міграції та підтримці місцевих виробників [178, с. 110–117].

Євроскептична ГДП зайняла друге місце – у неї 11,32 % голосів виборців (25 депутатів). Партія декларує євроскептицизм в якості своєї ідеології. Виступала проти введення євро і неприйняття мігрантів. Третьою фінішувала нова політична сила «Чеська піратська партія» – 10,79 % голосів (22 депутати). Вона виступає проти обмеження громадянських прав. Серед пунктів її програми – боротьба за вільніший доступ до інформації, легалізація легких наркотиків, заборона засобів моніторингу за громадянами тощо. Піратські партії – це політичні партії, основною метою діяльності яких є реформування законодавства у сфері авторського права і патентів. Піратські партії відстоюють права на приватне життя, як в Інтернеті, так і в повсякденному житті, а також «прозорість» державного управління. Першою такою партією була Шведська піратська партія, заснована 1 січня 2006 р. [178, с. 110–117].

Антиєвропейська, популістська (націоналістична, популістська) партія «За свободу і пряму демократію», яка утворилася внаслідок розколу партії «Світанок прямої демократії», фінішувала четвертою з результатом 10,64 % голосів. Комуністична партія Чехії та Моравії посіла п’яте місце з 7,76 % голосів. КПЧМ набрала за результатами виборів удвічі менше голосів ніж у 2013 р. КПЧМ у

перевиборчій програмі пропонувала відродити соціалістичну суспільно-політичну систему та вивести Чехію з НАТО [178, с. 110–117].

Нищівним став результат виборів для Чеської соціал-демократичної партії, яка знаходилася при владі. Вона посіла шосте місце і отримала лише 7,27 % голосів та матиме 15 депутатів у парламенті. Її виборчим гаслом було «Країна в якій добре жити», а обіцянки – популістськими [86, с.102–105].

Отримали депутатські мандати консервативні партії Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія (10), «Tradice, Odpovědnost, Prosperita 09 –TOP 09» (7), а також ПП «Мери та незалежність» (STAN) (6) [86, с.102–105].

Ідеологічний профіль партій, які отримали депутатські мандати за результатами виборів виглядає таким чином: «ANO 2011» (лібералізм, популізм), ЧСДП (соціал-демократія, пан'європеїзм), Комуністична партія Чехії і Моравії (комуністична), ГДП (ліберальний консерватизм, євроскептицизм), ПП «TOP 09» (ліберальний консерватизм, панєвропеїзм), ХДС-ЧНП (соціальний консерватизм, панєвропеїзм), ПП «За свободу і пряму демократію» (популізм, євроскептицизм), ПП «Мери та незалежність» (субсидіарність, панєвропеїзм), Чеська піратська партія (лібералізм) [178, с. 110–117].

Отже, на нашу думку, головною особливістю парламентських виборів 2017 р. у країнах Європейського Союзу стало підтвердження пережитих ним глибоких соціально-політичних трансформацій, сутність яких полягає в неухильному зменшенні незаперечної монополії на політичну владу, яку ще в недавньому минулому мали системні партії традиційного європейського політичного мейнстриму. Тривале домінування центристської політики в значній мірі вихолостило сутнісні відмінності між головними системними партіями європейського мейнстриму. На цьому тлі активізацію радикалізму певна частина виборців сприйняла як свідчення появи у них реальних політичних альтернатив [178, с. 110–117].

За результатами нашого дослідження ми побудували таблицю в додатку К, в якій відобразили електоральні досягнення партій «нової політики» [178].

На основі даних, поданих в таблиці, можна констатувати, що, по-перше, у Франції (коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem») та Чехії (ANO 2011) партії «нової політики» здобули перемогу на виборах, у Нідерландах Партія свободи посіла другу позицію, а у Німеччині (АдН), Болгарії (коаліція «Об'єднані патріоти»), Австрії (АПС) отримали третій результат. Загалом же партії «нової політики» здобули від 21,5 % (Німеччина, АдН) до понад 50 % депутатських мандатів (Франція, Чехія [178].

По-друге, в Австрії (АПС), Болгарії (коаліція «Об'єднані патріоти»), Франції (коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem» здобули монобільшість), Чехії (ANO 2011) партії «нової політики» прийняли участь у формуванні урядової коаліції [178].

По-четверте, на виборах 2017 р. у країнах ЄС (крім Франції) зафіксовано порівняно високий рівень явки виборців, що засвідчує зацікавленість виборців у вирішенні нагальних невідкладних проблем, які притаманні кожному суспільстві, маючи при цьому країнову специфіку [178].

Отже, успіх партій «нової політики» вказує на суттєві зміни електоральних уподобань виборців, які обумовлені виникненням нових політичних конфліктів та соціополітичних поділів, одним з яких є гострий конфлікт між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси») [178].

У 2018 р. відбулися парламентські вибори у шести країнах Європейського Союзу (ЄС): Італії (4 березня), Угорщині (8 квітня), Словенії (3 червня), Швеції (9 вересня), Латвії (6 жовтня), Люксембурзі (14 жовтня) (результати подано в додатку Д). Аналіз результатів виборів у вказаних країнах зроблено нами у статті «Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту» [176]. У нашому дисертаційному дослідженні ми охарактеризуємо вибори в Італії, Швеції та Словенії.

Партійна система Італії тривалий час демонструвала циклічну закономірність домінування і чергування при владі лівих і правих сил. Руйнація такої

«недосконалої» двохпапртійності почалася в 80-х рр. XX ст., а вже напередодні парламентських виборів 1994 р. у них з'являються серйозні конкуренти – правопопулістські партії «Вперед, Італія» (С. Берлусконі) і «Ліга Півночі» (М. Сальвіні). Відтак у кінці 90-х партійна система Італії стає біполярною, а починаючи з середини першого десятиліття 2000-х рр. виникає третій полюс у політичному / партійному житті Італії – «Рух п'яти зірок» [128, с. 157–166].

Головними конкурентами на виборах 2018 р. були три політичні сили:

1. Коаліція на чолі з правлячою на той час Демократичною партією Італії, яку очолював колишній прем'єр-міністр М. Ренці (2014–2016), і до якої належав діючий прем'єр-міністр П. Джентілоні (з 2016 р.). До коаліції також входили об'єднання ліберальних і проєвропейських партій «Більше Європи», об'єднання соціалістів, екологістів і прогресистів «Разом», об'єднання центристських партій «Народний громадянський список», союз двох регіональних партій «Південно-Тирольської народної партії» і «Трентино-Тирольської автономної партії» та союз регіональних партій «Долина Аоста» [176, с. 44–51].

2. Коаліція правих партій до якої входили ліберально-консервативна партія колишнього прем'єр-міністра С. Берлусконі «Вперед, Італія!», націонал-консервативна партія «Ліга Півночі», націоналістична партія «Брати Італії», ліберально-консервативна партія «Ми з Італією» [176, с. 44–51].

3. Антисистемна популістська партія «Рух п'яти зірок» (Д 53), заснована відомим коміком Б. Грілло, і яку очолює Луїджі ді Майо [90, с. 55–56]. Програма «Д 53» поєднувала в собі як ліві ідеї (прямої демократії, соціальних гарантій, недовіри до класичних партій), так і праві (євроскептична і антимігрантська риторика, критика високого оподаткування, недовіра істеблішменту) популістські месиджі [26, с. 196].

За результатами виборів перемогу здобула правоцентристська коаліція, отримавши 37, 03 % голосів виборців (265 депутатів). «Рух п'яти зірок» посіла друге місце з результатом 32, 68 % (227 депутатів), третій результат був у лівоцентристської коаліції – 26, 16 % (122 депутати), а четвертий – у лівоцентристської партії «Вільні і рівні» – 3, 38 % (14 депутатів) [458].

Результати виборів показують, що в Італії, як і останнім часом в інших європейських країнах, на виборах отримала поразку правляча лівоцентристська коаліція на чолі з Демократичною партією Італії. А перемогу здобули, як і в інших країнах ЄС – націоналістичні, популістські партії, отримавши разом 69,65 % голосів виборців : «Д 53» – 32, 68 %, «Ліга Півночі» (пізніше «Ліга») – 17, 37 %, «Вперед, Італія» – 14, 01 %, «Брати Італії» – 4, 35 %, «Ми з Італією» – 1, 30 % [90, с. 65–66].

Перемога на виборах і розбудова партії «Рух п'яти зірок» – це показовий приклад того, як за допомогою ІТ-технологій була утворена потужна політична сила, ідея створення якої належить підприємцю з інформаційних технологій (він же і політтехнолог) Д. Казеладжо і актору-коміку Джузеппе («Беппе») Грілло. Створення нового політичного руху планувалося задля залучення виборців, які займають аполітичну позицію, або розчарувалися в «старих» політичних партіях.

Як відмічає Л. Ілікова з 2005 р. почав працювати блог Д. Грілло, і так почалася «розкрутка» нового руху. Ідеолог Руху Д. Казеладжо обрав «Беппе» як його «обличчя» невипадково, оскільки відповідно до італійських традицій коміку-блазню дозволялось говорити те, чого не могли сказати інші (перш за все про владний істеблішмент). Символ руху – 5 зірок: Вода, Енергія, Розвиток, Оточуюче середовище, Транспорт [131, с. 132–133].

Пізніше Д. Казеладжо створює Інтернет-платформу «Руссо» (для зворотнього зв’язку з громадянами). За допомогою неї до 2009 р. були сформовані структурні підрозділи партії в усіх регіонах Італії для активної політичної діяльності. На парламентських виборах 2013 р. Рух отримує відразу 25 % голосів виборців. У 2015 р. за результатами онлайн-праймерізу громадяни обирають нового лідера партії – студентського активіста Луіджі Ді Майо [176].

Парламентські вибориув Швеції (вересень 2018), як відмічає у своєму дослідженні Н. Плевако, підтвердили загальну європейську тенденцію посилення праворадикальних популістських сил. У Швеції такою є партія «Шведські демократи» (заснована у 1988 р.), яка здобула у 2018 р. 17, 6 % голосів виборців (62 депутатські мандати), що на 4,7 % більше, ніж на виборах 2014 р. Вперше до парламенту партія потрапила у 2010 р., здобувши 5,7 % голосів виборців. Партія

виступає проти ліберальної міграційної політики та вимагає виходу Швеції з ЄС [281, с. 71–73].

Посилення електоральної підтримки «Шведських демократів» приводить до того, що мейнстримні партії (СДРПШ та правоконсервативний «Альянс за Швецію» (Помірна коаліаційна партія, «Партія Центру», «Ліберали», «Християнські демократи») не набирають за результатами виборів більшості і не можуть сформувати уряд. Тобто відбувається фрагментація партійної системи, і урядова коаліція була створена лише у січні місяці [176].

За результатами парламентських виборів до Латвійського Сейму депутатські мандати отримали 7 партій при явці виборців 54, 6 %. Участь у виборах взяли 16 партій. Слід зазначити, що явка виборців у Латвії, починаючи з 1993 р., постійно зменшується, що свідчить про розчарування громадян політикою урядовців: 1993 р. – 91, 2 %, 1998 р. – 71, 9 %, 2006 р. – 60, 8 % [55, с. 85]. Результати виборів подано в таблиці 2 додатку Д.

Парламентські вибори в Латвії також продемонстрували зміну політичного та ідеологічного ландшафту. До парламенту пройшли політичні партії / коаліції, які в основному мають порівняно нетривалу політичну історію, а дві з них взагалі є новими, оскільки утворені у міжвиборчий період: партія «Кому належить держава» (2016) та об'єднання партій «Розвитку / Так» (2018). Причому партія «Кому належить держава» є класичним популістським утворенням [176].

Такі результати засвідчили розчарування виборців у «старих» партіях, які, на їхню думку, не здатні захистити інтереси Латвії в умовах зростання регіональних і глобальних викликів, пов'язаних з економічною кризою, міграційними процесами, захистом національної ідентичності тощо [176].

У виборах до Національних зборів Словенії приймали участь 25 політичних партій, 10 з яких були новими, причому одна з них – «Список Мар'яна Шареца» посіла 2 місце. Явка виборців становила 52, 6 % [430]. Результати виборів подано в таблиці 3 додатку Д.

Перемогу на виборах здобула правоконсервативна та антиіммігрантська Словенська демократична партія (СДП), здобувши 25 депутатських мандатів. Партія

підтримує тісні стосунки з угорською партією «Фідес», а В. Орбан навіть приймав участь у електоральній кампанії СДП, яку очолює Я. Янша [278; 430].

Друге місце посіла партія «Список Мар'яна Шареца» (СМШ) (13 депутатських мандатів). Партію створив журналіст та комедійний актор М. Шарец. Успіх партій на виборах – це відповідь на запит словенців на нові обличчя в політиці.

Третє місце здобула правляча партія прем'єр-міністра М. Церара «Партія сучасного центру», яка в парламенті минулого скликання мала 30 депутатських місць [176].

Соціал-демократи отримали четвертий результат (10 мандатів), покращивши електоральні показники порівняно з минулими виборами на 4 мандати. Партію до обрання на пост президента 16 років очолював Б. Пахор. Зросла також порівняно з попередніми виборами підтримка партії «Ліві» з 6 до 9 мандатів. НСХД здобула 7 депутатських мандатів, 5 депутатів будуть мати «Альянс Аленки Братушек» (А. Братушек була першою жінкою прем'єр-міністром Словенії у 2013–2014 рр.). ДППС втратила в порівнянні з попередніми виборами половину депутатських мандатів, здобувши лише 5. З чотирма депутатами повернулась у велику політику Словенська національна партія [278; 430].

Високий рівень фрагментації парламенту не дозволив відразу утворити урядову коаліцію. Перш за все тому, що більшість партій відмовилася підписувати коаліаційну угоду з СДП. Уряд меншості М. Шареца був затверджений лише 17 серпня 2018 р. До урядової коаліції увійшли СМШ, «Соціал-демократи», Партія сучасного центру, «Альянс Аленки Братушек» та ДППС (всього 43 депутати). При голосуванні за голову уряду коаліцію меншості підтримала партія «Ліві», хоча до складу коаліції вступати вона відмовилася. А вже в січні М. Шарец подав у відставку, мотивуючи свій вчинок тим, що він не може з такою коаліцією проводити конструктивну урядову політику [278]. Нова коаліція була утворена лідером СДП Я. Яншою у складі СДП, НСХД, Партії сучасного центру, ДППС (всього 52 депутати) [176].

За результатами парламентських виборів 2018 р. нами побудована таблиця в якій ми акцентували увагу на електоральних досягненнях партій «нової політики» (див. Табл. 4 додатку Д).

Таким чином, за результатами виборів в Італії партія «Рух п’яти зірок» здобула перемогу на виборах, в Угорщині («Йоббік»), Латвії («Кому належить держава»), Словенії («Список Мар’яна Шареца») партії «нової політики» отримали другий результат, у Швеції («Шведські демократи») – третій. При цьому в Італії («Рух п’яти зірок»), Латвії («Кому належить держава», «Об’єднання партій «Розвитку / Так»), Словенії («Список Мар’яна Шареца») партії «нової політики» прийняли участь у формуванні урядової коаліції. А загалом партії «нової політики» здобули від 22 % (Швеція, «Шведські демократи») до понад 50 % депутатських мандатів (Італія) [176].

Причину феноменального успіху антисистемних політиків та їхніх політичних сил (Італія, Словакія, Україна, Хорватія) російський дослідник П. Кандель бачить у низькому рівні довіри до старої еліти та високому запиті на її оновлення. В той же час у своїй статті «Як виграти вибори і програти владу: Косово і Словенія», він вказує і на причину фіаско таких проектів. Головною з них є нездатність нових політичних сил та їхніх лідерів до прийняття конструктивних управлінських рішень, які, як правило, приймаються на основі компромісу. Прийнявши образ виразника волі мас, вони не можуть вже діяти по-іншому, і тому цей образ водночас стає імперативом їхньої політичної поведінки. Відтак те, що забезпечило успіх, невдовзі стає причиною поразки [137].

Отже, результати парламентських виборів у країнах Європейського Союзу упродовж 2018 р. черговий раз показали еволюцію партійно-політичного ландшафту в бік інституціалізації антисистемної політики, носіями якої є зжебільшого праворадикальні популістські партії.

2.3.2. Парламентські вибори в країнах Європейського Союзу у 2019 р.: характеристика електоральних результатів та конфігурація партійного ландшафту

У 2019 р. відбулися парламентські вибори у дев’яти країнах Європейського Союзу (ЄС): Австрії (29 вересня), Великобританії (12 грудня), Греції (7 липня), Данії (5 червня), Естонії (3 березня), Іспанії (28 квітня та 10 листопада), Польщі

(13 жовтня), Португалії (6 жовтня), Фінляндії (14 квітня), (Бельгія, (25 травня). У нашій роботі ми проаналізуємо вибори до парламентів Австрії, Греції, Естонії, Португалії, Іспанії, Фінляндії та Польщі.

Впевнену перемогу на виборах до австрійського парламенту здобула Австрійська народна партія (АНП) з результатом 37,5 % голосів виборців. Результати виборів подано в таблиці 1 додатку Ж.

Як видно із зазначеної таблиці праворадикальна Австрійська партія свободи (АПС) втратила у порівнянні з парламентськими виборами 2017 р. більше 10 % голосів виборців. Слід також відмітити хороший результат «малих партій» Австрії: «Зелених» (13, 9 %) і «Нової Австрії» (8,1 %). «Зелені» порівняно з попередніми виборами отримали майже на 10 % голосів більше, що і дозволило їм отримати депутські мандати [387, с. 22]. Їх успіх, на думку В. Шарапо, підтверджує загальноєвропейську тенденцію зростання популярності партій, у програмних положення яких відсутні традиційні лозунги право і лівоцентристів, а натомість увага акцентована на актуальних повсякденних пробемах простих виборців (екологія, клімат, соціальне законодавство тощо) [377, с. 118].

Домінування АНП в австрійському політикумі обумовлене, перш за все, потужною структуризацією у суспільстві, яке охоплює усі його сфери і соціальні верстви. Партія має низку парапартійних організацій, серед яких можна виокремити такі: 1) Союз фермерів Австрії; 2) молодіжна Австрійська народна партія, представлена молодими політиками та менеджерами у всіх федеральних землях Австрії (100 тис. членів партії); 3) Робітнича організація АНП – це група у складі Трудової палати Австрії, яка здійснює юридичне представництво та боронить інтереси працівників; 4) жіноча організація АНП; 5) Союз пенсіонерів Австрії; 5) Економічний союз АНП – репрезентує інтереси на місцевому, земельному та федеральному рівнях представників бізнесу, самозайнятих осіб [292].

До переліку наближених до АНП об’єднань належать: фракція християнських профспілок в Австрійській федерації профспілок; організація католицьких вчителів Австрії; об’єднання «Допомога у власній державі»; організація з надання соціальної допомоги в Австрії; об’єднання науковців; спілка католицьких студентських

організацій та науковців Австрії (об'єднує близько 50 організацій та нараховує 13 тис. чол.); об'єднання католицьких студентських позапартійних організацій; об'єднання з проведення заходів для молоді (організовує заходи для молоді обох статей віком до 15 років); спілка з надання своїм членам консультацій та правової підтримки з питань житла; союз школярів Австрії; об'єднання християнських вчителів середніх та вищих навчальних закладів Австрії; об'єднання студентів та викладачів в Австрії (визначає своїми зобов'язуючими принципами підтримку віри, вітчизни, науки та приязності у побуті); федеральний союз АНП для підтримки жертв репресій [292].

У структуру партії також входять: політична академія АНП – навчальний заклад партії, який сприяє «громадянській, політичній та культурній освіті за допомогою семінарів, навчальних курсів, лекцій, публікацій та прикладних досліджень» та парламентський клуб АНП, який у режимі онлайн надає консультації та спілкується з представниками громадянського суспільства з різноманітних сфер [292].

Структуризацію АПН ми навели як приклад того, яким чином політична партія має працювати у громадянському суспільстві для того, щоб гарантувати собі стабільну підтримку на виборах.

На попередніх парламентських виборах в Греції у січні 2015 р. перемогу здобула партія «СІРІЗА», яка сформувала коаліційний уряд разом з крайньою правою популістською партією «Незалежні греки». Вказаний союз був заснований на риториці протесту проти політики жорсткої економії, на якій наполягли міжнародні кредитори Греції [98; 118].

Прем'єр-міністр країни А. Ціпрас 26 травня 2019 р. оголосив про позачергові вибори після того, як його партія «СІРІЗА» зазнала поразки на виборах до Європарламенту (2019), поступившись 10 % правоконсервативній партії «Нова демократія». Крім того, «Нова демократія» також переконливо провела вибори в місцеві та регіональні органи влади, які відбулися одночасно з європейськими. На думку аналітиків, «СІРІЗА» програла на виборах до Європарламенту внаслідок втрати зв'язку із середнім класом. Грецькі вибори до Європарламенту були

сприйняті як боротьба за голоси середнього класу – юристів, лікарів, механіків, кваліфікованих робітників, держслужбовців і т. д., які несуть на собі тягар економічної кризи, і «СІРІЗА» їм ніяк не допомагає [98; 118].

Парламентські вибори в Греції проходили на тлі десятилітньої фінансової кризи в результаті якої економіка країни скоротилася майже на 25 % [118, с. 49]. Результати виборів до грецького парламенту 7 липня 2019 р. подано в таблиці 2 додатку Ж.

Отже, впевнену перемогу на позачергових парламентських виборах здобула правоконсервативна опозиційна партія «Нова демократія», яка здобула 39,8 % голосів виборців і відповідно отримала 158 з 300 депутатських місць у парламенті Греції, що на 83 місця більше в порівнянні з попередніми виборами, що пройшли 20 вересня 2015 р. Правляча ліворадикальна партія «Коаліція радикальних лівих» («СІРІЗА») набрала 31,5 % голосів і матиме 86 депутатів (на 59 менше порівняно з 2015 р). Лівоцентристська партія «Рух за зміни», що виникла в березні 2018 р. в результаті об'єднання «Загальногрецького соціалістичного руху» (ПАСОК) і «Руху демократичних соціалістів» посіла третє місце з 8,1 % голосів і матиме 22 депутати. На четвертому місці Комуністична партія Греції, яка отримала 5,3 % голосів і зберегла 15 депутатських місць [458].

У парламенті представлені і дві нові партії: ультраправа націоналістична партія «Грецьке рішення» і ліва партія «Реалістичний європейський фронт непокори». Праворадикальна націоналістична партія «Золотий світанок», яка мала четверту за чисельністю фракцію в парламенті попереднього скликання, не змогла подолати 3 % виборчий бар'єр. Ще дві партії, представлені в попередньому складі парламенту – лівоцентристська «Ріка» і праворадикальна націонал-консервативна партія «Незалежні греки» – відмовилися від участі у виборах. Обидві партії мали низький результат на виборах до Європарламенту 26 травня 2019 р. На них «Ріка» отримала 1,5 %, а «Незалежні греки» 0,8 %. Тому керівництво цих партій вирішило не брати участь в парламентських виборах [458].

За результатами парламентських виборів до Рійгікогу отримали мандати 5 партій. Всього ж в Естонії зареєстровано 15 партійних об'єднань. Найбільш

суттєвий вплив на партійну політику мають: етнічний фактор (російськомовне населення), коаліаційна політика, поява нових політичних партій [239, с. 5]. Партія реформ отримала найбільшу кількість голосів виборців, але Ю. Ратас (лідер Центристської партії) відхилив їхню пропозицію створити спільну коаліцію, і натомість сформував коаліцію між Центристською партією, Консервативною народною партією та партією Вітчизна (правоконсервативна партія). Партія «Вітчизна» асоціюється з естонським націоналізмом. Результати виборів подано в таблиці 3 додатку Ж.

«Центристська партія» і «Вітчизна» – старі гравці в естонській посткомуністичній партійній системі. Прийнято вважати, що вони стали партійним втіленням двох протилежних таборів, які утворилися після відновлення незалежності – Народного фронту Естонії, який виступав за інклюзивну етнічну політику (суспільна модель – громадянська демократія) і формування громадянської нації, і Комітету громадян, котрий відстоював необхідність побудови етнократії і спадкоємності з довоєнною Естонією (суспільна модель – націоналістична оборонна демократія) [239, с. 8; 242, с. 49].

Консервативна народна партія Естонії (КНПЕ) виникла відносно недавно (2015 р.) як об'єднання Естонського народного союзу (аграрії) і Естонського народного руху. З утворенням КНПЕ Естонія перестала бути виключенням у ЄС як країни, де не було успішної правопопулістської партії. Такою партією і стала КНПЕ.

Крім партій, які отримали депутатські мандати, слід виокремити і класичні політичні проєкти («партія заради партії»): Вільна партія Естонії (2015 р.) і «Естонія 2002» (2018 р.). Ці партії були утворені заради участі у виборах, не маючи при цьому ні ідеології, ні стійкого електорату. По цій причині вони не змогли у 2019 р. подолати виборчий поріг [239; 242].

Вибори до португальського парламенту (Асамблея Республіки, 230 депутатів) відбуваються за пропорційною виборчою системою. Сучасна партійна система і система народного представництва Португалії склалися в ході португальського революційного транзиту (1974–1976), більш відомого як «Курс революційного

процесу», коли новим демократичним партіям довелося з нуля створювати свої організаційні структури. На нинішній день партійно-політична система Португалії залишається стабільно двохпартійною, а при владі чергуються дві центристські сили – соціал-демократи і соціалісти.

За результатами парламентських виборів 2019 р. перемогу здобули соціалісти, отримавши при цьому 106 депутатських місць. Перемога соціалістів була очікуваною і прогнозованою за рахунок вдалої економічної політики, яку вони проводили після перемоги на парламентських виборах 2015 р. Уряд А. Кошти за порівняно короткий термін зміг удвічі скоротити безробіття і досягти у 2018 р. чи не найбільшого у ЄС приросту ВВП (2,1 %) [43, с. 30]. Результати виборів подано в таблиці 4 додатку Ж.

Підтримка крайніх правих партій залишилася і надалі низькою. Португалія – одна з п'яти країн ЄС поряд з Британією, Ірландією, Мальтою і Люксембургом, яка до 2019 р. не мала обраної крайньої правої партії в парламенті. У 2019 р. партія «Chega» отримала на виборах 1 депутатський мандат.

Крайнім правим політичним утворенням складно здобути прихильність у Португалії після чотирьох десятиріч фашистської диктатури. В останні роки Португалія не прийняла велику кількість мігрантів, як це зробили прибережні країни Середземномор'я, країни Північної Європи та Німеччина. Тому окремі дослідники вважають, що відсутність нападів ісламських бойовиків у Португалії, яка посідає третє місце серед найбільш мирних країн у світі, також допомагає стримувати настрої проти іноземців.

Але президентські вибори в Португалії, які відбулися 24 січня 2021 р. показали стрімкий ріст підтримки правих популістів, оскільки кандидат від партії «Chega» А. Вентура отримав 11,9 % голосів виборців. Таким чином, хвиля правого популізму досягла і Португалії [187].

За результатами виборів до нижньої палати іспанського парламенту (Конгрес депутатів, 28 квітня 2019 р.) впевнену перемогу здобули соціалісти (ІСРП), отримавши 28,7 % голосів і 123 місця в Конгресі депутатів. У порівнянні з 2016 р. вони збільшили свою електоральну підтримку на 6 %, а депутатський корпус – на 38

представників. На другому місці з найгіршим за всю свою історію результатом розташувалася Народна партія, завоювавши 66 місць (16,7 % бюлетенів). Ненабагато від них відстали ПП «Громадяни» з 57 мандатами. У порівнянні з попередніми виборами вони збільшили своє представництво на 25 депутатів. ПП «Унідас Подемос» втратила 29 з 71 мандата, а їхня виборча база скоротилася з 21 до 14 %. П'яте місце посіла ультраправа партія «Вокс» з 10,26 % і 24 представниками. До парламенту також пройшли низка націоналістичних партій Іспанії (каталонських, баскських) [472].

Вперше в історії сучасної демократичної Іспанії крайні праві змогли домогтися таких результатів. І якщо в попередні роки під час тріумфального зростання правого популізму в інших країнах ЄС багато аналітиків вважали, що франкістський режим убезпечив Іспанію від зростання праворадикальних настроїв в суспільстві, успіх «Вокс» змусив багатьох замислитися над правомірністю подібних тверджень [186, с. 52].

Фрагментованість парламенту, небажання домовлятись привело до того, що лідер соціалістів П. Санчес не зміг утворити коаліцію більшості, Конгрес депутатів був розпущений і призначені позачергові вибори на 10 листопада 2019 р. [417].

За підсумками повторних виборів помітно зросла як кількість партій у парламенті (з 9 до 13), так і кількість депутатів від малих партій. Це свідчить про високий ступінь поляризації і фрагментації як суспільства в цілому, так і нижньої палати парламенту. Результати виборів до іспанського парламенту подано в таблиці 5 додатку Ж. (В таблиці подані результати політичних партій, які набрали більше 1 % голосів виборців).

Головним підсумком повторних виборів, що відбулися 10 листопада, стало електоральне фіаско партії «Громадяни», які втратили 47 з 57 депутатських мандатів. Однією з головних причин поразки цієї партії – перехід з центристських на праві позиції і «загравання» з ультраправою партією «Вокс». Другий підсумок – істотне зростання рейтингу «Вокс» – 52 депутатських крісла. Чисельність депутатів Народної партії зросла до 88, а у «Унідас Подемос» – скоротилося до 35. Крім того,

представництво отримала позасистемна каталонська «Кандидатура народної єдності – за розрив» [186, с. 54].

Загальна кількість партій в парламенті зросла до 16. Співвідношення сил змінилося несуттєво: праві – 152, ліві – 158. Новий кабінет міністрів був сформований 12 січня і став найчисленнішим за весь період демократичної Іспанії (22 міністри).

Однопалатний фінський парламент Едускунта обирається за пропорційною виборчою системою з 3 % виборчим бар'єром і складається з 200 депутатів. У партійній системі Фінляндії упродовж останніх десятиріч XX ст. домінували 3 партії: Національна коаліція, Соціал-демократична партія Фінляндії (СДПФ), Фінляндський центр. Починаючи з 2000-х рр. за рахунок популістських гасел високих електоральних результатів досягає партія «Справжні фіни». Партія дотримується націоналістичної, популістської ідеології, виступаючи при цьому за жорстку міграційну політику.

За результатами виборів 2019 р. перемогу отримала СДПФ, здобувши 17,7 % голосів виборців (40 депутатських мандатів). Слід зазначити, що вперше більш як за столітню історію фінського парламентаризму жодна партія не змогла отримати більше 20 % голосів виборців. Як результат парламент виявився досить фрагментованим: депутатські мандати отримали 8 політичних партій [283, с. 30]. Результати виборів подані у таблиці 6 додатку Ж.

Лівоцентристський уряд більшості був сформований у складі: СДПФ, ПП «Фінляндський центр», ПП «Зелений союз», ПП «Лівий союз», Шведської народної партії.

Результати виборів у Фінляндії дають змогу зробити такі висновки: а) про збільшення фрагментованості парламенту; б) про поляризацію електоральних уподобань виборців, які свідчать про послаблення центристських партій, і, навпаки, посилення флангових політичних сил (лівих і праворадикальних); в) висока явка виборців (72 %) показує мобілізацію електорату з метою вирішення низки соціально-економічних проблем, що у майбутньому змусить партії відповідально відноситись до своїх передвиборних обіцянок; г) праворадикальна партія «Справжні

фіни» вперше отримала другий результат на виборах, а її лідер Ю. Халлаахо набрав найбільшу кількість голосів виборців; д) збільшили свій електоральний потенціал ліві партії («Зелений союз» та «Лівий союз»).

13 жовтня 2019 р. у Польщі відбулися вибори депутатів нижньої (Сейм) і верхньої (Сенат) палат парламенту. Результати виборів до Сейму подані в таблиці 7 додатку Ж.

«Право і справедливість» (ПіС), партія прем'єр-міністра М. Моравецького під головуванням Я. Качинського перемогла на парламентських виборах, здобувши 43,5 % голосів виборців і 235 з 460 місць (монобільшість) у Сеймі. Підтримка ПіС у порівнянні з 2015 р. збільшилася на 6 %. ЇЇ популярність зумовлена насамперед активною соціальною політикою, яка тривала після перемоги на виборах 2015 р., та національно-орієнтованою зовнішньою політикою. Перш за все мова йде про програму «500+», відповідно до якої відбувалася виплата 500 злотих на кожну дитину у багатодітних сім'ях [42, с. 35].

Громадянська коаліція (ГК), до складу якої входять партії «Громадянська платформа», «Новочесна» (Сучасна), «Зелені», посіла друге місце з 27,4 % (134 місця). Основа коаліції – ліберальна партія «Громадянська платформа». З 2015 р. партія в опозиції, при цьому на виборах конкурувала з іще однією новою ліберальною партією «Новочесною», яка тоді змогла відібрати у неї частину голосів електорату. Зробивши висновки на виборах 2019 р. ці партії утворили виборчу коаліцію [221, с. 63].

Третє місце належить коаліції «Ліві», яка об'єднує партії «Союз демократичних лівих сил», «Весна», «Разом», отримали 12,5 % голосів виборців та 49 місць. Таким чином, ліві повернулися до Сейму після чотирирічної відсутності. У програмі об'єднаних лівих, яка була націлена на злам польських традицій, котрі базувались на пріоритеті держави, церкви і сім'ї: відокремлення Церкви від держави, зняття заборони на аборти, дозвіл одностатевих шлюбів, підтримка прав ЛГБТ-спільнот та інше. Подібна диверсифікація програмної бази лівих не до кінця була зрозумілою як її прихильникам, так і представникам ліберально орієнтованого електорату.

Правопопулістські та праворадикальні політичні сили посіли четверте і п’яте місця. «Польська коаліція», яка об'єднує Народну партію, популістську партію «Кукіз'15» – четверте місце, набравши 8,5 % голосів та 30 місць. І, відповідно, «Конфедерація Свободи і Незалежності» – п’яте, вперше отримавши депутатські місця (6,8 % голосів та 11 місць). Заснована як союз декількох популістських, націоналістичних правих партій 25 липня 2019 р. «Конфедерація Свободи і Незалежності» зареєстрована як партія [472].

Отже, конфігурацію партійної системи Польщі за результатами парламентських виборів визначають дві політичні партії: консервативна «Право і Справедливість» та ліберальна «Громадянська платформа». Фланговими політичними силами є коаліція «Ліві», а правими – «Польська коаліція» та «Конфедерація Свободи і Незалежності».

Висновки до Розділу 2

У другому розділі роботи досліджено основні тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу. Охарактеризовано особливості формування досліджуваних партійних систем і тенденції їхнього розвитку на сучасному етапі. Зазначено про вплив на еволюцію партійних систем таких трендів: а) зростаюче відчуження між політичним класом і виборцями; б) поглиблення ідейно-ціннісного розколу всередині провідних політичних сил і елітних груп; в) загострення міграційної кризи; г) накопичення різнохарактерного протестного потенціалу (євроскептики, націоналісти, антиглобалісти, «зелені» та інші); д) руйнування в ході глобалізації та становлення постіндустріальної економіки традиційної структури індустріального суспільства і пов'язана з цим деградація сформованого політичного консенсусу право- і лівоцентристських партій, який у сфері політики сприяв просуванню глобалізації, відтак криза мейнстримних партій; ж) віртуалізація політики і поява нових типів масової комунікації, які слабко контрольовані, централізовані і дозволяють різним альтернативним силам легко знаходити контакт з масовою аудиторією.

Для пояснення особливостей формування партійних систем країн Західної Європи використано концепцію соціально-політичних поділів та виокремлено нові типи розмежувань, які є актуальними на сучасному етапі як для країн Західної, так і Центрально-Східної Європи. Перш за все йдеться про конфлікт «глобалізована еліта – антиглобалістично налаштовані маси». А також акцентовано, що в нинішніх умовах суспільно-політичного розвитку соціальні конфлікти у більшості своїй не мають постійного характеру, а є тимчасовими та ситуативними, фрагментованими і локалізованими. Це в свою чергу диференціює партійний простір та приводить до виникнення значної кількості нових партій напередодні виборів.

Для країн Центрально-Східної Європи логіка розвитку партійних систем значною мірою залежала від особливостей демократичного транзиту: партійна система на кожному з його етапів мала свою конфігурацію, а на її становлення впливали відповідні фактори. З переходом до демократії відбувалась консолідація партійної системи, яка характеризувалася зменшенням її фрагментації, зниженням рівня волатильності, підвищенням рівня націоналізації та установленням чіткої конфігурації. На цей процес визначальний вплив мали такі чинники: характер трансформаційного конфлікту; наявність / відсутність історичних партій; вплив політичних інститутів (перш форми правління та виборчої системи); 4) наявність / відсутність традицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму; 5) вплив соціально-політичних поділів.

Зазначено, що партійний ландшафт країн Європейського Союзу утворюють: 1) вищий рівень: федерації національних і регіональних партій, об'єднані спільними ідеологічними установками. В основному вони представлені об'єднаннями, які входять до Європейського парламенту; 2) другий – національний рівень, представлений партіями окремих країн.; 3) третій рівень представлений партіями окремих регіонів усередині держав; 4) партії, які представляють етнічні меншини і виступають за автономію та незалежність у складі окремих країн; 5) європартії, які не є зареєстрованими у ЄС, але в майбутньому деякі з них зможуть отримати офіційну реєстрацію (наприклад, «Європа-Демократія-Есперанто», «Вольт Європа», «Рух за демократію в Європі 2025»).

Показано, що головною характеристикою виборчих кампаній 2017–2020 рр. було протистояння «мейнстримних» партій і партій «нової політики» (інколи їх називають антисистемними). Ці партії характеризуються характеризуються такими основними рисами. По-перше, вони протиставляють себе традиційним партіям і вважають себе єдиними силами, здатними захистити інтереси всього народу. По-друге, антисистемні партії беруть участь у політиці, використовуючи агресивний стиль опозиційної боротьби. По-третє, ідеологічною основою цих партій виступає «харизматичний популізм». По-четверте, їх меседжам притаманні антиглобалістські, антиміграційні, євроскептичні настрої.

Охарактеризовано електоральні результати партій «нової політики»: у Франції (коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem»), Чехії (ANO 2011), Італії (партія «Рух п’яти зірок») здобули перемогу на виборах, у Нідерландах (Партія свободи), в Угорщині («Йоббік»), Латвії («Кому належить держава»), Словенії («Список Мар’яна Шареца») і т. д. посіли другу позицію, а у Німеччині («Альтернатива для Німеччини»), Болгарії (коаліція «Об’єднані патріоти»), Австрії (Австрійська партія свободи), Швеції («Шведські демократи») і т. д. отримали третій результат.

Підкреслено, що успіх партій «нової політики» вказує на суттєві зміни електоральних уподобань виборців, які обумовлені виникненням нових політичних конфліктів та соціополітичних поділів, одним з яких є гострий конфлікт між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси»).

Зроблено висновок щодо основних тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем країн Євросоюзу: 1) політичні партії демонструють здатність до постійної трансформації, відповідно до суспільних викликів (поява партій «нової політики»); 2) внаслідок поширення державного фінансування політичних партій стає більщ тісною їхня взаємодія з державою; 3) домінуючим типом партійної системи для держав Європейського Союзу стала багатопартійна система з обмеженим плюралізмом, а двопартійні та дво – і півпартійні системи зустрічаються у політичній практиці менше; 4) у середовищі лівих партій сталися суттєві зміни: наприкінці ХХ ст. домінуючими в усіх країнах стали соціал-демократичні партії.

Натомість другою за силою впливу серед лівих партій стали «зелені», які уособлюють постматеріальний напрям; 5) для консервативних партій у програмно-ідейному плані властиве широке залучення засад лібералізму; 6) зріс вплив праворадикальних партій, поява яких викликана симетричністю відповіді на появу та діяльність партій «зелених», тобто також пов'язана з постматеріалістичними проблемами та викликами; 7) віртуалізація політичного життя спричинила появу мережевих партій, які використовують у своїй діяльності нові можливості інформаційних технологій; 8) підвищення рівня персоніфікації і професіоналізації політики привело до появи низки персонльних (іменних) партійних проєктів (наприклад, партія «Список Мар'яна Шареца»).

У країнах ЄС це призвело до часткового демонтажу усталених партійних систем і завоювання значного числа місць в парламентах представниками нових партій альтернативного характеру. Як результат, традиційні форми організації – членство, централізація, місцеві організації, а також форми рекрутування й отримання ресурсів перестають бути актуальними. Тому політичні партії починають активно пристосовуватися до ситуації, що веде до мережевої організації їхньої роботи. Нові віртуальні партії в цьому сенсі мають певну перевагу, але поки вони захоплюють тільки деякі сегменти політики, орієнтуючись на одиничні, «гарячі» проблеми суспільно-політичного життя.

Основні положення розділу знайшли відображення в публікаціях дисертанта [171; 174; 176; 178].

РОЗДІЛ 3
ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНА КОНФІГУРАЦІЯ

Після тридцяти років незалежності України розвиток політичних партій залишається чи не одним з найбільш дискусійних питань у сучасній вітчизняній політичній науці. Більше того, деякі науковці взагалі порушують питання про наявність у нас такої інституції, як партії, називаючи їх при цьому «агентами дедемократизації», «партійними проєктами», «субститутами».

Аналізуючи розвиток політичних партій, науковці, з одного боку, намагаються пояснити їхній розвиток виходячи з категорій західної політичної науки, а з іншого, грунтуючись на західних теоріях політичних партій і партійних систем, доводять неспроможність вітчизняної партійної системи належним чином виконувати притаманні їй функції.

Базуючись виключно на зарубіжних концептах розвитку партій охарактеризувати українську політико-партійну реальність досить складно. Перш за все тому, що західні теорії, які пояснюють розвиток партійних систем розроблялися з урахуванням національної специфіки та суспільно-політичних умов еволюції політичних партій.

Відтак аналіз вітчизняного партійного будівництва потрібно здійснювати на основі теоретичних моделей західної політичної науки, але враховуючи при цьому особливості української політичної практики. А практика вітчизняної політичної трансформації після розпаду СРСР була досить складною, і полягала в тому, що перед Україною в один і той самий історичний період постало одразу чотири історичні завдання: створення власної незалежної держави, формування української нації, проведення ринкових економічних реформ та встановлення демократичного політичного режиму. Наприклад, для країн Центральної Європи, за винятком Словаччини, перші два завдання були вирішені протягом XX ст. Їм залишилося тільки змінити політичний режим та реформувати національну економіку за потужної підтримки Євросоюзу. Україна ж не мала таких умов. Не мала вона і

значного досвіду державного будівництва та формування власної національної еліти [355, с. 101–104].

Тому, запозичивши західноєвропейську модель політичної партії вітчизняні законодавці зробили все можливе для того, щоб «вмонтувати» її у посткомуністичну систему владних відносин. Це і було основною причиною того, що змінилися сутнісні характеристики українських партій, і вони ось уже понад 30 років так і не змогли стати схожими на ідентичні організації в країнах Європейського Союзу.

Проте це не значить, що вплив загальносвітових і загальноєвропейських трендів у розвитку партійних систем не завжди відображається на процесі партієтворення в Україні. Але такий вплив став вагомим і особливо відчутним після дострокових парламентських виборів 2014 р., які відбулися за результатами Революції гідності.

Таким чином, у цьому розділі дослідження ми, по-перше, окреслимо модель розвитку партійної системи України та охарактеризуємо основні віхи її еволюції, акцентуючи при цьому на розвитку партійної системи України після парламентських виборів 2014 р. По-друге, покажемо вплив електоральних процесів 2014–2020 рр. на акторний склад і конфігурацію партійної системи. І, по-третє, дослідимо тенденції та перспективи розвитку вітчизняної партійної системи у контексті впливу загальносвітових і загальноєвропейських тенденцій розвитку політичних партій.

3.1. Характеристика етапів розвитку партійної системи України

Станом на 1 січня 2021 р. в Україні зареєстровано 365 політичних партій [49]. Детальний аналіз їх утворення, припинення діяльності, ребрендингу зроблений вітчизняною дослідницею М. Кармазіною у монографії «Тридцять років української багатопартійності (кінець 1990–початок 2020 рр.)» [144]. «Незаперечним є те, – зазначає авторка, – що динаміка реєстрації політичних сил по-своєму відтворювала пульс життя суспільства: збільшення кількості зареєстрованих (нових) партій чи перейменування «старих» відбувалося, як правило, у рік перед виборами (президентськими, парламентськими, місцевими) чи безпосередньо на початку того

чи іншого року виборів. Утім, можна сказати, що справа реєстрації партій у період 2014–2016 рр. була поставлена Міністерством юстиції України фактично на потік: упродовж трьох років у середньому щотижня реєструвалася партія!» [144, с. 7]. Реєстраційним піком при цьому можна вважати 2015 р., коли Міністерством юстиції України було зареєстровано 79 політичних партій [49].

Динаміка утворення політичних партій подана М. Кармазіною у монографії «Політичні партії України 2014–2017 рр.» [142] (див. Табл. 3.1). До розрахунків М. Кармазіної нами додано дані Міністерства юстиції України за останні роки (станом на 01.01.2021) [49]:

Таблиця 3.1

Кількість партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України (1990–2021 рр.)

Рік	Кількість зареєстрованих партій	Рік	Кількість зареєстрованих партій	Рік	Кількість зареєстрованих партій
1990	1	2000	19	2010	14
1991	9	2001	22	2011	17
1992	7	2002	2	2012	8
1993	16	2003	2	2013	6
1994	7	2004	8	2014	39
1995	4	2005	24	2015	79
1996	5	2006	12	2016	42
1997	12	2007	4	2017	3
1998	13	2008	20	2018	1
1999	25	2009	12	2019	3
				2020	16

Джерело: побудовано автором на підставі [49; 142]

Експерти Комітету виборців України в аналітичному звіті «Стан політичних партій напередодні державного фінансування» зазначили, що така кількість партій в декілька разів перевищує показники в інших державах Східної Європи. У державах, де процес партійного будівництва активно розпочався після розпаду СРСР, зареєстровано значно менше політичних партій: у Польщі – 84, Словаччині – 56, Румунії – 124, Російській Федерації – 77, Молдові – 45, Латвії – 73, Литві – 38 [342].

Модель розвитку партійної системи України, яка пропонується нами, буде базуватись на таких теоретичних постулатах. По-перше, розвиток вітчизняної

партійної системи відбувається під впливом об'єктивних (можуть бути структуровані як соціетальні та інституційні) і суб'єктивних чинників. Вплив суб'єктивних чинників пов'язаний з діяльність самих партій, представники яких у ВР України є причетними до створення нормативно-правових умов їхнього функціонування.

По-друге, еволюція і функціонування партійної системи відображає особливості розвитку суспільства у конкретно-історичних умовах (економічний стан, рівень політичної культури, демографічні характеристики соціуму та інше). Відтак конфігурація партійної системи упродовж її еволюції, як правило, змінюється.

По-третє, існують методологічні суперечності щодо трактування особливостей розвитку української партійної системи, пов'язані з тим, що застосування методології західної політичної науки не завжди адекватно відображає реальну українську практику партійного будівництва. Однозначного ж трактування цього розвитку в українській політичній науці немає. Модель розвитку партійної системи України окреслено нами у додатку П.

Набір соціетальних чинників впливу на еволюцію партійних систем має країнову специфіку. У нашому випадку до основних соціетальних чинників відносимо такі. По-перше, це загальносвітові та загальноєвропейські тренди розвитку партійних систем, описані нами у попередніх розділах дисертаційної роботи.

По-друге, особливості українського демократичного транзиту, який на нинішній день є незавершеним. Український кейс незавершеного транзиту накладає відбиток і на розвиток партійної системи, оскільки стан, в якому перебуває Україна, можна описати як гібридний політичний режим. Гібридний режим, на думку вітчизняних дослідників Г. Зеленько [126; 127], Ю. Мацієвського [215; 216], Н. Ротар [314], О. Фісуна [363] спотворює самі сутнісні характеристики політичних партій, перетворюючи їх на субститути (псевдопартії).

По-третє, визначальним, на нашу думку, серед соціетальних чинників, є вплив соціокультурного поділу по осі «Схід – Захід». За результатами президентських

виборів 1994 р. С. Хантінгтон у книзі «Зіткнення цивілізацій» називає Україну розколотою державою, місцем «зіткнення» та синтезу східної – православно-слов'янської та західної – європейської цивілізацій, що зумовлено як історичним минулим, так і географічним розташуванням країни [369].

Починаючи з 2004 р. вказаний поділ є визначальним для структурування електоральних переваг виборців, він же має і визначальний вплив на конфігурацію та акторний склад партійної системи.

Основними чинниками, які сприяють формуванню регіонального розмежування в Україні, на думку Н. Шестак, є такі: 1) історичний чинник: розвиток регіонів України в межах різних держав; 2) етнолінгвістичний чинник: етнокультурна, мовна гетерогенність регіонів України; 3) релігійний чинник: конфесійна гетерогенність; 4) економічний чинник: суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України; 5) зовнішньополітичний чинник: різні зовнішньополітичні орієнтації регіонів, питання НАТО; 6) регіональна ідентифікація: переважання регіональної чи загальнонаціональної ідентифікації; 7) політичний чинник: суттєві розбіжності політичної культури між регіонами України, використання суттєвих міжрегіональних розбіжностей у політичних та виборчих технологіях [391].

Серед інституційних чинників нас, перш за все, цікавлять форма правління і виборча система. Форма державного правління в Україні змінювалась неодноразово починаючи з проголошення незалежності. Але найбільш вагомий вплив мали зміни, які відбулися у 2004 р. (з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську), у 2010 р. (з парламентсько-президентської на президентсько-парламентську, у 2014 р. (з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську). Такі зміни не могли не позначитись на партійній системі України. За результатами вказаних змін утворювалися нові політичні партії (як провладні так і опозиційні): «Наша Україна» (В. Ющенко), Партія регіонів (В. Янукович), «Блок Петра Порошенка» (П. Порошенко), «Народний фронт» (А. Яценюк), «Українська стратегія Гройсмана» (В. Гройсман), «Слуга народу» (В. Зеленський) та інші. А також відбувалися зміни у конфігурації партійної системи та її акторній структурі [207, с. 82–106; 356].

У політичній науці загальноприйнятною є теза, що виборча система має визначальний вплив на формування партійних систем. І особливо в цьому контексті важливе значення має стабільність виборчого законодавства.

З цього приводу слід зазначити, що в Україні практично усі парламентські та місцеві вибори проводилися за різними виборчими законами. Такі зміни відбулися у 1994 р. (запровадження мажоритарної системи абсолютної більшості), у 1998 р. (запровадження змішаної виборчої системи з 4 % виборчим бар'єром), у 2002 р. (змішана виборча система з 4 % виборчим бар'єром, але дещо змінена порівняно з 1998 р.), у 2006 р. (запровадження пропорційної виборчої системи з 3 % виборчим бар'єром), 2012 р. (запровадження змішаної виборчої системи з 5 % виборчим бар'єром і забороною виборчим блокам брати участь у виборах) [207, с. 82–106; 356].

З метою аналізу особливостей розвитку партійної системи України необхідно виокремити і охарактеризувати основні періоди її розвитку. Періодизацію буде використано нами і як модель розвитку партійної системи, а не лише як перелік основних етапів її еволюції. Адже в рамках виокремлених періодів маємо особливі організаційні форми партійної діяльності, домінуючі типи партій, специфічну конфігурацію партійної системи та чинники впливу на її формування.

У вітчизняній політичній науці є низка варіантів періодизацій розвитку партійної системи України, які запропоновані українськими науковцями: Н. Гончаренком [75], М. Кармазіною [141], В. Лебедюком [189], Ю. Остапцем та Р. Манайло-Приходько [207], Ю. Якименком [356] та іншими. Різність у виокремленні періодів розвитку української партіоми обумовлені дослідницькою метою та критеріями виокремлення періодів.

Ю. Якименко пропонує виокремити три основні підходи до характеристики змін у партійній системі України на підставі: а) оцінки змін у політичних партіях (створення, злиття, поглинання); б) оцінки змін формату партійної системи; в) зміни ключових чинників в оточенні партійної системи, що впливали на самі партії та стосунки між ними (зокрема характер політичного режиму, тип виборчої системи,

конституційно-правовий дизайн, зміни у соціальній структурі суспільства, актуальність суспільних поділів та ін.) [356, с. 14–16].

Для нашого дослідження використаємо періодизацію ужгородських дослідників Ю. Остапця та Р. Манайло-Приходько, запропоновану ними у монографії «Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України» [207], враховуючи при цьому вказані ідеї Ю. Якименка. В основу періодизації авторами покладено комплексний критерій, який включає: зміну конфігурації електорального простору України; вплив соціально-політичних розмежувань, електоральної формули; конституційного дизайну (йдеться про зміну форм правління); особливості організаційної моделі політичних партій (всеохоплюючі, картельні та ін.), вплив соціальних конфліктів («Помаранчева революція», «Революція гідності»). Використовуючи вказаний критерій, вони виокремлюють такі періоди в розвитку партійної системи України: перший період – 1991–2004 рр., другий – 2004–2014 рр., третій – починаючи з 2014 р. [207, с. 85].

Ключовим для їхньої періодизації є виокремлення періодів на основі так званих великих електоральних циклів. Електоральний цикл – це траєкторія розвитку політичної системи у період від одних виборів до інших, яка відображає вагомі якісні зміни політичної системи, або окремих її елементів, котрі постають за наслідками виборів. Висхідною точкою великого електорального циклу (президентські, парламентські, місцеві вибори) дослідники вважають президентські вибори, результати яких, на їхню думку, і встановлюють параметри партійної системи та формують її майбутню конфігурацію [207, с. 84].

Перший період – 1991–2004 рр. Головним суспільним поділом, який обумовлював особливості розвитку партійної системи України, починаючи з 1991 р., став поділ у координатах комуністичні / демократичні сили, притаманний для трансформаційного періоду. Йому відповідала така конфігурація партійної системи: лівий полюс (КПУ, СПУ, СелПУ) і правий (НРУ, УРП), а центристські партії за потужністю значно поступалися фланговим партіям. Такою була конфігурація партійної системи до 1998 р. За результатами парламентських виборів 1998 р. партійна система набула вигляду триполюсної: «ліві – центр – праві» [207, с. 86].

М. Кармазіна у статті «Тридцять років української багатопартійності (кінець 1990 – поч. 2020 р.) зазначала, що назви партій, які поставали упродовж перших років після унезалежнення нації:

– віддзеркалювали політичні прагнення українців упродовж попередніх століть і десятиліть (ВПО «Державна самостійність України», Українська Республіканська партія) [144, с. 12–15];

– відбивали весь спектр традиційних ідеологій (з багатьма ідейними відтінками), які викликали зацікавлення в українських громадян наприкінці ХХ ст.: Українська християнсько-демократична партія, Українська національна асамблея, Комуністична партія України, Партія комуністів (більшовиків) України, Народна партія України, Соціал-демократична партія України, та ін.;

– підкреслювали релігійні засади, що були базовими при утворенні цілої низки партій (Партія мусульман України, Християнсько-народний Союз, Українська політична партія «Християнський Рух»);

– відображали політичні ініціативи жінок України (Партія «Жінки України», Всеукраїнська партія жіночих ініціатив та Жіноча народна партія (об’єднана) [144, с. 12–15].

А також актуалізували питання справедливості (Українська партія справедливості, зареєстрована 1993 р.), віддзеркалювали кристалізацію регіональних устремлінь (Партія економічного відродження Криму, Партія регіонального відродження України / пізніше Партія регіонів), проливали світло на процес політичного оформлення російського націоналізму в Україні (Конституційно-демократична партія, Громадянський конгрес України), висвітлювали зовнішньополітичні орієнтири своїх членів (Слов’янська партія, Партія «Союз», Партія «Русько-Український Союз») [144, с. 12–15].

Н. Шестак, характеризуючи у своєму дисертаційному дослідженні розвиток партійної системи України в цей період, зазначає, що інституційні умови для розвитку політичних партій і партійної системи загалом були несприятливими. Обумовлюється це такими чинниками. По-перше, президентсько-парламентська форма правління не сприяє зміцненню багатопартійності і утворенню потужних

політичних партій. Вона радше продукує партійну систему домінування чи сприяє зміцненню однієї чи двох партій, наближених до президента. По-друге, змішана виборча система в умовах української політичної практики не має позитивного впливу на структуризацію партійного простору країни, оскільки депутати-мажоритарники після входження до парламенту або приєднуються до пропрезидентської фракції, або підтримують її як позафракційні. По-третє, негативно відображалась на партогенезі відсутність норм у Законі «Про політичні партії в Україні», які регулюють фінансування політичних партій. По-четверте, умови трансформаційного процесу (призупинений транзит) не зміцнюють партійну систему, адже етап демократизації, по суті, не завершився і в суспільстві з'явились відчутні авторитарні та олігархічні тенденції, загострилося протистояння між владою та опозицією [391, с. 55–57].

Для зазначеного періоду, вказано в аналітичному огляді Центру Разумкова «Партійна система України до і після Майдану» характерна легалізація найвпливовіших партій – носіїв альтернативних ідеологій (КПУ та НРУ), інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу. Під брендами слід розуміти проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної, консервативної, християнсько-демократичної, націонал-демократичної та інших ідеологій як основи політичної діяльності та партійних програм [269; 356].

Другий період – 2004–2014 рр. Найбільш суттєвий вплив на конфігурацію партійної системи в електоральному циклі 2004–2014 рр. мали президентські вибори 2004 р. Фальсифікація результатів волевиявлення українських громадян, підкреслює Ю. Остапець, спричинила масові акції громадянської непокори, що отримали назву «Помаранчева революція». У процесі протистояння на Майдані Незалежності було започатковано утворення низки нових партій: «Народний союз – «Наша Україна» (пізніше –«Наша Україна»), Громадянська партія «Пора», «Третя сила», Європейська партія України, «Союз лівих сил» та ін. Партії створювалися на підтримку двох Майданів – київського («помаранчеві») та донецького («біло-блакитні»), або як третя сила [207, с. 88].

Упродовж зазначеного періоду в Україні двічі змінювалася форма державного правління. У відповідності зі змінами від 8 грудня 2004 р., які набули чинності в повному обсязі після обрання ВР України в березні 2006 р., партії отримали право утворювати коаліцію більшості, яка в свою чергу мала право на формування Кабінету Міністрів. Тобто в Україні було запроваджено модель організації влади, яка суттєво підвищувала роль партій у суспільно-політичному житті. Після перемоги на президентських виборах 2010 р. В. Януковича зміни до Конституції України від 8 грудня 2004 р. було скасовано.

У контексті змін форми державного правління слід зупинитися і на трансформації виборчої системи.: у 2006 / 2007 рр. вибори до ВР України (а також місцеві вибори 2006р) відбулися за пропорційною системою, а вже місцеві вибори 2010 р. і парламентські вибори 2012 р. – за змішаною [248]. Відтак інституційне середовище для розвитку політичних партій і партійної системи в цілому знову стало несприятливим.

На думку Ю. Якименка, після президентських виборів 2004 р. головним (і найбільш політизованим) суспільним поділом стає соціокультурний поділ, відображений у двох комплексах уявлень громадян (на підставі їх мовних преференцій та належності до культурних традицій) і, відповідно, політичних симпатіях [356, с. 30–31].

Після 2010 р. партійна система України змінює свою конфігурацію з двоблокової на систему з домінуючою партією, якою стає Партія регіонів.

М. Кармазіна виокремлює такі особливості у розвитку партійної системи на цьому етапі:

1. Невідповідність (дисонанс) політичних орієнтацій партій викликам часу – в одних випадках, і ворожість інтересам держави політичних орієнтирів представників еліти, які ставала на чолі низки нових політичних сил – в інших: у 2004 р. почала «запізніле функціонування» Колгоспна партія України, у парламентських виборах 2006 р. прийняла участь «Партія політики Путіна» та інші;

2. Поява «партій Майдану» – активних учасниць «Помаранчевої революції» (Народного Союзу «Наша Україна», Громадянської партії «ПОРА», які були зареєстровані 2005 р.) [144, с. 19–20; 207];
3. Інституціоналізація політичного представництва етнічних меншин («КМКС» Партія угорців України та Демократична партія угорців України, які постали у 2005 р.);
4. Закріплення партій у назвах партій європейської спрямованості політсил (ПП «Європейська столиця», 2005 р., «Європейська партія України», 2006 р.; «Партія Європейський Вибір», 2013 р.) [144, с. 19–20; 207];
5. Експлуатація «бренду козаччини» (Всеукраїнська козацька партія, 2008; Козацька Українська Партія, 2008; Партія Козаків України, 2008; Козацька Народна Партія, 2010) або декларування прихильності ідеалам слов'янського минулого (ПП «Соціал-Патріотична Асамблея Слов'ян», 2006 р.; Партія «Київська Русь», 2007 р. [144, с. 19–20; 207];
6. Поява такого феномена, як іменні партії, одними з перших серед яких стали Політична партія «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка», 2010 р.; Радикальна партія Олега Ляшка, 2011 р. та Партія Наталії Королевської «Україна – Вперед!», 2012 р. [144, с. 19–20; 207].

Прийняття урядом М. Азарова рішення про призупинення процесу європейської інтеграції та жорстокий силовий розгін мирної акції протесту на майдані Незалежності в Києві стали початком масового протистояння громадян режиму В. Януковича, відомого як Революція гідності. Наслідком цих процесів став крах режиму В. Януковича, його втеча до Росії, і головне – започаткування нового етапу в розвитку українського суспільства і його партійної системи [207, с. 89–90].

Третій період – починаючи з 2014 р. Після Революції гідності, як вважають вітчизняні дослідники, у партійній системі України відбуваються суттєві зміни [207, с. 90]. Зміни, на нашу думку, є настільки кардинальними, що партійну систему після парламентських виборів 2014 р. можна назвати «другою українською партійною системою», оскільки змінюються домінуючий тип партій у партійній системі, її акторна структура, конфігурація.

Основні тенденції розвитку політичних партій і партійної системи України, на думку українських політологів М. Кармазіної та Ю. Остапця, на цьому етапі, були такі:

1. Усунення від влади та фактичне припинення діяльності Партії регіонів та її політичних сателітів (КПУ та ін.), втрата ними монополії на представлення інтересів громадян сходу і півдня України, а також створення політичними лідерами Майдану нових партій на базі вже існуючих або їх частин («Блок Петра Порошенка «Солідарність», «Народний фронт»), які легітимізували свій владний статус у результаті парламентських виборів 2014 р. [207, с. 90–91; 144, с. 20–21].

2. Самоорганізація суспільства для опору російській агресії та протидії сепаратизму дала поштовх утворенню партій патріотичного спрямування. Вони виникали на основі громадських формувань учасників Майдану («Правий сектор»), учасників АТО у складі добровольчих батальйонів («Національний корпус»), через поділ уже створених структур («Національний рух «Державницька ініціатива Ярошa»). Деякі з цих партій створювалися у традиційний спосіб «згори», за підтримки ФПГ, наприклад, ПП «УКРОП» [207, с. 90–91; 144, с. 20–21].

3. Початок процесу децентралізації і чинник місцевих виборів 2015 р. зумовили активне створення нових партій регіонального та локального характеру («Херсонці», «Вінницька європейська стратегія» та ін.), а також партій, що претендують на представництво інтересів національних меншин (Циганська партія України, Грузинська партія України та ін.) [207, с. 90–91; 144, с. 20–21].

4. Активізація громадянського суспільства, передусім у прагненні контролю над діями влади та боротьбі з корупцією, стимулювали виникнення низки партій відповідного спрямування – «Воля народу», «Сила людей», «Громадянський контроль» [207, с. 90–91; 144, с. 20–21].

5. Припинення діяльності деяких політичних партій (у т.ч. КПУ) на підставі законів про декомунізацію та різке падіння рівня підтримки «старих» лівих партій (СПУ, ПСПУ) вивільнило ліву нішу політичного спектру. Відчуття запиту на ліві ідеї у «європейській інтерпретації» в умовах зниження рівня життя більшості

громадян стало поштовхом для створення таких партій, як «Соціалісти» [207, с. 90–91; 144, с. 20–21].

6. Утворення напередодні парламентських виборів 2019 р. шляхом розколу, або ребрендингу нових партійних структур: «Слуга народу», «Опозиційна платформа – За життя», «Голос», «Європейська солідарність», «Українська стратегія Гройсмана» та інших [207, с. 90–91; 144, с. 20–21].

7. Упродовж 2014–2018 рр. повністю припинила своє функціонування низка партій російського націоналізму, базою діяльності яких була Автономна Республіка Крим. Тож, з політичної арени України зійшли такі проросійські партії, як «Руська Єдність» (діяла з жовтня 2008 р. до вересня 2014 р.); Партія «Руський блок» [207, с. 90–91; 144, с. 20–21].

Також слід зазначити, що активно продовжився процес перейменування / ребрендингу політичних партій та створення іменних політичних проєктів [207, с. 90–91; 144, с. 20–21].

Порівняльний аналіз особливостей партійного будівництва на різних етапах подано у додатку Л. З додатку Л видно, що після 2014 р. основним трендом партійного будівництва в Україні була розбудова політичних партій за принципом мережевих організацій, які не потребують досконалої структуризації в регіонах та нарощування партійного членства.

У дослідженні «Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту» [262] ужгородські науковці, наводять таблицю, в якій проставляють низку кількісних параметрів інституціалізації партійної системи України упродовж 1998–2019 рр. (Табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Динаміка змін основних параметрів інституціалізації партійної системи України (1998–2019)

Основні параметри партійної системи	**1998**	**2002**	**2006**	**2007**	**2012**	**2014**	**2019**
Частка мандатів, що розподіляються за партійними списками, %	50	50	100	100	50	50	50
Виборчий бар'єр, %	4	4	3	3	5	5	5

Продовження Таблиці 3.2

Кількість партій (виборчих блоків), внесених у бюлетень для голосування	30	33	45	21	22	29	22
Частка голосів, які здобули партії (блоки), що подолали виборчий бар'єр, %	65,8	75,7	77,4	86,6	94,1	77,5	78,3
Кількість партій (блоків), які здолали бар'єр	8	6	5	5	5	6	5
Кількість партій (блоків), які здолали бар'єр повторно	–	3	4	4	4	1	2
Частка голосів, які набрали партії, які посіли 1 і 2 місце, %	34,1	42,6	55,5	65,1	55,5	44,0	56,2
Частка голосів, які отримали партії (блоки), що не здолали бар'єр, %	25,9	18,0	18,3	7,0	5,8	22,4	21,5
Частка голосів, які отримали «старі» партії, %	41,5	39,1	51,7	80,5	81,7	30,8	31,5
Індекс волатильності	59	46	61	30	36	61	69
Індекс націоналізації	0,65	0,62	0,66	0,68	0,72	0,76	0,74
Індекс ефективного числа електоральних партій	9,0	6,9	5,2	3,8	4,9	7,5	4,4
Індекс ефективного числа парламентських партій	4,9	4,7	3,4	3,3	4,3	4,8	2,7
Індекс агрегації	3,0	4,0	5,3	7,9	6,0	3,0	10,4
Індекс демократизації Т. Ванханена	46,5	41,8	44,7	44,93	28,8	29,4	19,9
Кількість позапартійних депутатів, осіб	–	164	94	69	125	271	303

Джерело: [262, с. 195–196]

Слушним буде погодитися з висновками авторів, які вказують на такі тенденції у розвитку української партійної системи за результатами свого дослідження: а) збільшення кількості позапартійних депутатів: 2012 р. – 125; 2014 р. – 271; 2019 р. – 303; б) зменшення кількості голосів, відданих за «старі» партії: 2014 р. – 30,8 %; 2019 р. – 31,5 %; в) зростання індексу волатильності: 2012 р. – 36; 2014 р. – 61; 2019 р. – 69.

Наявність вказаних тенденцій при порівняно невисокому індексі націоналізації партійної системи засвідчує низький рівень її інституціалізації. Крім того, вони констатують, що найкращими показники інституціалізації партійної системи

України були в 2006/2007 рр. (пропорційна виборча система + парламентсько-президентська форма правління) [262, с. 196–197].

3.2. Вплив електоральних циклів 2014–2020 рр. на еволюцію української партійної системи

Подальша трансформація партійної системи України продовжилася у контексті подій, які увійшли в українську історію як Революція гідності. П. Порошенко, обраний президентом України після втечі до Росії В. Януковича, скористався саморозпуском урядової коаліції і достроково припинив повноваження парламенту.

Позачергові парламентські вибори були призначені на 26 жовтня 2014 р. ЦВК зареєструвала 52 політичні партії – суб'єкти виборчого процесу. До виборчого бюлетеня були внесені 29 партій [259]. Основні суб'єкти виборчого процесу були: 1) новоутворені політичні партії, які виникли після Революції гідності («Блок Петра Порошенка», «Народний фронт», «Правий сектор»); 2) старі партійні бренди (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Радикальна партія Олега Ляшка¸ ПП «Об'єднання «Самопоміч» та інші); 3) новоутворена партія «Опозиційний блок» (шляхом ребрендингу партії «Закон і порядок» у вересні 2014 р.), яка зайняла електоральну нішу Партії регіонів, котра скомпрометувала себе в процесі Революції гідності; 4) маловідомі політичні партії, метою участі яких у виборах була «розкрутка» власного партійного бренду напередодні місцевих виборів 2015 р. («Блок лівих сил», ПП «Заступ», «Інтернет-партія», ПП «5.10» та ін.) [259].

Вибори відбулися за старим виборчим законом, який був вигідним великим політичним партіям, забороняв участь у виборах партійним блокам, дозволяв контролювати лідерам партій процес формування партійних списків.

Результати виборів не були несподіваними, але докорінно змінили акторну структуру українського парламенту. Результати виборів подано в таблиці 3.3.

Отже, 5 % виборчий бар'єр подолали 6 політичних партій, серед яких тільки ВО «Батьківщина» мала депутатські мандати і в парламенті попереднього скликання.

Таблиця 3.3

Результати виборів до ВР України 26 жовтня 2014 року

№	Політична партія	%	К-сть місць за пропорційною системою (БМВО)	К-сть місць у мажорит. округах (ОВО)	Разом ОВО, БМВО
1	Народний фронт	22,14	64	18	82
2	Блок Петра Порошенка	21,81	63	64	132
3	Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	1	33
4	Опозиційний блок	9,43	27	2	29
5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	0	22
6	ВО «Батьківщина»	5,68	17	2	19

Джерело: побудовано автором на підставі [207; 259]

Регіональний вимір голосування на виборах 2014 р., як відмічає І. Бекешкіна, вказує на помітні відмінності від попередніх парламентських перегонів. На відміну від виборів до Верховної Ради 2006, 2007 і 2012 рр. різниця в популярності основних партій поміж регіонами була далеко не такою помітною [22]. Але слід зазначити, що рівномірний розподіл голосів за політичні партії у ході парламентських виборів – це не подолання домінуючого соціокультурного поділу «Схід–Захід», а лише результат того, що після утворення так званих «незалежних» республік на території Луганської і Донецької областей та анексії Криму чисельність електорату, що підтримує проросійські партії, суттєво знизилася, а виборці південно-східних областей через збройний конфлікт, розв’язаний Росією проти України, змінили свої електоральні уподобання на користь проукраїнських політичних сил. Але навіть незважаючи на ці чинники, «партія Сходу» – «Опозиційний блок» все ж таки виграла вибори у 5 областях України. Регіональний вимір голосування за політичні партії подано в таблиці 3.4.

За результатами виборів 27 листопада 2014 р. у Верховній Раді VIII скликання була утворена широка урядова коаліція «Європейська Україна» у складі «Блоку Петра Порошенка», «Народного фронту», Радикальної партії Олега Ляшка, «Об’єднання «Самопоміч», ВО «Батьківщина». В опозиції залишилася

ПП «Опозиційний блок». Така докорінна трансформація партійної системи упродовж одного року стала можливою тому, що політичні партії, які були основою партійної системи України у 2013 р. (як правлячі, так і опозиційні), втратили популярність під час Революції гідності внаслідок своїх нерішучих і непродуманих дій.

Таблиця 3.4

Регіональний вимір голосування за політичні партії на парламентських виборах 2014 року

Назва партії	Лідерство за результатами голосування у загальнодержавному виборчому окрузі
Блок Петра Порошенка	Вінницька, Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернігівська, м. Київ (7 областей)
Народний фронт	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька (12 областей).
Опозиційний блок	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська (5 областей)

Джерело: [207, с. 236; 259]

З іншого боку, на думку І. Бекешкіної, новизна політичного ландшафту України, яка стала результатом парламентських виборів 2014 р., є також доволі оманливою. Серед парламентських партій лише «Самопоміч» не має у своєму складі жодного колишнього депутата, що давало їй підстави називати себе справді новою політичною партією. Усі інші парламентські фракції (окрім «Батьківщини», яка є старою партією) стали новими проєктами представників старої політичної еліти [22].

На нашу думку, такі зміни яскраво показують сутність української партійної системи після 2014 р., коли заради отримання депутатських мандатів утворюється новий політичний проєкт, основу якого становить стара політична еліта. Цьому сприяє виборча система із закритими партійними списками, яку не хочуть заради свого ж збереження змінювати народні депутати України (закриті партійні списки в Україні започатковані з 1998 р.).

Місцеві вибори 2015 р. завершили великий електоральний цикл, розпочатий

президентськими виборами у 2014 р. Позиціонування партійно-політичних сил напередодні місцевих виборів 2015 р., аналіз їх результатів та вплив на конфігурацію партійної системи розглянемо на основі низки досліджень вітчизняних авторів [207; 265; 408].

У місцевих виборах 2015 р. взяли участь 142 політичні партії з 297, зареєстрованих на момент оголошення ЦВК «Переліку політичних партій, якими прийнято рішення про участь їх місцевих організацій у місцевих виборах» (20.09.2015). Це менше, ніж взяло участь у місцевих виборах 2010 р. (158 з 185). Також місцеві вибори 2015 р. характеризувалися суттєво більшою кількістю партій-учасниць, ніж парламентські 2014 р. [207, с. 238]. Місцеві вибори в Україні після того, як вони проводяться окремо від парламентських (з 2010 р.) завершують великий електоральний цикл, розпочатий президентськими виборами і остаточно формують конфігурацію партійної системи України на період до наступних президентських виборів (у нашому випадку до 2019 р.). Отже, їх результати можуть закріпити перемогу відповідних партій на парламентських виборах, а можуть навпаки послабити їх вплив у регіональному масштабі.

Вибори до місцевих рад 2015 р. відбувалися у постреволюційний період за новою виборчою системою, яка дозволила віддавати преференції окремим кандидатам з партійного списку. І в результаті депутатські мандати здобули з партійного списку ті кандидати, які отримували найбільшу кількість голосів виборців [122].

Суб'єктами виборчого процесу були такі політичні сили: 1) парламентські партії; 2) «старі партійні бренди» (ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція» та інші); 3) місцеві / локальні партійні проєкти; 4) «відроджені» політичні партії, які боролись за електорат Партії регіонів: «Відродження», «Наш край», інші.

Переможців виборів до обласних рад у адміністративно-територіальних одиницях України подано в таблиці 3.5 [207, с. 241].

Аналізуючи місцеві вибори 2015 р., С. Янішевський пропонує політичні партії, які отримали обмежене територіально представництво у місцевих радах, називати «локальними партіями», або «локальними політичними проєктами». Такими, на

його думку, є партії, у яких принаймні половина виборчих списків до місцевих рад припадає на ради одного регіону і які водночас здобули представництво принаймні в половині з цих рад [408].

Таблиця 3.5

Переможці місцевих виборів в адміністративно-територіальних одиницях України

Політична партія	**Обласні ради**
Блок Петра Порошенка «Солідарність»	Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська (14 областей)
Опозиційний блок	Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська (4 області)
Єдиний Центр	Закарпатська
Відродження	Харківська
За конкретні справи	Хмельницька
УКРОП	Волинська

Джерело: [207, с. 241; 259]

Регіональна локалізація таких партій, на його думку, пов'язана з: а) дієздатністю окремих місцевих осередків загальнонаціональної партії (принцип функціонування багаторівневої партії); б) наданням партійного бренда зацікавленим учасникам виборчого процесу (політична франшиза); так діють політичні партії, які не мають широкої регіональної структури; в) функціонуванням загальнонаціональних партій у окремих регіонах за принципом «регіональних партійно-електоральних машин» [408].

Якщо ж взяти до уваги підрахунки непарламентських партій, які здобули депутатські мандати у місцевих радах, зроблені М. Розумним та І. Павленком, то можна констатувати, що на виборах 2015 р. відбувся тріумф регіональних партій (Табл. 3.6). [265].

У своєму дослідженні вони констатують, що на рівні обласних і районних рад, а також у радах міст обласного значення, окрім парламентських партій, одержали представництво 80 непараментських партій [265]. Якщо врахувати, що у виборах взяли участь 142 партії, то цей показник вказує на високий рівень регіональної

фрагментації партійної системи України.

Таблиця 3.6

Кількість непарламентських партій, які здобули депутатські мандати за результатами місцевих виборів 2015 р.

Регіон / Область	Обласні ради	Ради міст обласного значення	Районні ради
Захід			
Івано-Франківська	3 з 6	12 у 6 радах	11 у 14
Львівська	5 з 9	13 у 9	12 у 20
Тернопільська	4 з 8	5 у 4	10 у 17
Рівненська	3 з 6	9 у 4	10 у 16
Волинська	3 з 7	3 у 7	8 у 16
Чернівецька	5 з 10	9 у 2	
Закарпатська	3 з 6	10 у 5	10 у 13
Центр			
Київ	–	–	–
Київська	3 з 8	18 у 12	18 у 25
Вінницька	3 з 8	14 у 6	13 у 27
Кіровоградська	3 з 8	9 у 4	12 у 21
Полтавська	6 з 10	9 у 6	14 у 25
Хмельницька	3 з 7	12 у 6	14 у 20
Черкаська	5 з 8	14 у 6	14 у 20
Житомирська	3 з 8	8 у 5	19 у 23
Сумська	4 з 8	11 у 7	13 у 18
Чернігівська	3 з 7	5 у 4	7 у 22
Південний Схід			
Дніпропетровська	2 з 7	10 у 13	9 у 22
Запорізька	3 з 8	8 у 5	8 у 20
Донецька	–	–	–
Луганська	–	–	–
Харківська	2 з 6	13 у 7	11 у 27
Одеська	3 з 6	10 у 7	12 у 26
Миколаївська	4 з 7	7 у 5	8 у 19
Херсонська	2 з 7	7 у 4	14 у 18

Джерело: [265]

Успіх регіональних партій свідчить про низький рівень інституціалізації партійної системи України, відсутність розгалужених партійних структур у парламентських партій, які б дозволяли їм проводити успішні кампанії на місцевих виборах, ситуативність роботи загальноукраїнських партій на місцях, яка в основному пов’язана з парламентськими виборами.

Отже, попри мінливий характер української партійної системи після 2014 р. способи утворення і функціонування політичних партій лишилися переважно незмінними: а) достатньо вагомий вплив партійних лідерів на діяльність очолюваних політичних сил; б) домінування центру над місцевими організаціями; в) відсутність у багатьох партій місцевих організацій, які функціонують лише на папері, а в партій з розгалуженим регіональним представництвом вони зазвичай повністю підпорядковані центральному офісу (відсутність внутрішньопартійної демократії).

Наступний великий електоральний цикл включав президентські вибори 2019 р., парламентські вибори 2019 р. та місцеві вибори 2020 р. Як і в попередньому циклі, суттєвий вплив на подальшу розстановку сил на парламентських і місцевих виборах мали вибори президента України.

Президентські вибори 2019 р. стали предметом наукового аналізу низки вітчизняних фахівців: М. Кармазіної [143], Ю. Остапця [256], О. Ляшенка [200] та інших. М. Кармазіна у статті «Політичні партії у процесі виборів Президента України у 2019 році: кількісно-якісний аналіз участі» робить всебічний аналіз участі політичних партій у президентських виборах. Так, вона зазначає, що з 44 зареєстрованих кандидатів (після реєстрації 5 кандидатів знялося) 21 був висунутий політичними партіями як партійний кандидат, троє висунуті партіями як безпартійні, 5 самовисуванців партійних і 15 самовисуванців безпартійних [143, с. 14]. Вказані цифри, на перший погляд, вказують на зацікавленість політичних партій щодо участі у президентській кампанії. Але М. Кармазіна робить висновок, з яким не можна не погодитися: політичні партії не є домінантними учасниками виборчої кампанії. Крім того, серед тих, хто брав участь у виборах, інституціалізованих партійних структур було лише дві – це ВО «Батьківщина» і ВО «Свобода» [143, с. 27].

Інший висновок щодо регіональних уподобань виборців України можна зробити на основі розрахунків індексу однорідності голосування за кандидатів у першому турі виборів, зроблених Ю. Остапцем. Вказаний індекс виявиввся порівняно низьким і лише у В. Зеленського він становив 0,84. Низький показник

індексу є свідченням регіональних симпатій виборців України [256]. Тобто перемога В. Зеленського не означає об'єднання України у контексті «Схід–Захід». Ідентичнісні характеристики українського електорату залишилися практично такими, як і були у ціннісному, соціокультурному вимірі «Схід–Захід».

Таким чином, за даними ЦВК у першому турі виборів найбільшу кількість голосів здобули В. Зеленський (30,2 %) і П. Порошенко (15,9 %). За результатми другого туру В. Зеленського підтримало 73,2 % виборців, П. Порошенка – 24,4 %. В. Зеленський здобув більше 80 % голосів виборців у 12 регіонах України, а П. Порошенко переміг лише у Львівській області [259].

А загалом, констатує О. Ляшенко, президентські вибори 2019 р. багато в чому викликають аналогії з першими в історії незалежної України президентськими виборами у частині регіонального розподілу електоральних симпатій [200, с. 388].

У контексті аналізу президентських виборів 2019 р. виникають питання пов’язані з електоральним феноменом В. Зеленського та його партії «Слуга народу». На нашу думку, перемога В. Зеленського – це результат прорахунків і неузгодженості щодо питань внутрішньої і зовнішньої політики у попередній адміністрації П. Порошенка, це, по-перше. По-друге, налаштованість українських виборців на кардинальні зміни українського політикуму. По-третє, позасистемність кандидата і акцентування у виборчій кампанії на вирішення життєво-важливих питань: припинення війни, підвищення добробуту населення, подолання корупції і т. д. Все це разом і створило синергетичний ефект упевненої перемоги В. Зеленського.

Парламентські вибори 2019 р. були неначе третім туром президентської кампанії, на які і переніс свій успіх щойно обраний президент. Умовно учасників виборчих перегонів можна поділити на такі групи: 1) пропрезидентська партія «Слуга народу»; 2) парламентські політичні партії: ВО «Батьківщина», ПП «Об’єднання «Самопоміч», ПП «Європейська солідарність» (утворена внаслідок ребрендингу ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»), ПП «Опозиційний блок»; 3) відомі партійні бренди, які неодноразово брали участь у виборчих кампаніях: ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція», Аграрна партія України, ПП «Сила і Честь», ПП «Патріот» та інші; 4) нові політичні партії, які вперше взяли участь у

парламентських виборах: ПП «Голос», ПП «Українська стратегія Гройсмана», ПП «Партія Шарія», ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Сила людей» та інші [207, с. 260].

О. Ляшенко називає ці вибори унікальними за низкою ознак. Вперше в історії українського парламентаризму одна політична сила здобула настільки впевнену перемогу (як за пропорційною, так і за мажоритарною складовою), що змогла сформувати так звану «монобільшість» без потреби створювати коаліцію. Крім того, за підсумками волевиявлення населення політична еліта зазнала суттєвого оновлення за рахунок осіб, раніше жодним чином не пов'язаних не лише з політикою, а навіть із громадською діяльністю. Образно кажучи вибір українців у 2019 р. засвідчив зміну електорального запиту з «людини з рушницею» на «людину з мікрофоном» [200, с. 414].

Електоральний запит у 2019 р. засвідчив небачений до цього рівень очікування простих рішень, забезпечити які, на думку виборців, могли саме «нові обличчя», не обтяжені політичним досвідом і бекграундом. Це була основа перемоги партії В. Зеленського «Слуга народу». Партія потрапила у потрібний час, у потрібне місце і скористалася так необхідними простому виборцю меседжами (в основному популістськими).

Результати виборів кардинальним чином змінили конфігурацію партійної системи України, адже партія «Слуга народу» здобула перемогу у 21 області України. Ще у двох (Донецька, Луганська) перемогла «Опозиційна платформа – За життя», і партія «Голос» перемогла у Львівській області [259]. Таким чином, до ВР України пройшли чотири нові партії з п'яти, які подолали виборчий бар'єр: «Слуга народу» (43, 1 %), «Опозиційна платформа – За життя» (13, 0 %), ВО «Батьківщина» (8,12 %), «Європейська солідарність» (8,10 %), «Голос» (5,8 %). Отже, формат партійної системи знову кардинальним чином змінився, що черговий раз стало свідченням низького рівня інституціалізації партійної системи.

Загалом партія «Слуга народу» здобула 254 депутатські мандати, що і дало їй змогу утворити в парламенті монобільшість. Цікавим залишається той факт, що нові партії, які отримали високі електоральні результати, були віртуальними

структурами, які на час виборів не мали ні розгалуженої структури в регіонах, ні стійкої членської бази. А це вже класичний приклад функціонування партійних структур у сучасному світі [207, с. 250–269]. І на нашу думку іншими ці партії вже не стануть, що і засвідчили місцеві вибори 2020 р.

Для прикладу, партія «Слуга народу» була утворена шляхом ребрендингу Партії рішучих змін, яка була зареєстрована 13 квітня 2016 р. Назву отримала за однойменним українським комедійним політичним серіалом, в якому головну роль президента, котрим став учитель історії, зіграв В. Зеленський. Використання телесеріалів, художніх фільмів – це одна з політичних технологій, яка успішно використовувалася для досягнення перемоги на виборах. Напередодні виборів партія залишалась віртуальною структурою, не маючи ні осередків, ні членів партії. ПП «Голос» утворена з ініціативи фронтмена відомої української рок-групи «Океан Ельзи» С. Вакарчука шляхом перейменування ПП «Платформа ініціатив» 21 травня 2019 р. Політична ідеологія партії – правоцентризм, проєвропеїзм. Як і ПП «Слуга народу» ПП «Голос» не мала на початок виборчої кампанії розбудованої партійної структури [207, с. 266].

Місцеві вибори 2020 р. відбулися у період завершення чергового етапу реформи децентралізації, наслідком якої були 1) ліквідація значної кількості районів, шляхом їх об'єднання та 2) утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ). А відтак і бюджетні відносини з центром ОТГ будуватимуть поза розподілом коштів через обласні та районні ради. Це, в свою чергу, підвищило значимість виборів голів та депутатів рад ОТГ. Іншими словами зросла політична суб'єктність місцевих еліт. В Україні за результатами цієї реформи кількість районів зменшилася з 390 до 136, і було утворено 1438 об'єднаних територіальних громад [301].

Місцеві вибори 2020 р. відбулися за новими правилами, запровадженими виборчим кодексом, прийнятим у грудні 2019 р. А нові правила встановили пропорційну систему виборів з напіввідкритими списками [7]. Напіввідкритість виборчих списків привела до того, що до рад різного рівня пройшли 67 кандидатів, які набрали нуль голосів виборців і потрапили до ради із закритого партійного списку [48].

Але, з іншого боку, нові правила суттєво підвищили значущість політичних партій у виборчому процесі, оскільки в ОТГ, де більше 10 тис. виборців, вибори проводилися винятково на партійній основі. А це в майбутньому (якщо не буде суттєвих змін у законодавстві) має привести до розбудови партійної структури на місцях і до співпраці депутатів з виборцями. За результатами виборів 16,6 % депутатів обрано як самовисуванців, а 83,4 % як таких, які висунуті осередками партій [259].

Оскільки головними суб'єктами виборчого процесу були політичні партії, зупинимося детальніше на партійному вимірі виборів. У низці статей нами зроблена класифікація партії, які взяли участь у місцевих виборах: 1) парламентські партії («Слуга народу», «Європейська солідарність», ВО «Батьківщина», «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ)); 2) «старі» загальноукраїнські партії. Це партії, які відомі виборцю, неодноразово приймали участь у виборах, кожна з них має свою електоральну історію та територіальну локалізацію прихильників: ВО «Свобода», «Партія Шарія», «Громадянська позиція», «Сила і Честь», Радикальна партія Олега Ляшка, «Удар» та інші; 3) нові загальноукраїнські партії. Це політичні партії, які вперше взяли участь у виборах. Одне із завдань їхньої участі «розкрутка» партійного бренду напередодні наступних президентських і парламентських виборів: «За майбутнє», «Пропозиція», «Перемога Пальчевського»; 4) регіональні партії. Вони також є старі і нові. Нові утворені, як правило, шляхом ребрендингу напередодні виборів [175; 254; 255].

На феномені регіональних партій зупинимося детальніше, оскільки вони мали високі показники за результатами виборів. Перш за все слід зазначити, що до 2010 р. ми можемо говорити не так про регіональні партії, як про партії Сходу і Заходу України, які утворилися внаслідок соціокультурного розмежування. І лише після того, як місцеві вибори з 2010 р. починають проводитися окремо від парламентських, можна спостерігати активну участь в них регіональних партій / партій місцевих еліт.

Загалом партійну систему України на регіональному рівні утворюють такі складові:

1. Загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах до ВР України подолали виборчий бар'єр [207, с. 130–131].

2. Загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах до ВР України не менше 1 % голосів виборців, і відповідно мають вплив на партійну конкуренцію [207, с. 130–131].

3. Регіональні політичні партії: а) партії, які отримують перемогу на місцевих виборах / представлені в обласних радах в одній або декількох областях України, і мають значний вплив на формування місцевих органів влади; б) етнічні регіональні партії, які функціонують на територіях компактного проживання національних меншин [207, с. 130–131].

4. Субрегіональні партії / локальні партії (партійні проєкти), які ситуативно використовуються місцевими політиками для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради). Такі партії висувають свої списки в обмежене число рад (кілька районних, кілька міських тощо), а їх регіональна локалізація пов'язана з дієздатністю одиничних місцевих осередків або наданням партійного бренду зацікавленим учасникам виборчого процесу [207, с. 130–131].

До головних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні можна віднести:

1. Регіональний поділ України на Захід – Схід.
2. Етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території.
3. Створення регіональних партій адміністративним методом (партії влади) керівниками областей, міст тощо.
4. Розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів, починаючи з 2010 р.
5. Прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами.
6. Реформа з децентралізації влади і як наслідок – утворення об'єднаних територіальних громад та інші [207, с. 128–129].

Отже, з прийняттям нових правил місцевих виборів суттєво підвищується роль політичних партій в них. Як відмітили в Комітеті виборців України (КВУ) у місцевих виборах 2020 р. взяли участь 194 політичні партії з 349 зареєстрованих станом на січень 2020 р. У місцевих виборах 2015 р. участь брали 140 політичних партій [153].

За нашими підрахунками даних ЦВК всього було зареєстровано 212 530 кандидатів, висунутих політичними партіями до місцевих рад різних рівнів. Понад 50 % кандидатів (107675) у всіх регіонах України висунуто шістьма партіями: ВО «Батьківщина» (21465 кандидатів), «Слуга народу» (21455), «За майбутнє» (20238), «Європейська солідарність» (19990), «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ) (15990), «Наш край» (11627) [254; 259].

У місцевих виборах 2020 р. взяли участь понад 30 іменних партій: Радикальна партія Олега Ляшка (8839 кандидатів), «УДАР» Віталія Кличка (3940), «Перемога Пальчевського» (2993), «Українська стратегія Гройсмана» (1816), «Блок Вілкула «Українська перспектива» (1563), «Блок Світличної разом» (1319), «Блок Кернеса – Успішний Харків» (1312), «Партія Шарія» (1311), «Команда Андрія Балоги» (858), «Громадянський рух Миколи Томенка «Рідна Україна» (771), «Українська морська партія Сергія Ківалова» (717), «Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити» (689), «Партія простих людей Сергія Капліна» (450), «Блок Володимира Сальдо» (391), «Команда Сергія Рудика. Час змін» (376), «Партія Володимира Буряка «Єднання» (300), «Команда Левченка «Народовладдя» (258), «Команда Самчишина» (171), «Єдність Олександра Омельченка» (141), «Команда Михайлішина» (121), «Команда Сергія Мінька» (110), «Еко партія Береза» (110), «Команда Максима Єфімова «Наш Краматорськ» (96), «Громадсько-політичнмий рух Валентина Наливайченка «Справедливість» (96), «Блок Дмитра Голубова» (94), «Блок Вадима Бойченка» (80), «Команда Ігоря Сапожка – Єдність» (76), «Громадсько-політична платформа Надії Савченко» (64), «Блок Едуарда Гурвіца» (58), «Соціалістична партія Олександра Мороза» (54) [255; 259].

У назвах близько 20 партій використовувалася регіональна складова: Українська Галицька партія (2442), «Блок Кернеса – Успішний Харків» (1312),

«Рідне Закарпаття» (876), «Черкащани» (871), «Партія вінничан» (397), «Херсонці» (149), «Команда Єфімова – Наш Краматорськ» (96), «Березанська громада» (80), «Біла Церква разом» (42), «Рівне разом» (42), «Команда Дніпра» (41), «Миколаївці» (39) та інші [254; 259].

Результати місцевих виборів 2020 р. в Україні: регіональний вимір. За підсумками Центральної виборчої комісії найбільшу кількість депутатських мандатів у загальнонаціональному масштабі отримали до рад різного рівня партії «Слуга народу» (17, 5 %), «Батьківщина» (12,3 %), ОПЗЖ (11,7 %) [259] (Див. Таблицю 3.7).

Порівнявши результати провладних партій на місцевих виборах 2010, 2015, 2020 рр. до обласних рад та міських рад обласних центрів, аналітики Комітету виборців України зробили висновок, що партія «Слуга народу» (2020 р.) набрала найменшу кількість голосів виборців – 13 %. Тоді як Партія регіонів у 2010 р. здобула 38 %, «Блок Петра Порошенка «Солідарність» у 2015 р. – 19 % [65].

Таблиця 3.7

Результати місцевих виборів 2020 року: партійний вимір

Назва партії	**Відсоток від загальної кількості депутатських мандатів (%)**	**Кількість депутатських мандатів**	**Кількість обласних рад в яких отримані мандати**
Слуга народу	17,5	5809	25
ВО «Батьківщина»	12,3	4093	23
ОПЗЖ	11,7	3881	19
За майбутнє	11,4	3773	22
Європейська солідарність	10,7	3543	25
Наш край	5,1	1694	5
ВО «Свобода»	2,6	863	5
Українська стратегія Гройсмана	1,7	567	1
Пропозиція	1,6	549	4
Радикальна партія Олега Ляшка	1,6	535	5

Джерело: [254; 255]

Порівняльний аналіз виборів у розрізі регіонів зроблено нами у таблиці 3.8. У таблиці наведено результати виборів (кількість мандатів) до обласних рад у розрізі

трьох регіонів: Західного, Центрального і Південно-Східного. Західний регіон – це Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Чернівецька області. Чисельність обласних рад Західного регіону становить 488 депутатів. Центральний регіон – Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області. Чисельність обласних рад Центрального регіону становить 636 депутатів. Південно-Східний регіон утворюють Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Харківська, Луганська, Донецька області (у двох останніх вибори до обласних рад не проводилися). Чисельність обласних рад регіону – 536 депутатів [254; 255; 259].

Балотування до обласних рад практично у всіх регіонах забезпечили партії «Європейська солідарність», ВО «Батьківщина», «За майбутнє», «Слуга народу», «Опозиційна платформа – За життя». До половини обласних рад кандидатів висунули партії «Сила і Честь», ВО «Свобода», «Пропозиція», Радикальна партія Олега Ляшка (РПЛ) [255, с. 42; 259].

Таблиця 3.9

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у розрізі регіонів

Назва партії	Західний регіон (%)	Центральний регіон (%)	Південно-Східний регіон (%)
Європейська солідарність	20,4	14,6	11,0
Слуга народу	14,1	18,0	20,3
ОПЗЖ	2,4	11,0	25,3
Батьківщина	13,1	13,8	6,4
За майбутнє	15,7	13,0	4,2
Наш край	–	4,0	3,1
РПЛ	1,2	3,3	–
Свобода	10,2	–	_
Сила і Честь	2,4	0,6	–
Пропозиція	–	1,7	4,4

Джерело: побудовано автором на підставі [254; 255; 259]

Таким чином, як видно з таблиці 3.9 найвищі результати на виборах до

обласних рад показали парламентські партії (крім партії «Голос») та нова партія «За майбутнє», яка була створена напередодні виборів. Вони отримали депутатські мандати практично у всіх обласних радах України [255, с. 43] .

Результати політичних партій, які перемогли на виборах до обласних рад України нами подано у таблиці 3.10. Слід зазначити, що на місцевих виборах 2020 р. парламентські партії стали переможцями лише у 13 регіонах України, при чому «Слуга народу», «Європейська солідарність», ОПЗЖ кожна у чотирьох (див. Таблицю 3.10), а ВО «Батьківщина» лише у Кіровоградській області.

Таблиця 3.10

Переможці виборів до обласних рад 2020 р. [254; 255]

Назва партії	Регіони, (%)
Слуга народу (4 області)	Дніпропетровська (22,9), Житомирська (17,9), Сумська (19,3), Чернівецька (14,8)
Європейська солідарність (4 області)	Київська (19,5), Львівська (30,8), Рівненська (18,6), Тернопільська (22,5)
Опозиційна платформа – За життя (4 області)	Запорізька (23,2), Миколаївська (23,4), Одеська (26,8), Херсонська (23,2)
ВО «Батьківщина»	Кіровоградська область (23,4)
Рідне Закарпаття	Закарпатська область (17,7)
ВО «Свобода»	Івано-Франківська (19,3)
Українська стратегія Гройсмана	Вінницька область (47,6)
За майбутнє	Волинська область (31,2)
Довіра	Полтавська область (17,1)
Команда Симчишина	Хмельницька область (19,0)
Блок Кернеса – Успішний Харків	Харківська область (34,5)
Рідний дім	Чернігівська область (30,7)
Черкащани	Черкаська область (21,4)

Джерело: побудовано автором на підставі [254; 255; 259]

Регіональні політичні партії, зазначає у своєму дослідженні О. Клюжев, отримали перші результати на виборах до 7 обласних рад. Вони стали лідерами у Вінницькій («Українська стратегія Гройсмана»), Закарпатській («Рідне

Закарпаття»), Полтавській («Довіра»), Харківській («Блок Кернеса – Успішний Харків»), Хмельницькій («Команда Симчишина»), Черкаській («Черкащани»), Чернігівській областях («Рідний дім») [153]. Ці партії висунули кандидатів лише до однієї обласної ради в межах країни. На місцевих виборах 2015 р. лише у Закарпатській та Хмельницькій областях перемогу здобули регіональні партії. Електоральні результати регіональних партій на виборах до обласних рад подано нами в додатку М.

За нашими підрахунками до обласних рад України загалом було обрано 1660 депутатів, 345 з них – представники регіональних партій (20,7 %), «Слуга народу» здобула 293 мандати (17,6 %), «Європейська солідарність» – 252 (15,1 %), ОПЗЖ – 232 (13,9 %), ВО «Батьківщина» – 180 (10,8 %), «За майбутнє» – 173 (10,4 %), «Свобода» – 50 (3,0 %). Разом вказані партії набрали 91,5 % голосів виборців (з них 70,8 % належить парламентським партіям) [255, с. 45–46; 259].

Більш як у половині обласних рад України представлені лише 5 партій. У 2015 р. таких партій було 12: «Об'єднання «Самопоміч» (25 областей), Радикальна партія Олега Ляшка (24), «Українське обє'днання патріотів – Укроп» (23), ВО «Свобода» (22), «Опозиційний блок» (21), «Наш край» (21), Аграрна партія України (20), «Відродження» (15), «Громадянська позиція» (14), Народна партія (14) [255, с. 46].

За результатами місцевих виборів 2020 р. вказані партії змогли подолати виборчий бар'єр лише в деяких регіонах України, отримавши депутатські мандати в обласних радах: РПЛ (5 областей), ВО «Свобода» (5 західних областей), «Наш край» (5), АПУ (2), «Опозиційний блок» (1), «Об'єднання «Самопоміч» (1), а інші взагалі не подолали виборчий бар'єр [255, с. 46].

Порівняльний аналіз результатів місцевих виборів 2015 і 2020 рр. показує, що 10 загальноукраїнських партій, які у 2015 р. здобули депутатські мандати обласних рад у більш як половині українських регіонів, у 2020 р. перетворилися на регіональні партійні структури з чітко визначеною територіальною локацією своїх прихильників [255, с. 46].

Характеризуючи місцеві вибори, нами окремо проаналізовано процес утворення коаліцій у обласних радах. Відповідно до чинного законодавства, яке

обумовлює функціонування місцевих органів влади, офіційно в обласних і міських радах партійні коаліції утворювати не потрібно. В той же час для ефективного функціонування представницьких органів влади на місцях утворення таких союзів є вимогою політичної практики. Звичайно, що це ситуативні домовленості, які укладаються для досягнення певних цілей (обрання керівництва рад, прийняття важливих рішень тощо). У часовому вимірі їх існування може тривати як усю каденцію, так кілька тижнів. Оцінити таку конфігурацію можна за розподілом посад: голова ради, його перший заступник, заступники. Це і є приблизні контури коаліції. Ми їх називаємо приблизними тому, що на місцевому рівні є ще така практика, коли політичні сили не можуть офіційно заявити про створення коаліції (оскільки на загальнонаціональному рівні є заяви лідерів про неможливість такої співпраці), але при роботі місцевого органу влади вони співпрацюють [255, с. 46]. Коаліції у обласних радах подано у додатку Н.

Більше того, інколи такі «завуальовані» коаліції кардинально змінюють розклад політичних сил в регіоні. Наприклад, перше місце на виборах до Одеської обласної ради здобула відкрито проросійська партія ОПЗЖ, яка набрала 26,8 % голосів виборців. Вона і розраховувала, що разом з партією «За майбутнє» (10 %) та «Партією Шарія» (5 %) зможе створити більшість і отримати керівні посади у раді. Але коаліцію утворили: «Слуга народу», «Батьківщина», «Довіряй ділам» і «Європейська солідарність» [2; 7; 169].

Цей приклад є яскравим свідченням того, що коаліції і співпраця політичних партій на місцях не завжди відображають загальнонаціональні тенденції міжпартійних відносин. Але, з іншого боку, місцеві інтереси, а в нашому випадку і інтереси національної безпеки держави диктують саме такий розвиток політичних подій, адже якби не відбулася така коаліція, то владу в області отримали б проросійські сили. «Європейська солідарність» увійшли також до обласних коаліцій у Львівській та Закарпатській областях (див. Додаток Н).

Неприродними можна вважати і союзи в обласних радах, куди входять «Слуга народу» і ОПЗЖ. До прикладу, партія «Слуга народу» об’єднала голоси з ОПЗЖ і «Батьківщиною» щоб очолити Київську обласну раду. «Слуга народу» отримала

також посаду голови Харківської обласної ради, утворивши більшість разом з партією «Блок Кернеса – Успішний Харків» (представник партії відмовився від претензій на посаду голови облради) та ОПЗЖ (див. Додаток Н) [2; 169; 254].

У Миколаївській обласній раді основою коаліції стали «Слуга народу» та ОПЗЖ, до яких долучилася партія «Наш край». У Херсонській області головою обласної ради також був обраний представник «Слуги народу» за домовленістю з ОПЗЖ (перший заступник) та «Партією І. Колихаєва «Нам тут жити». У Кіровоградській області представник «Слуги народу» очолив обласну раду завдячуючи союзу з ОПЗЖ, Радикальною партією Олега Ляшка та «Пропозицією» (див. Додаток Н) [2; 169; 254].

У Івано-Франківській та Тернопільській обласних радах головами обрані представники ВО «Свобода», У Вінницькій обласній раді більшість утворена навколо партії «Українська стратегія Гройсмана», у Черкаській – навколо партії «Черкащани» (разом з «Європейською солідарністю» та «Батьківщиною»), Полтавській – навколо партії «Довіра» [2; 169; 254].

Представники політичної партії «За майбутнє» очолили Хмельницьку обласну раду (разом з «Командою Симчишина» і «Європейською солідарністю») та Волинську обласну раду (разом з «Батьківщиною» і «Свободою») [2; 169; 254].

Отже, головами обласних рад були обрані представники таких партій: «Слуга народу» – 12 рад, ВО «Свобода» – 2 ради, «За майбутнє» – 2 ради, «Європейська солідарність» – 2 ради, по одній раді – Українська стратегія Гройсмана, «Довіра», «Черкащани», АПУ (див. Додаток Н).

Місцеві вибори 2020 р. показали високий електоральний результат парламентських та регіональних політичних партій одночасно з високим рівнем фрагментації місцевих рад. Депутатами рад різних рівнів стали представники 113 політичних партій, а головами міських та селищних рад – представники 46 партій [259].

За оприлюдненими результатами виборів за сумарними показниками (найбільше число депутатів у місцевих радах, найбільше число обраних мерів міст, сільських та селищних голів) лідером є «Слуга народу». У президентської партії і

найвищий агрегований рейтинг (агрегований рейтинг партії на місцевих виборах – сума результатів партії на виборах до обласних рад, у Києві – до міської ради, в Донецькій і Луганській областях – до районних рад). За цим показником за партію «Слуга народу» проголосували 14,5 % виборців, які взяли участь у місцевих виборах, за «Європейську солідарність» – 13,7 %, за ОПЗЖ – 12,5 %. При цьому треба враховувати, що значна кількість виборців на місцевих виборах голосували за місцеві партії. В цілому за непарламентські партії проголосувала майже половина виборців (49 %) [226].

Ще одна важлива тенденція місцевих виборів – регіональна специфіка їх результатів. Фактично в кожному регіоні вибори показали існування своєї особливої партійної структури та її конфігурації. За словами І. Павленка, відбулася зміна політичної поведінки місцевих еліт щодо створення власних партійних проєктів [261]. За його ж підрахунками представництво у місцевих радах різного рівня отримали приблизно 54 регіональні партії із загального числа переможців. Тобто фактично кожна друга партія-переможець виборів 2020 р. – регіональна [261].

В обласних центрах України майже всі мери (або їх абсолютна більшість) представляють непарламентські партії. Найчастіше успіху на виборах до обласних рад досягали партії на чолі з мерами обласних центрів. У Вінниці, Івано-Франківську, Хмельницькому та в Чернігові вони навіть завоювали монобільшість у міських радах. У Харкові, Одесі, Маріуполі та інших обласних центрах і великих містах партії мерів стали ядром правлячої депутатської більшості [255, с. 48].

А ось на виборах до обласних рад, підкреслює В. Фесенко, домінували парламентські партії. Крім «Слуги народу», з парламентських партій високі результати, але переважно в своїх базових регіонах, показали ОПЗЖ і «Європейська солідарність». Агресивна ідеологізована кампанія цих партій (в одному випадку проросійська, в іншому – ультрапатріотична) досить ефективно спрацювала на їх користь. У декількох містах і регіонах вони вийшли на перше місце, але в жодній області, в жодному обласному центрі не змогли одержати абсолютну більшість голосів [367].

Отже, результати виборів показали, що більшість політичних партій сподіваються лише на регіональну підтримку виборців та регіональну локацію своїх партійних осередків. І робота партій, спрямована на завоювання підтримки у «чужих» для них регіонах, не проводилася. Відтак ОПЗЖ не представлена у Волинській, Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях, а ВО «Свобода» відповідно у південно-східних регіонах тощо.

3.3. Тенденції розвитку української партійної системи у загальноєвропейському контексті

Як відмічалося у вступі до роботи, процес реформування політичної системи України характеризувався перенесенням у вітчизняні політичні реалії позитивних політичних практик країн Європейського Союзу. І таке перенесення не завжди давало позитивний результат. Запровадження західних моделей політичних партій в українську політичну систему створило суперечність між сутнісними ознаками політичних партій і реальними практиками партійного функціонування, які домінують в українському політикумі. Це привело до наповнення інституційної форми їх існування змістом, який не відповідає їхній сутності.

Ключову роль у цьому контексті відіграє узгодженість («конгруентність») сутностей імпортованих інститутів у країні-донорі і країні-реципієнті. Високий ступінь конгруентності приводить до поступової конвергенції, низький – до дивергенції, яка, в свою чергу, може спричинити як переродження імпортованих інститутів, так і виникнення нових. Отже, в одних випадках імпортовані інститути стають лише «оболонкою», всередині якої функціонують неформальні, традиційні для суспільства-реципієнта, практики, в інших – спостерігається інституційний конфлікт, в третіх – виникає інституційний гібрид [378; 379].

Основними каналами впливу тенденцій розвитку європейських політичних партій на українське партієтворення є такі:

1. Позитивний демонстраційний ефект (організація виборчих кампаній, діяльність політичних партій тощо).

2. Теоретико-методологічний інструментарій аналізу політичних партій і партійних систем, розроблений європейською політичною наукою. Цікаву закономірність у цьому контексті відзначив П. Молочко: «Аналізуючи розвиток політичних партій науковці, з одного боку, намагаються його пояснити виключно в системі західних теорій, а з іншого, грунтуючись на цих західних теоріях, констатують неспроможність та нестабільність вітчизняної партійної системи» [225].

3. Ідеал-типові нормативно-правові моделі, які регулюють функціонування політичних партій і партійних систем.

4. Участь українських політичних партій у міжнародних та європейських об'єднаннях політичних партій.

Головні європейські тренди партієтворення, які реалізуються і в українському соціумі, такі:

1. Організаційно-структурні зміни в політичних партіях, які викликані складним комплексом суспільних і соціально-економічних реалій у контексті становлення інформаційного суспільства. Відтак партії «постіндустріальної» епохи все менше схожі на своїх попередниць вікової або навіть напіввікової давнини. Прихильники «інституціоналізму раціонального вибору» вказують, що в партіях починають працювати адаптаційні механізми, відбувається саморозвиток (як реакція на зміни у соціокультурній сфері), який має вплив на навколишнє середовище. В той же час володіючи владним ресурсом, партії впливають на характер і форми політичних відносин, політичну конкуренцію, на соціальні та економічні умови і на власний організаційний потенціал [223].

2. Головними моделями політичних партій, які функціонують у країнах ЄС, і які поступово запроваджуються у вітчизняній політичній практиці, є такі: мейнстримні політичні партії, які мають багаторівневу організаційну структуру; мережеві / діджитал партії; партії «нової політики»; нові популістські партії, які виникають напередодні чергових виборів і в основному так само швидко перестають існувати; регіональні політичні партії.

3. Вплив конфігурації партійних систем, які у країнах ЄС виглядають наступним чином: на національному рівні реальний політичний вплив зосереджується у кількох, іноді двох, партій, які практично не відрізняються одна від іншої у підході до ключових аспектів розвитку країни. Як правило, одна з таких партій базується на консервативно-ліберальній ідеології, інша – соціально-демократичної орієнтації, а третя в разі потреби – забезпечує необхідний баланс сил і інтересів. Її концептуальні установки дуже рухливі. На регіональному ж і місцевому рівнях діє конгломерат сегментованих партій, що складають більш-менш постійні мережі взаємодії для вирішення локальних проблем.

4. Поява нових соціально-політичних розмежувань, які вносять зміни у формат партійних систем ЄС і України. Нові суспільні конфлікти не мають постійного і комплексного характеру, вони більш локалізовані і фрагментовані, а розмежування за інтересами часто мають тимчасовий, ситуаційний характер, створюючи в основному короткочасні, нестабільні об'єднання. Відповідно до цього починає фрагментуватися політика, яка носить нині здебільшого конкретний і монопроблемний характер, і не орієнтована на якісь великі, всеосяжні проекти.

5. Інструментальний характер відносин «партія – громадянин». Образно це вдало передав К. фон Бойме (про що також нами відмічалося в роботі): «у постмодерному суспільстві членство в партії, як і членство в церкві, будь-якій асоціації або навіть у шлюбі – більше не є приналежністю всього життя ... Люди входять у вагон, їдуть якийсь час і виходять, коли не бачать причин їхати далі» [296].

6. Деідеологізація партійного життя, конвергенція партійних програм та ідеологій.

7. Суттєвий вплив на партійне будівництво має процес діджиталізації. Його результат: утворення й успішне функціонування мережевих партій та переформатування основних напрямів партійної діяльності, які пов’язаних в основному з організацією виборчих кампаній, поточною рекламною діяльністю партій через запровадження таких нових форм партійної роботи: а) збір та обробка персональних даних виборців; б) розповсюдження політичної реклами в інтернеті;

в) розбудова діджитал команд партій; г) залучення фінансових ресурсів шляхом краудфандингу; д) комунікація з виборцями в соціальних мережах [8].

Усі вказані тенденції простежуються в українському партогенезі, але вони дещо корегуються особливостями вітчизняного демократичного транзиту та соціокультурними характеристиками українського соціуму.

Особливості впливу демократичного транзиту на український партогенез, на нашу думку необхідно проаналізувати біль детальніше. З успішним демократичним переходом пов'язують і консолідацію партійної системи. Український кейс демонструє незавершений транзит, а суспільства, які знаходяться у такому стані, науковці називають по-різному: «псевдодемократія», «делегативна демократія», «бюрократичний неопатрімоніалізм», «гібридна держава» тощо.

Наприклад, інституційна специфіка неопатримоніального режиму (а низка вітчизняних науковців вважають таким український режим), ввважає С. Козлов, передбачає: а) приватне привласнення публічної влади в ім'я власних інтересів; б) злиття влади і власності, що виражається в контролі «політичних і адміністративних підприємців» над прибутковим бізнесом; в) комплектування державного апарату поза принципами конституційно регульованого законодавства або кар'єрного просування; г) мінімізація доступу інших політичних груп до таких ресурсів і контролю за ними; д) персоналізація влади і слабка раціоналізація політичного процесу; ж) панування клієнтарно-патронажних відносин; з) домінування неопатримоніальних правил політичної гри, які мають на меті асиметричний взаємообмін послугами та статусними позиціями між «нерівними» учасниками патронажних відносин і т.д. [158, с. 31].

Такі режими, зазначає у своєму дисертаційному дослідженні Р. Манайло-Приходько, змінюють сутність демократичних інститутів, в тому числі і політичних партій. Скажімо, українські партії стають не частиною громадянського суспільства, яка відображає інтереси різних його сегментів, а «політичними машинами», збудованими навколо бізнес-структур чи лідерів. Головними суб'єктами політичного процесу в таких режимах є не політичні партії, громадські організації, а олігархічні клани (фінансово-промислові групи) [208, с. 55].

На відміну від традиційного західного розуміння, в якому партії – це стійкі організації, що борються за присутність у владі і репрезентують інтереси якоїсь електоральної групи, в Україні «партії» як передвиборні лідерські проєкти під конкретний виборчий цикл представляють інтереси тільки їхніх інвесторів і не несуть політичної відповідальності перед виборцями (нерідко, проводять ребрендинг напередодні наступного циклу, зокрема, щоб дистанціюватися від своєї попередньої діяльності і минулих обіцянок) [1].

Далеко не завжди інтерес організатора / інвестора, вважає цитований автор, полягає в проведенні партії в органи влади або місцевого самоврядування – це розглядається, скоріше як засіб для капіталізації партійного бренду. Фінансовий прибуток як глибинний мотив партбудівництва разом з досить ліберальною законодавчою базою створили в Україні таку модель партійного ринку, яка зробила не тільки можливим, але і затребуваним існування трьох з половиною сотень квазіпартійних субститутів [1].

Науковці такий стан партієтворення в Україні називають кризою партійності, а самі партії «політичними проєктами», «субститутами», «політико-електоральними машинами» тощо. Подібні партійні проєкти використовують кілька традиційних стратегій для заробітку грошей та отримання інших дивідендів: а) торгівля квотами в окружних виборчих комісіях; б) партійно-політична франшиза; в) партії-спойлери, партії-клони, іменні проєкти; г) іміджеві, представницькі функції для підвищення суб'єктності лідерів; д) переіменування (ребрендинг); ж) продаж партій [1;141].

Н. Ротар у статті «Політичні партії vs електоральні «політичні машини» у виборчому процесі до органів місцевого самоврядування (на прикладі Чернівецької області)», характеризуючи місцеві вибори в Україні 2020 р., називає партії «політичними машинами», вказуючи при цьому на такі їх ознаки.

По-перше, політичні машини уникають ідеологічного самопозиціонування та виявляють байдужість до вироблення впізнаваного політичного курсу, що провокує випадкову політичну приналежність до таких політичних партій та інтенсивну міжпартійну міграцію на локальному рівні. По-друге, політичні машини мають босоцентричну організаційну модель. По-третє, життєво важливим елементом

функціонування політичних машин є маніпулювання стимулами, що здійснюється партійними функціонерами. По-четверте, політичні машини зорієнтовані на підтримку представників малозабезпечених верств населення, етнічних меншин та мігрантів, низький рівень життя яких та невисока мобільність роблять їх чутливими до політичних маніпуляцій. По-п'яте, політичні машини виконують на локальному рівні низку прихованих функцій, зокрема: піднесення рівня добробуту бідних та соціально незахищених верств населення в обмін на їх голоси; вирішення проблем бізнес-середовища, яке зорієнтувало свій капітал на підтримку політичної машини шляхом виведення фінансових інвестицій у партійну діяльність за межі корупційних дій тощо [314].

Ю. Маціївський називає українські партії «субститутами» (псевдопартіями), які лише зовні нагадують європейські, або американські партії, і виокремлює такі відмінності між ними і класичними партіями: 1) більшість український партій створені «згори» їхніми лідерами або руками олігархів, тоді як традиційні європейські чи посткомуністичні партії виростали «знизу» – на основі чинних у кожному суспільстві поділів; 2) у партій-субститутів немає засадничих цінностей, відображених у їхніх програмах. Ідеології – це найслабше місце українських партій, і навіть комуністи чи націоналісти використовують окремі ідеологічні кліше лише для мобілізації виборців; 3) метою таких партій є задоволення інтересів своїх власників чи невеликої групи членів, а не впровадження своїх цінностей, візій, програм у суспільне життя; 4) більшість українських партій надто залежні від свого формального чи неформального лідера. Залежність від особи, а не спільних цінностей, ставить тривалість життя українських партій у залежність від тривалості політичної кар'єри лідера; 5) внутрішня організація і взаємодія у таких партіях побудована не на демократичній звітності чи інших формальних процедурах, а на патрон-клієнтських зв'язках [215, с. 282–283].

Г. Зеленько у своїй науковій розвідці «Траєкторія трансформації політичного режиму в Україні за роки незалежності: демократія vs клановість» підкреслює, що процеси партієгенезису в Україні відбуваються циклічно, де кожен цикл підпорядкований логіці функціонування кланово-олігархічного політичного режиму.

Суттю гібридної політичної системи є співіснування формально демократичних політичних інститутів зі специфічними політичними практиками, наслідком чого є життя не «за законом», а «за поняттями» – неписаними правилами, які настільки глибоко укорінилися у суспільно-політичне життя, що у найбільш прибуткових сферах економіки витіснили формальні, які, своєю чергою, набули форми фасаду, а реальні ж політичні процеси відбуваються через взаємодію формальних і неформальних інститутів. Специфічне переплетіння формальних і неформальних інститутів й формування внаслідок цього вкрай специфічних політичних практик і становлять сутність кланово-олігархічного (гібридного, неопатримоніального) політичного режиму [127, с. 143–146]. Тому, вважає дослідниця, починаючи з другої половини 1990 рр. політичні партії набули форм квазіінститутів, чиє призначення захист інтересів фінансово-олігархічних груп [127, с. 156].

Щодо впливу суб'єктивних чинників на розвиток партійної системи України, то ми б хотіли звернутися до роздумів вітчизняного вченого А. Мелешевича, які він виклав у своїй статті «Проблеми інституціалізації та перспективи розвитку партійної системи України» [217]. Автор статті акцентує на тому, що Україна не перша держава у якій під час транзиту партії мали досить низький рівень популярності. В країнах, які здійснили успішний перехід до демократії «для розв'язання цієї проблеми створювався відповідний законодавчий механізм для підсилення ролі партій у політичному житті держави. Таким чином, фактично створювались «штучні» умови, коли у виборців не було іншої альтернативи, крім сприйняття політичних партій як виключних інструментів формування державної влади. З часом, за допомогою таких чинників, як справедливі й вільні вибори та політична відповідальність, партії посідали належне місце як у свідомості політичних акторів і виборців, так і в політичних системах таких країн» [217, с. 54].

Можемо констатувати, що в Україні такий інституційний механізм не був створений, незважаючи на те, що в країнах Європейського Союзу закони, які регулюють партійну діяльність були прийняті і апропобовані ще в другій половині XX ст. Наприклад, закон «Про політичні партії в Україні» був прийнятий у 2001 р., а

закон про фінансування партій лише у 2015 р. з наступними змінами, які обмежили державне фінансування партій у 2019 р.

Відтак ми приходимо до висновку, що вітчизняна політична еліта не була зацікавлена у створенні такого механізму, а значить і у становленні потужних політичних партій, які б могли виконувати притаманні їм функції.

В той же час вітчизняними експертами та науковцями зроблено низку пропозицій для поліпшення нормативно-правової основи функціонування політичних партій. По-перше, слід удосконалити процедуру реєстрації політичних партій та процедуру припинення їхньої діяльності. По-друге, уточнити сутність «участі політичних партій у виборах», прив'язавши її до конкретних відсотків на парламентських чи місцевих виборах. По-третє, вирішити питання легітимності / нелегітимності регіональних (місцевих партій). На нашу думку можлива їхня окрема реєстрація з дозволом приймати участь лише у місцевих виборах. По-четверте, заборонити персональні партійні проєкти. По-п'яте, повернутися до державного фінансування партій, які не здолали виборчий бар'єр, встановивши для них певний відсоток набраних голосів виборців (2 %, 3 %). По-шосте, внести зміни до закону про партії, які сприятимуть забезпеченню внутрішньопартійної демократії, оскільки нині повнота повноважень належить центральному офісу партії. А це на нашу думку одна із причин утворення та успіху регіональних партій [1; 16; 142; 182; 193; 208; 217; 271].

Але крім недоліків у законодавстві, ми можемо констатувати і невиконання чинних законів, які унормовують діяльність політичних партій в Україні: відсутність належної кількості регіональних осередків та членів партій, несвоєчасне подання фінансових звітів, неучасть у виборчих процесах та інше.

Не оминув українські партії і процес «деідеологізації», який характерний для європейських партій. Йдеться про те, що в нинішніх умовах важко ідеологічно позиціонувати українські партії, оскільки усі вони здебільшшого стали електорально-прагматичними, використовуючи у своїх програмних положеннях проблематику, яка є актуальною для конкретного періоду.

Говорячи про «деідеологізацію», підкреслює у своєму дослідженні «Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні» С. Конончук, слід усвідомлювати характер і межі цього явища, що означає, насамперед, відмову від «тотальних» ідеологій, які містять «проєкт майбутнього», і характерний для епохи масових (або масово-бюрократичних) партій. Тому «деідеологізація» – це наслідок соціокультурних трансформацій у сучасних суспільствах та структурно-організаційних змін у політичних партіях [170, с. 7].

Загалом же, підкреслює М. Лешанич, українські науковці констатують складність визначення ідеологічного характеру політичних партій. До основних причин такої ситуації науковець відносить: а) відсутність ідеологічно артикульованих програм; б) партії не мають власної історії, оскільки більшість сформована недавно; в) короткий вік партій; г) непредставленість у міжнародних партійних утвореннях (Ліберальний Інтернаціонал, Консервативний Інтернаціонал та інші), д) персоналістський характер партій [193, с. 144].

На основі результатів моніторингу суспільної думки, який щорічно робиться фахівцями Інституту соціології НАН України, Р. Манайло-Приходько робить наступні висновки про ідеологічну ідентифікацію українських громадян. По-перше, структура ідеологічних уподобань українців упродовж 1992–2018 рр. суттєво змінилася: в 90-х рр. ХХ ст. найбільшою була частка комуністично ідентифікованих громадян, а в 2014 р. – націонал-демократичних. По-друге, суттєві зміни в ідеологічній ідентифікації громадян пов’язані з Помаранчевою революцією та Революцією гідності: суттєво зменшилася частка комуністично-ідентифікованих громадян (удвічі); суттєво зросла частка громадян національно-демократичної ідентифікації (удвічі порівняно з 1999 р.). Після Революції Гідності відбулася маргіналізація групи комуністичної ідентифікації (частка якої в порівнянні з 1998 р. зменшилася в 5 разів), удвічі збільшилася частка національно-демократичної ідентифікації, ліберальної та соціал-демократичної ідеології, а також значна частина опитаних громадян не визначились або не підтримують жодну з названих течій упродовж 1992–2014 рр. Загалом рівень партійної ідентифікації за роками (сума підтримки зазначених течій) коливається в межах від 36,4 % (1991 р.) до 42,6 %

(2018 р.). Найвищим рівень ідентифікації спостерігався у 2006 р. – 58,1 % та 2015 р. – 61, 1 % [208].

Констатуючи домінуючий вплив на формування партійних систем Європейського Союзу соціально-політичних розмежувань, зазначимо, що в Україні також цей вплив відчутний, але знову ж таки не в повному обсязі у відповідності до європейських тенденцій.

До основних суспільно-політичних поділів, що впливали і впливають на еволюцію партійної системи України на різних етапах її розвитку, належать: а) поділ у координатах комуністичні / демократичні сили на початковому етапі становлення української державності; б) соціально-економічний поділ (поділ «бідні» / «багаті»); в) підтримка / опозиційність до правлячого режиму; г) соціокультурний поділ. Актуалізація соціокультурного поділу, на думку вітчизняних фахівців, пов'язана з діяльністю регіональних політичних еліт, котрі для отримання електоральних дивідедтів свої виборчі меседжі й гасла формували на протиставленні ціннісних характеристик Західної та Східної України. При цьому, як зауважив Ю. Якименко, якщо до президентських виборів 2004 р. соціокультурний поділ хоч і позначався на результатах виборів, але був одним із чинників структурування партійної системи, то під час виборчої кампанії 2004 р. він став основним фактором впливу на її конфігурацію [356, с. 83–92]. Натомість в Україні неактуальними є поділи, які спричиняють виникнення «зелених» партій (низький рівень добробуту українських громадян відтерміновує в їх свідомості піклування про оточуюче середовище) та популістських праворадикальних партій (відсутність міграційних квот та неконтрольованої міграції).

Отже, характеризуючи функціонування української партійної системи у загальноєвропейському контексті, можемо констатувати вплив на українське партієтворення сучасних тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем, характерних для європейських партій. Але водночас зазначимо, що такий вплив обмежений особливостями українського транзиту, соціокультурними характеристиками українського соціуму та особливостями політичного режиму.

Висновки до Розділу 3

У третьому розділі роботи нами охарактеризовано тенденції і перспективи розвитку партійної системи України у європейському контексті. Зазначено, що станом на 1 січня 2021 р. в Україні зареєстровано 365 політичних партій, більшість з яких не проявляють ніякої активності у суспільно-політичному житті.

Окреслено модель розвитку партійної системи України, яка базується на наступних теоретичних постулатах: а) розвиток вітчизняної партійної системи відбувається під впливом об'єктивних (можуть бути структуровані як соціетальні та інституційні) і суб'єктивних чинників; б) еволюція і функціонування партійної системи відображає особливості розвитку суспільства у конкретно-історичних умовах (економічний стан, рівень політичної культури, демографічні характеристики соціуму та інше); в) методологічні суперечності пов'язані з неоднозначністю трактування особливостей еволюції політичних партій в українському соціумі.

Зазначено, що набір соціетальних чинників впливу на еволюцію партійних систем має країнову специфіку. У нашому випадку до основних соціетальних чинників відносимо такі: 1) загальносвітові та загальноєвропейські тренди розвитку партійних систем, описані нами у попередніх розділах роботи; 2) особливості українського демократичного транзиту, який на нинішній день є незавершеним. Український кейс незавершеного транзиту накладає відбиток і на розвиток партійної системи, оскільки стан, в якому перебуває Україна, можна охарактеризувати як гібридний політичний режим; 3) вплив соціокультурного поділу по осі «Схід – Захід». Починаючи з 2004 р. вказаний поділ є визначальним для структурування електоральних переваг виборців, він же має і визначальний вплив на конфігурацію та акторний склад партійної системи.

До інституційних чинників відносимо вплив форми правління, виборчої системи та нормативно-правової основи функціонування політичних партій і партійної системи в цілому. Інституційні чинники пов'язані з суб'єктивним фактором, а саме з нормотворчою діяльністю українських законодавців (конституційна інженерія), які і є членами тих чи інших партій.

Констатовано, що, на відміну від країн Європейського Союзу, де на початку становлення демократичних режимів створювались «штучні» умови для інституціалізації партій, в Україні відповідні умови не було створено, незважаючи на те, що закони, які регулюють партійну діяльність, прийнято і апробовано в Європі ще в другій половині ХХ ст.

У розвитку партійної системи України виокремлено три періоди, в межах яких і проаналізовано її розвиток: перший період – 1991–2004 рр., другий – 2004–2014 рр., третій – починаючи з 2014 р. Періодизацію використано нами і як модель розвитку партійної системи, адже в рамках виокремлених періодів маємо особливі організаційні форми партійної діяльності, домінуючі типи партій, специфічну конфігурацію партійної системи і т. д.

Показано вплив електоральних циклів 2014–2020 рр. на еволюцію української партійної системи. Доведено, що вказані електоральні цикли кардинальним чином змінили акторну структуру і конфігурацію партійної системи України.

Попри мінливий характер української партійної системи після 2014 р., способи утворення і функціонування політичних партій лишилися переважно незмінними: а) партійні лідери зберегли достатньо вагомий вплив на діяльність очолюваних політичних сил; б) домінування центру над місцевими організаціями; в) відсутність у багатьох партій місцевих організацій, які функціонують лише на папері, а у партій з розгалуженим регіональним представництвом вони зазвичай повністю підпорядковані центральному офісу (відсутність внутрішньопартійної демократії).

Результати виборів 2019 р. кардинальним чином змінили конфігурацію партійної системи України, адже партія «Слуга народу» здобула перемогу у 21 області України. Ще у двох (Донецька, Луганська) перемогла «Опозиційна платформа – За життя» і партія «Голос» перемогла у Львівській області. Таким чином, до ВР України пройшли чотири нові партії з п’яти, які подолали виборчий бар’єр: «Слуга народу» (43, 1 %), «Опозиційна платформа – За життя» (13, 0 %), ВО «Батьківщина» (8,12 %), «Європейська солідарність» (8,10 %), «Голос» (5,8 %). Відтак зміни у конфігурації партійної системи були настільки суттєвими, що в експертному середовищі її назвали «другою партійною системою».

Місцеві вибори як 2015 р., так і 2020 р. показали значний вплив регіональних / локальних політичних партій, які здобули перемогу до окремих обласних і міських рад.

Окреслено й охарактеризовано основні канали впливу тенденцій розвитку європейських політичних партій на українське партієтворення, до яких ми відносимо: 1) позитивний демонстраційний ефект (організація виборчих кампаній, діяльність політичних партій тощо); 2) теоретико-методологічний інструментарій аналізу політичних партій і партійних систем, розроблений європейською політичною наукою; 3) ідеал-типові нормативно-правові моделі, які регулюють функціонування політичних партій і партійних систем; 4) участь українських політичних партій у міжнародних та європейських об'єднаннях політичних партій.

Охарактеризовано головні європейські тренди партієтворення, які реалізуються і в українському соціумі. До них ми відносимо: 1) «переформатування» партій, викликане складним комплексом суспільних і соціально-економічних реалій у контексті становлення інформаційного суспільства; 2) впровадження в українську політичну практику моделей політичних партій, які функціонують у країнах ЄС: мейнстримних багаторівневих партій, мережевих партій, партій «нової політики», нових популістських партій, регіональних політичних партій; 3) зміна характеру соціально-політичних розмежувань. Нові суспільні конфлікти не мають постійного і комплексного характеру, вони більш локалізовані і фрагментовані, а розмежування за інтересами часто носить тимчасовий, ситуаційний характер, створюючи в основному короткочасні, нестабільні об'єднання; 4) інструментальний характер відносин «партія – громадянин»; 5) деідеологізація партійного життя, конвергенція партійних програм та ідеологій; 6) вплив на партійне будівництво процесу діджиталізації.

Вказані тенденції корегуються особливостями суспільно-політичного розуитку України.

Основні положення розділу знайшли відображення в публікаціях дисертанта [173; 175; 177; 179; 254; 255].

ВИСНОВКИ

У **Висновках** підсумовуються результати дослідження відповідно до визначеної мети і завдань:

1. Вплив сучасних тенденцій розвитку європейських партій на партогенез в Україні аналізується у рамках таких методологічних підходів: 1) неоінституціоналізму, в контексті якого досліджуються особливості сучасного політичного розвитку та його вплив на партієтворення; 2) теорії демократичних переходів, у рамках якої вивчався вплив демократичного транзиту на розвиток партійних систем; 3) теорії соціально-політичних розмежувань як базової щодо формування партійних систем.

Авторська дослідницька модель для аналізу сучасних тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем має багаторівневий характер і включає: методологію аналізу політичних партій і партійних систем; теорію демократичних переходів і неопатримоніалізму; концептуальні моделі сучасних політичних партій; характеристику основних тенденцій розвитку сучасних партійних систем; емпіричні методи дослідження.

При характеристиці особливостей становлення партійних систем у європейських країнах у роботі дотримано таких методологічних установок: 1) еволюція партійних систем країн Західної і Східної Європи суттєво відрізнялася і відповідно зумовлювалася набором специфічних чинників; 2) у політичному просторі країн Західної і Східної Європи можна виокремити кілька кластерів, у яких розвиток партійно-політичних відносин був схожим, відповідно у розвитку партійних структур домінували схожі тенденції; 3) визначальний вплив на конфігурацію і акторний склад партійних систем мають загальносвітові тенденції розвитку партійно-політичних систем, які і визначають нинішній партійний ландшафт країн Європейського Союзу.

2. Історичні типи партій формуються під впливом домінуючих соціальних поділів та особливостей інституціального розвитку політій. Ідеться про те, що політичні партії є безпосереднім відображенням суспільно-політичного духу певної

історичної епохи. Його зміна неодмінно приводить до трансформації цього політичного інституту. Відтак можна виокремити такі історичні типи партій: кадрові; масові; всеохоплюючі; картельні; партії «нової хвилі» / «нової політики» / постматеріальних цінностей; мережеві / діджитал / кіберпартії.

Історична еволюція політичних партій неодноразово супроводжувалася кризовими явищами в партійному середовищі. Таких криз можна виокремити принаймні чотири: 1) в кінці XIX – на початку XX ст. (М. Острогорський та Р. Міхельс); 2) у 80-ті рр. XX ст. (зміна домінуючої організаційної моделі масової партії як наслідок переходу до постіндустріального суспільства); 3) починаючи з 2000 р. криза проявляється у протистоянні мейнстримних і антисистемних партій та збільшенні впливу останніх на суспільно-політичні процеси; 4) з 2015 р. криза пов'язана з процесом діджиталізації суспільно-політичного життя, який впливає на партієтворення трояким чином: 1) долучення партій до мережі Інтернет не змінює суті політики і політичних партій; 2) мережа Інтернет урівнює можливості великих і малих партій, дозволяючи останнім без наявності ресурсної бази (кадри, фінанси і т. д.) отримувати значимі електоральні результати; 3) партії трансформуються організаційно і діють, враховуючи особливості інформаційної мережі, тобто вони фактично перетворюються в мережеві партії.

Таке переміщення в інформаційний простір пов'язане зі змінами основних акцентів у діяльності політичних партій, яка в основному спрямовується на збір та обробку персональних даних виборців, розповсюдження політичної реклами в інтернеті, розбудову діджитал команд партій, залучення фінансових ресурсів шляхом краудфандингу, комунікацію з виборцями в соціальних мережах.

Отже, на розвиток сучасних партійних систем впливає комплекс чинників загальносвітового, національного, ситуативного характеру, що знаходять відображення як в загальноєвропейському контексті, так і на рівні окремих країн. Для відстеження динаміки та тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем в окремо взятій країні важливо проаналізувати здатність партій адаптуватися до мінливих суспільних запитів та об'єктивних чинників розвитку. Таким чином під впливом соціально-економічних, соціально-демографічних, політико-культурних,

територіальних особливостей формується партійний простір, який утворений політичними партіями конкретної країни (парламентськими, регіональними, місцевими).

Встановлено, що на нинішній час партійний ландшафт країн Європейського Союзу утворюють: 1) загальноєвропейські партії; 2) партії окремих країн (національні політичні партії); 3) партії окремих регіонів усередині держав; 4) партії, які представляють етнічні меншини і які виступають за автономію та незалежність у складі окремих країн; 5) європейські партії а, які не є зареєстрованими у ЄС, але в майбутньому деякі з них зможуть отримати офіційну реєстрацію.

3. Констатовано, що особливості формування партійних систем країн Європейського Союзу мали країнову специфіку при цьому домінуючими чинниками впливу на конфігурацію партійних систем країн Західної Європи були класичні соціально-політичні поділи, а для країн Центрально-Східної Європи – особливості демократичного транзиту. У нинішніх умовах концепція класичних соціально-політичних поділів поступово втрачає свою актуальність, а натомість з’являються теорії «розмерзання» партійних систем та концепції соціально-політичних поділів, які враховують особливості суспільно-політичного розвитку сучасних держав.

Таким чином головною причиною виникнення правих популістських політичних партій у Європейському Союзі була поява нового соціально-політичного поділу між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси»).

Зміна характеру соціально-політичних розмежувань мала визначальний вплив і на появу низки інших нових партійних утворень, оскільки нові суспільні конфлікти не мають постійного і комплексного характеру, вони більш локалізовані і фрагментовані, а розмежування по інтересам часто носить тимчасовий, ситуаційний характер, створюючи в основному короткочасні, не стабільні об'єднання. Відповідно до цього починає фрагментуватися політика, яка носить нині здебільшого

конкретний і монопроблемний характер, і не орієнтована на якісь великі, всеосяжні проекти.

Для країн Центрально-Східної Європи логіка розвитку партійних систем у великій мірі залежала від особливостей демократичного транзиту та впливу низки інституційних чинників: наявності / відсутності історичних партій; форми правління; виборчої системи; наявності / відсутності традицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму; соціально-політичних поділів.

Доведено, що визначальний вплив на конфігурацію і акторний склад партійних систем країн Євросоюзу на сучасному етапі мають загальносвітові тенденції розвитку партійно-політичних систем. До головних загальносвітових трендів розвитку політичних партій відносимо: кризу «мейнстриму» як політики управління державами, яка сформувалася на основі синтезу основних ідеологічних доктрин (лібералізму, консерватизму, соціал-демократії); криза традиційних партій, двопартійності і самої ліво-правої матриці ідеологічних координат; виникнення нових видів соціально-політичних поділів наслідком яких була поява нових типів партій: популістських праворадикальних партій, «партій нової політики»; загострення розколу щодо європейської інтеграції та відчутне зростання євроскептицизму, додатковий імпульс якому надали міграційна криза та конкуренція з боку світових наддержав; віртуалізація політики і поява нових типів масової комунікації (соціальні мережі) та нових типів партій (мережеві / кіберпартії); антиглобалізм і конфлікт «еліти і народних мас», причинами якого є наявність значної кількості громадян, котрі втратили від глобалізації.

Зазначено, що політичний простір країн Західної і Центрально-Східної Європи можна поділити на декілька кластерів у яких розвиток партійно-політичних відносин був подібним, а відповідно у розвитку партійних структур домінували схожі тенденції.

Охарактеризовано основні типи партій, які характерні для країн Центрально-Східної Європи: нові політичні партії-рухи, які виникли внаслідок кризи авторитарних режимів; історичні партії; посткомуністичні партії; нереформовані /

частково реформовані комуністичні / соціалістичні партії; клієнтелістські партії; протестні / антисистемні партії.

Зазначено, що основними функціональними моделями партій Європейського Союзу є такі: картельні партії, електорально-професійні партії, програмні партії, партії «нової політики», мережеві партії.

4. Головною характеристикою виборчих кампаній у Європейському Союзі у 2015–2020 рр. було протистояння мейнстримних партій і партій «нової політики», а на конфігурацію партійних систем мав суттєвий вплив загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій із розмитою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури.

Вибори показали, що політичні партії країн ЄС демонструють здатність до постійної трансформації, відповідно до суспільних викликів, а домінуючим типом партійної системи при цьому стала багатопартійна система обмеженого плюралізму.

У середовищі лівих партій сталися суттєві зміни: якщо після Другої світової війни вони були представлені комуністичними та соціал-демократичними партіями за умови, що в південних країнах Європи домінували комуністичні партії, а в північних – соціал-демократичні, то наприкінці XX ст. домінуючими в усіх країнах стали соціал-демократичні партії. А в кінці XX – на початку XXI ст. багато аспектів діяльності соціал-демократичних партій помітно трансформувалися: типологія (змінилася з масової на всеохоплюючі і картельні), внутрішньопартійна діяльність, модель керівництва, взаємовідносини з профспілками, електоральна база і в кінцевому підсумку їхня політика і ідеологія. Результати виборів до національних парламентів дають змогу зробити висновок, що соціал-демократичні партії і надалі залишаться одними із найвпливовіших у Європейському Союзі. Наприклад, із дев'яти національних парламентських виборів (в Іспанії двічі), які у 2019 р. відбулися в Європі, соціал-демократи і соціалісти перемогли в п'яти.

Другою за силою впливу серед лівих партій стали – партії «зелених», які уособлюють інституційний наслідок проникнення постматеріальних цінностей у

соціально-політичну сферу, і є одними з найбільш успішних репрезентантів партій «нової політики». Вплив «зелених» у європейських країнах є обмеженим. В посткомуністичних країнах Центральної і Східної Європи вони не змогли прижитися. У західноєвропейських державах «зелені» популярні також не скрізь. На півдні Європи (Іспанія, Італія, Португалія) вони займають маргінальне положення, а найбільш міцними їхні позиції є у Німеччині, Австрії та країнах Бенілюксу. Успіх «зелених» партій відбувся в умовах кризи традиційної європейської соціал-демократії і консервативних партій, які не змогли дати відповідь на низку зовнішніх викликів, і не тільки пов'язаних з екологією.

Ліберальні партії і надалі залишаються «малими» партіями, маючи невеликий електоральний рейтинг та виступаючи, як правило, третіми силами в урядових коаліціях. Об'єднані вони у європейську партію «Альянс лібералів і демократів Європи». Популярність лібералів в різних країнах Європи є різною. Найбільшу підтримку вони мають у Швеція, де частка ліберально налаштованих людей згідно з даними 2014/2015 рр. склала 59 %. У низці країн, переважно північно-західних, таких як Німеччина, Данія, Ісландія, Нідерланди, Норвегія і Швейцарія, підтримка лібералів становить понад 40 %. За ними в рейтингу знаходяться в основному західноєвропейські держави з давно усталеною демократичною системою, на зразок Бельгії та Австрії. У колишньому соціалістичному блоці виділяється Словенія, Чехія, Польща.

Консервативні партії входять до Європейської народної партії та Партії європейських консерваторів та реформістів. На нинішній час мейнстримні консервативні партії зберігають лідируючі позиції в Німеччині, Іспанії, Нідерландах, Норвегії, Швеції, Австрії, Фінляндії, Угорщині, Польщі. Суттєво слабшими позиції консерваторів стали у таких країнах, як Великобританія, Франція, Італія, Фінляндія, Данія.

До основних тенденцій розвитку консервативних партій у ЄС відносимо: прихильність до ідеології консервативного лібералізму; підтримка ідей поглиблення євроінтеграції; акцент на економічній політиці; загострення внутрішньопартійних

конфліктів і втрата частини електорату; скорочення чисельності партій (демографічні причини та конкуренція з боку правих популістів).

Парламентські вибори засвідчують зростання впливу праворадикальних партій, поява яких викликана симетричністю відповіді на виникнення та діяльність партій «зелених», тобто також пов'язана з постматеріальними проблемами та викликами. У цілому в 19 європейських державах праворадикальні партії представлені в національних парламентах, приймають участь у діяльності уряду, що дозволяє говорити про важливі інституційні зміни в європейському політичному ландшафті. Поступове зростання підтримки цих партій вказує на демаргіналізацією правого радикалізму в європейському політичному процесі. Для прикладу, у Чехії («ANO 2011», 2017 р.), Італії (партія «Рух п'яти зірок», 2018 р.) здобули перемогу на виборах), у Нідерландах («Партія свободи», 2017 р.), в Угорщині («Йоббік», 2018 р.), Латвії («Кому належить держава», 2018 р.), Словенії («Список Мар'яна Шареца», 2018 р.) і т. д. посіли другу позицію, а у Німеччині («Альтернатива для Німеччини», 2017 р.), Болгарії (коаліція «Об'єднані патріоти», 2017 р.), Австрії (Австрійська партія свободи, 2017 р.), у Швеції («Шведські демократи», 2018 р.) і т. д. отримали третій результат.

Отже, результати виборів до національних парламентів вказують на тенденцію послаблення впливу традиційних мейнстримних партій (ліберали, консерватори, соціал-демократи) і посилення позицій партій «нової політики» та праворадикальних популістських партій.

5. Модель розвитку партійної системи України буде базуватись на такій періодизації її розвитку: перший період – 1991–2004 рр., другий – 2004–2014 рр., третій – починаючи з 2014 р. Виокремлення періодів зроблено на основі комплексного критерію, який включає: тип конфігурації партійної системи; домінуючий соціально-політичний поділ, електоральну формулу, форму державного правління, особливості організаційної моделі політичних партій (всеохоплюючі, картельні та ін.), вплив соціальних конфліктів («Помаранчева революція», «Революція гідності»).

Зазначено, що еволюція і функціонування партійної системи відображає

особливості розвитку суспільства у конкретно-історичних умовах (економічний стан, рівень політичної культури, демографічні характеристики соціуму та інше).

Доведено, що розвиток вітчизняної партійної системи відбувається під впливом об'єктивних (можуть бути структуровані як соціетальні та інституційні) і суб'єктивних чинників. Зазначено, що набір соціетальних чинників впливу на еволюцію партійних систем має країнову специфіку. У нашому випадку до основних соціетальних чинників відносимо такі: загальносвітові та загальноєвропейські тренди розвитку партійних систем; особливості українського демократичного транзиту; вплив соціокультурного поділу по осі «Схід – Захід». Починаючи з 2004 р. вказаний поділ є визначальним для структурування електоральних переваг виборців, він же має і визначальний вплив на конфігурацію та акторний склад партійної системи.

До інституційних чинників впливу відносимо вплив форми правління, виборчої системи та нормативно-правової основи функціонування політичних партій. Підкреслено, що інституційні чинники пов'язані з суб'єктивним фактором (конституційна інженерія), а саме з нормотворчою діяльністю українських законодавців, які і є членами тих чи інших партій.

Констатовано, що на відміну від країн Європейського Союзу, де на початку становлення демократичних режимів створювались «штучні» умови для інституціалізації партій, в Україні відповідні умови не було створено, незважаючи на те, що закони, які регулюють партійну діяльність прийнято і апробовано в Європі ще в другій половині XX ст.

Головним суспільним поділом, який обумовлював особливості розвитку партійної системи України в рамках першого періоду, починаючи з 1991 р., став поділ у координатах комуністичні / демократичні сили, притаманний для трансформаційного періоду. Відповідала йому конфігурація партійної системи, основними полюсами якої були лівий (КПУ, СПУ, СелПУ) і правий (НРУ, УРП), а центристські партії за потужністю значно поступалися фланговим партіям.

Зазначено, що найбільш суттєвий вплив на конфігурацію партійної системи у рамках другого періоду мали президентські вибори 2004 р. Упродовж цього періоду

в Україні двічі змінювалася форма державного правління: у 2004 р. – парламентсько-президентська, а у 2010 р. – президентсько-парламентська. Відбулися зміни і у виборчій системі, яка була змінена з пропорційної на змішану (2011 р.). Головним суспільним поділом, який обумовив структурування партійного простору після президентських виборів 2004 р. став соціокультурний поділ, відображений у двох комплексах ціннісних уявлень: проросійському та євроатлантичному.

Із 2014 р. спостерігаються інтенсивні зміни в партійному середовищі, зумовлені перемогою Революції Гідності, оновленням влади на центральному та місцевому рівнях, російською агресією проти України та її наслідками, початком євроінтеграційних реформ і соціально-економічною кризою. Слід зазначити, що починаючи з 2014 р. кардинально змінюється акторна структура та конфігурація партійної системи України, що пов'язано з утворенням і перемогою на парламентських виборах 2014 та 2019 рр. нових політичних партій.

6. Парламентські та президентські вибори 2019 р. мали кардинальний вплив на зміну акторної структури й конфігурації української партійної системи. За результатами президентських виборів 2019 р. (обрання на пост президента України позасистемного кандидата В. Зеленського) та виборів до ВР України (президентська партія «Слуга народу» здобула абсолютну більшість депутатських мандатів) партійна система зазнала кардинальних змін: із парламенту попереднього скликання депутатські мандати отримало лише ВО «Батьківщина». Крім нього, до ВР України увійшли: партії «Слуга народу» та «Голос» (нові партії), «Європейська солідарність» (до ребрендингу напередодні виборів мала назву «Блок Петра Порошенка «Солідарність»), «Опозиційна платформа – За життя» (утворилася напередодні виборів внаслідок розколу в партії «Опозиційний блок»).

Такі суттєві зміни в партійній системі засвідчують низький рівень її інституціалізації, на що вказують індекс волатильності (69), низький відсоток голосів, поданих за «старі» партії (31,5 %), велика кількість позапартійних депутатів (303). Парламентські вибори 2019 р. також показали нові тенденції партійного життя – його віртуалізацію та високий рівень персоніфікації.

Місцеві вибори 2020 р. стали останніми у електоральному циклі 2019–2020 рр. і відбувалися в умовах завершення чергового етапу реформи децентралізації та «партизації» виборчого процесу відповідно до вимог нового Виборчого кодексу. Підкреслено, що наслідком «партизації» та зниження рейтингу партії «Слуга народу» стала участь у виборах великої кількості регіональних партій. А більшість загальнонаціональних партій при цьому діяли на місцевому рівні як електоральні «франшизи», залучаючи до виборчих списків авторитетних людей, які не були їхніми членами.

7. Характеризуючи функціонування української партійної системи у загальноєвропейському контексті, можемо констатувати вплив на українське партієтворення сучасних тенденцій розвитку політичних партій і партійних систем, характерних для Євросоюзу. Але в той же час зазначимо, що такий вплив обмежений особливостями українського транзиту, соціокультурними характеристиками українського соціуму та особливостями політичного режиму. Констатовано, що незавершеність українського транзиту (а це гібридний політичний режим) накладає суттєвий відбиток і на розвиток політичних партій і партійної системи в цілому. А запровадження західних моделей політичних партій в українську політичну систему створило суперечність між сутнісними ознаками політичних партій і реальними практиками партійного функціонування, які домінують в українському політикумі. Це привело до наповнення інституційної форми їх існування змістом, який не відповідає їхній сутності.

Основними каналами впливу тенденцій розвитку європейських політичних партій на українське партієтворення є такі: а) позитивний демонстраційний ефект (організація виборчих кампаній, діяльність політичних партій тощо); б) теоретико-методологічний інструментарій аналізу політичних партій і партійних систем, розроблений європейською політичною наукою; в) ідеалтипові нормативно-правові моделі, які регулюють функціонування політичних партій і партійних систем; г) участь українських політичних партій у міжнародних та європейських об’єднаннях політичних партій; д) вимоги Європейського Союзу до відповідності законодавства про партії й вибори відповідним стандартам.

До головних європейських трендів партієтворення, які реалізуються і в українському політикумі, можемо віднести: набуття партіями нових організаційних форм (партії «нової політики», мережеві партії / кіберпартії); криза партійного «мейнстриму»; фрагментація політики у відповідності до тимчасових конфліктів, а відповідно і утворення тимчасових популістських партій монопроблемного характеру; інструментальний характер відносин «партія – громадянин»; деідеологізація партійного життя, конвергенція партійних програм та ідеологій; віртуалізація та персоніфікація політики.

Усі вказані тенденції простежуються в українському партогенезі, але вони дещо корегуються особливостями вітчизняного демократичного транзиту та соціокультурними характеристиками українського соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьєв А. Ринок політичних партій в Україні: «зіпсована багатопартійність». URL: http://od.org.ua/uk (дата звернення 12.07.2021)

2. Айвазовська О. Країна виборів. URL: https://tyzhden.ua/Election/251378 (дата звернення 09.02.2021).

3. Алексеенкова Е. Страна победившего популизма: Италия после выборов. *Современная Европа*. 2019. № 2. С. 106–118.

4. Ананьева Е. Первые шаги второго правительства Джонсона. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2019. № 6. С.30–35.

5. Андрющенко Е. Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х–2015 рр.): дис….. канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2015. 284 с.

6. Анохин М., Павлютенкова М. Интернет: взаимодействие с электоратом. *Среднерусский вестник общественных наук*. 2007. № 3. С. 69–78.

7. Антирекорд: 67 кандидатів набрали 0 голосів і стали депутатами. URL: https://www.chesno.org/post/4410/ (дата звернення 17.12.2020).

8. Афанасьєв О. Діджиталізаційні тренди сучасних українських партій. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/06/Afanasyev-O.-Didzhitalizatsiyni-trendi-suchasnih-ukrayinskih-partiy-converted.pdf (дата звернення 09.09.2021)

9. Бадаева А. Проблемы «правого поворота» в странах Западной Европы. Партийно-политические системы и политические идеологии в странах Запада в начале XXI века: факторы эволюции и направления трансформации. М.: ИМЭМО РАН, 2016. С. 79–87.

10. Бадаева А. Ультраправые в Западной Европе: на пределе возможностей. *Международная экономика и международные отношения.* 2018. № 2. С. 37–46.

11. Байковський Б., Зінько З. Регіональні та регіоналістські партії у політичному просторі Європи. *Грані.* 2013. №6. С. 144–149.

12. Байковський П. Загальноєвропейські партії в політичній системі Європейського Союзу. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей.* 2019. № 19–20. С. 224–228.

13. Байковський П. Політична система Європейського Союзу: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 226 с.

14. Балабан Р. Електоральна перебудова в Україні: 2019. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019 . № 2 (98). С.155–176.

15. Балашов А. Н. Сетевые политические партии: особенности и перспективы в российском политическом процессе. *Среднерусский вестник общественных наук*. 2015. № 1. С. 47–55.

16. Балашова О. Еволюція партійної системи України та Республіки Польща (1989–2019): дис….. д. філос. зі спеціальності 052 – політологія / НУ «Острозька академія». Острог, 2021. 263 с.

17. Балашова О. Еволюція партійної системи України через призму показників націоналізації політичних партій. *Регіональні студії.* 2020. № 21. С. 21–28.

18. Балашова О. Електоральна волатильність як характеристика стабільності партійної системи України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія*. 2020. № 19. С. 84–89.

19. Балашова О. Модель трикутника Нагаями як інструмент аналізу конкурентної партійної системи України. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2020. Випуск 28. С. 98–109.

20. Балашова О. Націоналізація партійної системи України: вимірювання, динаміка і тренди. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 308–316.

21. Бевз Т. Консервативні партії сучасної України: традиція чи модернізація. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.* 2012. № 2. С. 85–97.

22. Бекешкіна І., Сидорчук О. Партійна система України після Майдану: регіональні особливості в умовах незавершеної трансформації. URL: https://isoc.com.ua/assets/files/book/bekeshkina/bekeshkina_sydorchuk_partijna-sistema_2017.pdf (дата звернення 21.06.2021).

23. Белинский А. Политические партии Германии в начале XXI века: между традицией и модернизацией. *Политическая наука.* 2015. № 1. С. 48–59.

24. Белов В. Партийно-политический ландшафт в Германии – основные тенденции. Европейская аналитика 2019. М.: ИЕ РАН, 2019. С. 21–29.

25. Бирюков С., Барсуков А. «Крайне правые» партии в современной Европе (от утопической ортодоксии к альтернативной стратегии). *Международная экономика и международные отношения.* 2011. № 8. С. 91–100.

26. Бирюков С., Барсуков А. Италия-2018: торжество популизма и перспективы выхода из политического кризиса. *Вестник Вол.ГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения.* 2019. Т. 24. № 3. С. 191–204.

27. Блэр Т., Шрёдер Г. Европа: Третий Путь – Новая середина. Социал-демократия перед лицом глобальных проблем: проблемно-тематический сборник / РАН ИНИОН; Отв. ред. Орлов Б.С., ред.-сост. Мацонашвили Т.Н. М., 2000. С. 88–105.

28. Бойко О. Україна в 1985 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: монографія. К.: ІПіЦЕНД, 2002. 306 с.

29. Букия Р., Костин А. Особенности эволюции экологического движения на Западе и проблема его категориального осмысления. *Вестник МГУ. Сер. 12. Политические науки.* 1998. №. 6. С. 51–65.

30. Була С. Вплив телебачення та інтернет-комунікацій на електоральні процеси в Україні під час президентських виборів 2019 року. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред.

Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 105–109.

31. Бусленко В. Взаємовідносини влади і опозиції в державах Вишеградської групи: монографія. Вінниця, 2020. 320 с.

32. Вайнштейн Г. Европейский популизм в конце 2010-х. *Мировая экономика и международные отношения.* 2018. № 3. С.29–38.

33. Вайнштейн Г. Евроскептицизм: новый фактор в европейской политике. *Мировая экономика и международные отношения*. 2015. № 8. С.40–48.

34. Вайнштейн Г. Современный популимзм как обьект политического анализа. *Полис. Политические исследования.*2017. №4. С.69–89.

35. Вайнштейн Г. Трансформация западноевропейского политического ландшафта и институционализация антисистемной политики. *Мировая экономика и международные отношения.* 2018. Том 62 (№ 5). С. 17–28.

36. Вайнштейн Г. Электоральный фактор в эволюции партийного ландшафта Европы. Электоральные процессы в Европейском Союзе (середина второго десятилетия XXI века). М.: Ин-т Европы, 2016. С. 11–17.

37. Вархов Г. Партійно-політичне структурування європейського парламенту: організаційне оформлення та чинники впливу: *дис. ..... канд. політ. наук: 23. 00. 02 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.* Івано-Франківськ, 2019. 209 с.

38. Вархов Г. Сім'ї політичних партій: засади функціонування та ідеологічні особливості. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2013. № 3. С. 41–48.

39. Ведерников М. Особенности выборов в Европарламент 2019 года в Чехии и Словакии. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2019. № 3. С.24–29.

40. Ведерников М. Политический кризис в Словакии 2018 года: отставка Р. Фицо и новый кабинет П. Пеллегрини. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2018. № 2. С.72–78.

41. Ведерников М. Президентские выборы в Словакии как кризис доверия власти. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2019. № 2. С.60–65.

42. Ведерников М.В. Парламентские выборы в Польше: национал-консерватизм vs «брюсселецентризм». *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2019. № 5. С. 33–38.

43. Верников В.Л. Португалия: победа социалистов-прагматиков. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2019. № 5. С. 29–32.

44. Вибори в Україні 1994 р. К.: Парламентське вид-во, 1995. 267 с.

45. Вибори до Верховної Ради України 2002 року: інформаційно-аналітичне видання. К., 2002. 676 с.

46. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: інформаційно-аналітичний збірник. У двох книгах. Книга 1 / редкол. Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. К.: Атіка, 2006. 624 с.

47. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: інформаційно-аналітичний збірник. У двох книгах. Книга 2 / редкол. Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. К.: Атіка, 2006. 328 с.

48. Виборчий кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (дата звернення 01.10.2020).

49. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 01.01.2021 року. URL: https://minjust.gov.ua/m/4561 (дата звернення 19.08.2021).

50. Віхров М. У пошуках консерваторів. URL: https://tyzhden.ua/Politics/231309 (дата звернення 19.08.2021).

51. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. С. 644–705.

52. Власова О.Ю. Тенденции развития политических партий в условиях информационного общества. *Studia Humanitatis*. 2021. № 1. URL: http://st-hum.ru/content/vlasova-oyu-tendencii-razvitiya (дата звернення 12.08.2021)

53. Водак Р. Политика страха. Что значит дискурс правых популистов? Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2018. 404 с.

54. Волгов М. Багаторівневі політичні партії та тренд децентралізації: теоретичний аспект у сучасному англомовному науковому дискурсі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.* 2013 . № 6

(68). С.198–207.

55. Воротников В. Партия «Согласие» на парламентских выборах в Латвии 2018 года: победа без победителя. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2018. № 5. С.85–90.

56. Выборы в Вышеградских странах. 30 лет спустя. М.: ИЕ РАН, 2020. 146 с.

57. Выборы в Европарламент – 2019. Национальные ответы на вызовы европейской интеграции. М.: ИМЭМО, Ин-т Европы, 2019. 178 с.

58. Выборы во Франции 2017 г.: итоги и перспективы. М.: Ин-т Европы РАН, 2017. 88 с.

59. Выборы и избирательные кампании в Европе (2014–2015 гг.). М.: Ин-т Европы РАН, 2015. 100 с.

60. Гайворонский Ю. Консолидация партийных систем в контексте трансформации электорального пространства и политических режимов. На примере стран Балканского региона. *Полития.* 2014.-№2. С.141–154.

61. Гайданка Є. Плюралізація партійної системи Польської Республіки: передумови та етапи становлення. *Грані*. 2014. № 5. С. 157–161.

62. Гантер Р., Даймонд Л. Виды политических партий: Новая типология. *Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире.*М.: ИНИОН РАН, 2006. С. 54 – 61.

63. Гелей С. Д., Рутар С.М. Політологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. 4-те вид., випр. і доп. Львів: Світ, 2001. 384 с.

64. Гилев А., Семенов А., Шевцова И. «Политические машины и их водители»: электоральное администрирование на местном уровне. *Полития.* 2017. № 3, С. 62–80.

65. Гірше, ніж попередники: «Слуга народу» показала рекордно низький результат на виборах в обласних центрах http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:hirshe-nizh-poperednyky-sluha-narodu-pokazala-rekordno-nyzkyi-rezultat-na-vyborakh-v-oblasnykh-tsentrakh (дата звернення 03.12.2020).

66. Глухова А. Популизм как политический феномен: вызов демократии. *Полис. Политические исследования.* 2017. № 4. С.49–68.

67. Гнатюк В. Субнаціональні політичні режими в Україні на прикладі Закарпатської, Львівської, Чернівецької областей у період 2010–2015 рр. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019 . № 2 (98). С.126–155.

68. Голосов Г. Сравнительная политология Учебник. С.-Петербург: Изд-во Европ. ун-та, 2001. 368 с.

69. Голосов Г., Лихтенштейн А. Партии власти и российский институциональный дизайн: теоретический анализ. Полис. *Политические исследования.* 2001. № 1. С. 6–15.

70. Голосов Г. Фрагментация партийных систем: новый метод измерения и его применеие к результатам выборов российских региональных законодательных собраний (2003–2008). *Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008.* М.: РОССПЭН, 2009. С. 9–27.

71. Голосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы: российская специфика. *Политическая наука*. 2015. №1. С.128–156.

72. Голосов Г. Российская партийная система и региональная политика 1993–2003. СПб.: Изд-во Европ. ун.-та в Санкт-Петербурге, 2006. 300 с.

73. Голуб А. Переддень нового циклу. *Український тиждень.* 2020. № 43. С. 17–22.

74. Голуб А., Соловйов М. Неприродній добір. Хто конкретно отримав владу в обласних радах України. URL: https://tyzhden.ua/Election/251219 (дата звернення 09.02.2021).

75. Гончаренко Н. Партійна система України: етапи становлення та перспективи розвитку. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14380/1/%d0%93%d0%be%d0%bd%d1%87%d0%b0%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be.pdf (дата звернення 23.06. 2021)

76. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз: монографія. К.: НАДУ,2009. 392 с.

77. Горбатенко В. П. Эволюція політичних партій від кадрових і масових до картельних і новітніх. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22:*

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2016. Вип. 20. С. 49-55.

78. Грибовский В. Правые партии «политической альтернативы» в Германии, Австрии, Швейцарии: *дис. …… к. полит. н.*: 23. 00.02. Москва, 2019. 172 с.

79. Грибовский В. Правый популизм: особенности политического феномена. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2019. № 1. С. 61–64.

80. Гримська М. До питання про причини зростання електоральної підтримки крайніх правих політичних партій у державах ЄС. *Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації*. 2016. № 2. С. 14–19.

81. Гримська М. Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри: дис. …… д. політ. наук: 23.00.02. Київ., 2016. 416 с.

82. Гримська М. Національний фронт у Франції: історія та ідеологія. *Актуальні проблеми політики.* 2015. Вип. 56. С. 312–321.

83. Гримська М. Нові політичні партії правого спрямування в Європі: до питання термінології. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник».* 2016. Вип. 115. С. 383–386.

84. Гудзенко О. Соціальний активізм як практика формування мережевих суспільних рухів. *Грані.* 2019. Т. 22. № 11. С. 47–55.

85. Гулай В. Трансформація партійного ландшафту Республіки Польща між виборами 2019 року до Європейського парламенту та Сейму й Сенату. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 327–333.

86. Гуселетов Б. Парламентские выборы в Чехии: успех популистов и провал социал-демократов. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 1. С. 28–37.

87. Гуселетов Б. Выборы 2017 года в странах Евросоюза: общее и особенное. *Современная Европа.* 2018. № 2. С. 18–28.

88. Гуселетов Б. Европейская социал-демократия: есть ли шанс на возрождение?

Научно-аналитический вестник ИЕ РАН. 2019. № 6. С. 36–41.

89. Гуселетов Б. Евроскептики в канун очередных выборов в Европейский парламент. *Партии и движения политической альтернативы в современной Европе* / Отв. ред. В. Швейцер. М.: ИЕ РАН, 2018. С. 29–35.

90. Гуселетов Б. Итоги парламентских выборов в Италии. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2018. № 1. С. 55–69.

91. Гуселетов Б. Новые европартии без регистрации в ЕС. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2021. № 2. С. 62–70.

92. Гуселетов Б. Новый состав Европарламента: прогнозы и результаты. Выборы в Европарламент – 2019. Национальные ответы на вызовы европейской интеграции. М.: ИМЭМО, Ин-т Европы, 2019. С. 26–29.

93. Гуселетов Б. О перспективах периферийных европартий ЕС. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2021. С. 62–69.

94. Гуселетов Б. О феномене роста популярности европейской партии зелёных. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2020. С. 55–61.

95. Гуселетов Б. Обновление партийно-политического ландшафта в странах Евросоюза по итогам выборов 2003–2016 годов: тенденции и перспективы. Трансформация партийно-политического ландшафта в странах Евросоюза в условиях кризиса. Ч. 1. М.: Ин-т Европы, 2017. С.121–132.

96. Гуселетов Б. Партии европейских левых – новый призрак коммунизма в Европе? *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2020. № 5. С. 16–23.

97. Гуселетов Б. Партия европейских консерваторов и реформистов продолжает борьбу с европейской народной партией. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2020. № 4. С. 43–50.

98. Гуселетов Б. СИРИЗА терпит поражение. Что дальше? *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2019. № 5. С. 43–48.

99. Гуселетов Б. Сохранит ли ЕНП лидерство на политической арене Европы. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2020. № 1. С. 37–42.

100. Гуселетов Б. Становление института общеевропейских политических партий. *Современная Европа*. 2020. № 4. С. 133–143.

101. Гуселетов Б. Удастся ли европейским либералам остаться третьей силой в Европе? *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2020. № 2. С. 48–54.

102. Далтон Р. Агрегация интересов и политические партии. *Теория партий и партийных систем: хрестоматия* / сост. Б. А. Исаев. М.: Аспект Пресс, 2008. С. 321–239.

103. Дарендорф Р. После 1989. Размышления о революции в Европе. М.: Ad Marginem, 1998. 272 с.

104. Даховник Л. Европейские политические партии в современной системе власти и управления. *Universum: Общественные науки: электрон. научн. журн.* 2017. № 12(42). URL: http://7universum.com/ru/social/archive/item/5399 (дата звернення 03.12.2020).

105. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980–2011 рр.) / керівник проекту – М. С. Кармазіна. К.: ІНіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 808 с.

106. Деркач М. Интеграция популистских партий в политическую систему: опыт западноевропейских стран. *Политика и общество.* 2015. № 11. С. 1473–1485.

107. Деркач. М. Популистские партии в политической истории Финляндии во второй половине XX – начале XXI в. *Политика и общество.* 2016. № 4. С. 422–431.

108. Деттербек К. Картельные партии в Западной Европе. *Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире*. М.: ИНИОН РАН, 2006. С. 45–54.

109. Джанда К. Сравнение политических партий: исследование и теория. *Современная сравнительная политология*. Хрестоматия. М.: Московский общественный научный фонд, 1997. С. 84–143.

110. Джига Т. Ідейно-політичне позиціонування українських партій під час виборчої кампанії до Верховної Ради України 2012 р. *Гілея*. 2013. Вип. 71 (№4). С. 847–852.

111. Договір про заснування Європейської Спільноти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення 12.03.2021).

112. Дюверже М. Политические партии. М., 2002. 560 с.

113. Европа 2017: партии, выборы, власть. М.: Ин-т Европы, 2018. 130 с.

114. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колегія: М. Зан, М. Гуйтор, Ю, Остапець, Н. Ротар; відп. за випуск М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с.

115. Ермолаев А., Емец В., Ермолаев Д., Левцун А., Надтока Ю., Щербина В. Выборы в Украине: итоги и риски (коллективные размышления) / под общей редакцией Ермолаева А. Киев, 2019. URL:http://sg-sofia.com.ua/vibori-v-ukraineitogi-i-riski-kollektivni-razmishleniya-avgust2019 (дата звернення 14.07.2021).

116. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: монографія. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України, 2011.396 с.

117. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: матеріали Венеціанської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. К., 2009. 500 с.

118. Забелин С. Правые возвращаются во власть. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2019. № 5. С. 49–53.

119. Задорожнюк Е. Социал-демократия в Центральной Европе. М., 2000. 312 с.

120. Закарпаття: скільки грошей витратили партії на передвиборну агітацію. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22347-zakarpattia-skilki-groshei-vitratili-partiyi-na-peredvibornu-agitatsiiu (дата звернення 03.12.2020).

121. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (17 листопада 2011 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17 (дата звернення 21.07.2021).

122. Закон України «Про місцеві вибори» (2015). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19 (дата звернення 21.07.2021).

123. Зан М. Реперезентація етнополітичних партій міноритарних груп України у форматі парламентських електоральних циклів 1998–2009 рр. *Політикус*. 2020. Вип. 4. С. 146–154.

124. Заславская Н., Гудалов Н. Европейские наднациональные партии на

современном этапе: анализ основных тенденций. *Вестник СПбГУ. Серия Политология. Международные отношения.* 2013. Вып. 2. С. 105–116.

125. Зеленько Г. Екзогенні стимули процесів демократизації в Україні: зміст і наслідки зовнішніх впливів на політичний розвиток України. *Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні: збірник наукових праць.* Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2019. С. 8–40.

126. Зеленько Г. Політична система та політичний режим: пошук ліків від вірусу самознищення. Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналітична доповідь / за ред. О.М.Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. С. 7–49.

127. Зеленько Г. Траєкторія трансформації політичного режиму в Україні за роки незалежності: демократія vs клановість. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 139–177.

128. Зонова Т. Партийная система Италии. *Актуальные проблемы Европы*. 2018. № 2. С. 156–175.

129. Зуборева М. Трансформация политических партий в Германии на современном этапе: д*ис. … кан. полит. Наук: 23. 00. 02*. Москва, 2021. 233 с.

130. Игнаци П. Партии и демократия в постиндустриальную эру. *Политическая наука: Политические патрии, демократия и качество государственного управления в современном обществе.* М.: ИНИОН РАН, 2010. № 4. С. 49–77.

131. Иликова Л. «Движение пяти звёзд»: из блога в правительство Италии. *Современная Европа.* 2019. № 4. С. 129–139.

132. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. *Полис. Политические исследования*. 1997. № 4. С. 6–32.

133. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. Москва: Новое издательство, 2011. 464 с.

134. Исаев Б.А. Теория партийних систем. СПб., 2008. 194 с.

135. Ишияма Дж. Т. Партии-преемницы коммунистических и организационное развитие партий в посткоммунистической политике. *Политические исследования*. 1999. № 4. С. 148–167.

136. Калинкин В.А., Узунова Н.Ю. 2019. Трансформация партийно-политического ландшафта в Европе в условиях нового миропорядка. *Проблемы национальной стратегии*. № 4. С. 13-57.

137. Кандель П. Как выиграть выборы и проиграть власть: Косово и Словения. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2020. № 2. С. 63–68.

138. Каменская Г. Популистская волна – что дальше? Партийно-политические системы и политические идеологии в странах Запада в начале XXI века: факторы эволюции и направления трансформации. М.: ИМЭМО РАН. С. 88–88.

139. Караман К. В. Проблема типології партій в сучасній партології. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*. 2019. Вип. 26. С. 114-123.

140. Караман К., Сенатосенко В., Парлюк В., Трима К. Направления, векторы, тенденции, перспективы процесса трансформации партийно-политических систем стран-членов Европейского Союза. *Revista Moldovenească de Drept Internaţional şi Relaţii Internaţionale*. № 1. Том 15. 2020. С. 116-134.

141. Кармазіна М. Етапи розвитку багатопартійності в Україні (кінець 1988–2011рр.). *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2011 р.).* Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 75–106.

142. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.

143. Кармазіна М. Політичні партії України у процесі виборів президента України 2019 року. *Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні. Збірник наукових праць.* Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2019. С. 149–187.

144. Кармазіна М. Тридцять років української багатопартійності (кінець 1990–початок 2020 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.

145. Кац Р., Мэир Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: Возникновение картельных партий. *Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире.* М.: ИНИОН РАН, 2006. С. 27–45.

146. Кац Р., Мэир П. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: Возникновение картельных партий. Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. М.: ИНИОН РАН, 2006. С. 27–45.

147. Кашинський О. Популізм як стратегія перемоги партії «Слуга народу» на виборах до Верховної Ради 2019. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 90–97.

148. Каширских О. Политические партии Германии в контексте модернизации политической коммуникации. *Полис. Политические исследования.*2009. № 2. С.108–129.

149. Кислицына И., Кислицын С. Сайты политических партий – каковы перспективы? Анализ партийных интернет коммуникаций в период избирательных кампаний 2007–2012 гг. *Политическая наука*. 2013. № 1. С. 209–231.

150. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання 1 серпня 2021 року. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ edrpoy/ukr/EDRPU_2021/ks_opfg/arh_ks_opfg_21.htm (дата звернення 12.08.2021)

151. Клинова М. По итогам европейских выборов 2019 года. Националисты-популисты: социально-экономический аспект. *Мировая экономика и международные отношения 2020. № 5. С. 42–51.*

152. Клупт М. Социальная база и перспективы популизма в странах Запада. *Мировая экономика и международные отношения.* 2020. № 3. С. 47–55.

153. Клюжев О. Куди Україну занесла хвиля місцевих виборів? URL: https://www.oporaua.org/blog/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22731-kudi-ukrayinu-zanesla-khvilia-mistsevikh-viboriv (дата звернення 03.12.2020).

154. Ключкович А. Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій: монографія. Ужгород: АУТДОР – ШАРК, 2019. 416 с.

155. Ключкович А. Політичні партії та партійні системи. *Політологія: підручник* / За ред. М.М. Вегеша. К.: Знання, 2008. С. 158–186.

156. Ключкович А. Популізм у Словаччині: особливості політичного феномена. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2021. Вип. 39. С. 100-107.

157. Ключкович А.Ю. Партійна система Німеччини: політологічний аналіз механізму взаємодії органів державної влади та політичних партій (1990 – 2005 рр.): автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Львівський націон. ун-тет ім. І. Франка. Львів, 2006. 21 с.

158. Козлов С. Украинский неопатримониальный режим: от «Оранжевой революции» к «Евромайдану». *Политекс.* 2014. С. 31–41.

159. Коваль О. Латвія перезавантажила парламент. *Дзеркало тижня.* 2018. 13 жовтня – 19 жовтня.

160. Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002 року), Європейська комісія за демократію через право, CDL-AD (2002) 023 rev. URL: http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDLAD(2002)023rev-ukr.pdf. (дата звернення 03.12.2020).

161. Коель-Бендіт Д. А може, нам ліпше розпустити політичні партії? Ужгород: Рік-У, 2020. 64 с.

162. Колодій А. Вплив місцевих виборів 2020 року на розвиток багатопартійності в Україні. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від*

28 листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. С.178–197.

163. Колодій А. Праві, ліві та центр у політичному спектрі України: ретроспектива років незалежності. *Czechy. Polska. Ukraina. Partie i systemy partyjne. Stan i perspektywy* / pod. red. K. Kowalczyka i Ł. Tomczaka. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. S. 68–100.

164. Колодій А. Українські політичні партії перед викликами XXI століття. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 8 жовтня 2016 р. / за заг. ред. А. Романюка. Львів: Простір-М, 2017. С. 108–130.

165. Кольцов В. Порівняльний аналіз формування і функціонування політичної опозиції в країнах Вишеградської групи. Монографія. Одеса: Гельветика, 2018. 524 с.

166. Кольцов В. Сутність, особливості та різновиди антисистемної політичної опозиції. *Політичне життя*. 2018. 1. С. 38-42.

167. Комарницький В. Еволюція партійного чинника в конструюванні регіонального політичного ландшафту України. *Регіональні студії*. 2020. № 22. С. 24–30.

168. Комарницький В. Місцеві організації політичних партій України в умовах реформи децентралізації. *Політикус.* 2020. Випуск 1. С. 24–30.

169. Кондратова В. Ворог мій – друг мій. Слуги плюс ОПЗЖ, ЄС плюс Слуги: хто тепер влада в облрадах: карти. URL: https://ua-news.liga.net/politics/articles/vorog-miy-drug-miy-slugi-plyus-opzj-es-plyus-slugi-hto-teper-vlada-v-oblradah-karti (дата звернення 09.02.2021).

170. Конончук С., Ярош О. Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні. Київ: Агентство «Україна», 2013. 52 с.

171. Копинец Ю.Ю. Характеристика современных тенденций развития политических партий и партийных систем. *Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної*

конференції (м. Одеса, 17–18 січня 2020 р.). Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2020. С.77–82.

172. Копинець Ю. Регіональні політичні режими: особливості формування та функціонування. *Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 р.).* Ужгород, 2019. С. 254–258.

173. Копинець Ю. Ю. Особливості організації та проведення місцевих виборів 2020 у м. Ужгород. *Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 16–17 жовтня 2020 року)*. Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2020. С. 60–67.

174. Копинець Ю.Ю. Інституційна криза політичних партій на початку XX століття та характеристика сучасних тенденцій їх розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2020. Випуск 30. С. 146–153.

175. Копинець Ю.Ю. Місцеві вибори 2020 року в Закарпатській області: характеристика основних суб'єктів виборчого процесу та аналіз результатів. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2020. Випуск 33. С. 126–135

176. Копинець Ю.Ю. Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту. *Політикус: наук. журнал.* 2020. № 3. С. 44–51.

177. Копинець Ю.Ю. Політичний режим в Україні: теоретичні підходи до ідентифікації. *Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 27–28 грудня 2019 р.)*. Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2019. С. 92–97.

178. Копинець Ю.Ю. Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу в контексті парламентських електоральних циклів 2017 року. *Політикус: наук. журнал.* 2020. № 4. С. 110–117.

179. Копинець Ю.Ю. Характеристика конфігурації та основних тенденцій розвитку партійної системи України за результатом електорального циклу 2019–2020 рр. *Регіональні студії: науковий журнал*. 2021. № 24. С.30–41.

180. Копинець Ю. Тенденції розвитку партійних систем Європейського Союзу у контексті парламентських електоральних циклів 2017 року. *Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин»* / Відповідальні за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2020. С. 144–155.

181. Коровицына Н. Как живут центральноевропейцы после «бархатных» революций: поляки, чехи, словаки. М.: Ин-т Европы, 2019. 256 с.

182. Кресіна І. Політико-правові засади трансформації партійної системи України. К.: Логос, 2016. 510 с.

183. Кузик П. Електоральна вісь «Схід–Захід» та ідея роз'єднаності суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2021. Випуск 34. С. 149–157.

184. Кулик А. Парадокс «заката» политических партий на Западе и его проекция на российскую многопартийность. *Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире.* 2006. № 1. С. 109–136.

185. Куречко І. Особливості партійної системи Словенії. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 348–356.

186. Куркина-Дамар А. Испания: итоги электорального марафона. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2020. № 1. С. 51–56.

187. Кутырев Г. Социальные движения нового типа и политические партии Португалии сквозь призму концепции гетеротопии. URL: https://cyberleninka.ru/

article/n/sotsialnye-dvizheniya-novogo-tipa-i-politicheskie-partii-portugalii-skvoz-prizmu-kontseptsii-geterotopii/viewer (дата звернення 12.07. 2021).

188. Лебедюк В. Динаміка партійної конкуренції в Україні: порівняльний аналіз результатів виборів на регіональному та національному рівні. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 57–68.

189. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: нисхідні та висхідні тенденції. *Сучасна українська політика: зб. наук. пр*. К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. Вип. 28. С. 157–169.

190. Лебедюк В. Політичні партії в посткомуністичних країнах на шляху до Європейського Союзу: організаційні тенденції. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Політичні науки»*. 2010. Вип. 4. С. 301–310.

191. Лебедюк В. Регіональні особливості місцевих аиборів 2015 та 2020 років. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. С. 68–79.

192. Лейпхарт А. Конституционные альтернативы для новых демократий. *Политические исследования*. 1995. №2. С. 135-146.

193. Лешанич М. Особливості інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту: дис. …. канд. політ. наук: 23.00.02 / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2019. 209 с.

194. Лешанич М. Модель сучасної політичної партії в умовах демократичного транзиту. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри» (м. Івано-Франківськ,*

12-13 жовтня 2017 року). Івано-Франківськ, 2017. С. 57–61.

195. Липсет С. Неизбывность политических партий. *Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире.* 2006. № 1. С. 14–27.

196. Липсет С., Роккан С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания. *Политическая наука. Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. Сб. науч. тр*. М.: РАН ИНИОН, 2004. №4. С. 204–234.

197. Литвин В. Нові різновиди та особливості й тренди розвитку спеціальних партій постматеріалістичних цінностей. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 363–368.

198. Литвин В. Феномен антиістеблішментських партій: на прикладі країн Центрально-Східної Європи. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 3 листопада 2018 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. С. 261–269.

199. Лясота А. Особливості посткомуністичних трансформацій партійних систем країн Центральної та Східної Європи. *Політикус.* 2020. № 5. С. 69–72.

200. Ляшенко О. Електоральна історія незалежної України. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 368–421.

201. Майже половина партій проігнорували місцеві вибори, - КВУ. URL: http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:maizhe-polovyna-partii-proihnoruvaly-mistsevi-vybory-kvu (дата звернення 09.10.2020).

202. Майніна М. Легітимація євроскептицизму в Європейському Союзі як тренд сучасності. *Вісник НТУУ «КПІ».* 2019. С. 45–50.

203. Макаренко Б. Современные тенденции развития партий и партийных систем: дис. …. канд. полит. наук: 23. 00. 02. Москва, 2016. 270 с.

204. Макаренко Б., Локшин И. Современные партийные системы: сценарии эволюции и тенденции развития. *Полис. Политические исследования.* 2015. № 3. С.85–109.

205. Малко Р. Криза партійного жанру. Чому в критичний момент українські політсили виявилися недієздатними протистояти викликам? *Український тиждень.* 2020. № 51. С. 8–9.

206. Манайло-Приходько Р. Географія партійного впливу в Україні: феномен регіональних політичних партій. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А.Романюка.* Львів: Простір-М, 2017. С. 218–227.

207. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України: монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2020. 338 с.

208. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України: дис. …. канд. політ. наук: 23.00.02 / Ужгородський національнийуніверситет. Ужгород, 2018. 292 с.

209. Мармилова Е. Об итогах электорального цикла 2019 и порядке проведения выборов в Королевстве Испания. URL: http://electoralpolitics.org/ru/articles/ob-itogakh-elektoralnogo-tsikla-2019-i-poriadke-provedeniia-vyborov-v-korolevstve-ispaniia/ (дата звернення 14.07.2021)

210. Мартинец Ю.А. Рост правого популизма в современной Европе (по оценкам европейских экспертов). *Вестник РГГУ. Серия "Политология. История. Международные отношения."* 2019. №1. С. 123-138.

211. Мартинкович М. Развитие партийной системы и характер коалиционных

правительств в Словакии в 2006–2016 гг. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология.* 2021. № 60. С. 194–206.

212. Мартьянов Д. Сравнительный анализ постматериалистических партий (на примере «зелёных» и пиратов). *Вестник Пермского университета. Политология.* 2013. № 2. С. 20–32.

213. Мартьянов Д. Сравнительный анализ репрезентации новых российских партий в сети интернет. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И.Герцена.* 2013. № 161. С. 117–121.

214. Матвеева Е. Институциализация экологического движения Европы: от появления общественных организаций до политических партий. *Вестник Томского университета*. 2016. № 413. С. 129–137.

215. Маційовський Ю. Від партій субститутів до справжніх партій: чи можливо це в Україні? *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 282–286.

216. Маційовський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці: Книга – ХХІ, 2016. 277 с.

217. Мелешевич А. Проблеми інституціоналізації та перспективи розвитку партійної системи України. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2011 р.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 46–64.

218. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (I). *Политические исследования*. 2002. № 1. С. 6–17.

219. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (II). *Политические исследования*. 2002. № 2. С. 20–30.

220. Мироненко В. Украинский транзит. Опыт институционного анализа. М.: ИЕ РАН, 2020. 98 с.

221. Михалев О. Состояние и перспективы либеральных партий в Польше. *Современная Европа*. 2018. № 7. С. 61–72.

222. Михалева Г. Российские партии в контексте трансформации. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 352 с.

223. Михалева Г. Сравнительная характеристика современных российских и европейских политических партий. *Вестник РГГУ. Серия Политология. История. Международные отношения.* 2016. № 2(4). С. 134–146.

224. Міщенко А. Довіра громадян до політики правого спрямування в країнах Європи: інтеграційний аспект. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2019. № 3. С. 50–59.

225. Молочко П. Сучасні інтерпретації політичних партій як інститутів політичної системи. *Політологічні та соціологічні студії.* Т. XI: збірник наукових праць / наук. ред. А. М. Круглашов.Чернівці: Букрек, 2012. С. 274 – 287.

226. Моніторинг місцевих виборів 2020: підсумки. URL: http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/monitoring_mestnyh_vyborov_2020_itogi.html (дата звернення 04.02.2021)

227. Морозюк Ю. Партійна система України: визначення рівня націоналізації. URL: http://naub.oa.edu.ua/2012/partijna-systema-ukrajiny-vyznachennya-rivnya-natsionalizatsiji/

228. Мудде К. Популистские праворадикальные парии в современной Европе. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/populistskie-pravoradikalnye-partii-v-sovremennoy-evrope/viewer (дата звернення 03.12.2020).

229. Нарочницкая Е. Непредвиденные итоги выборов во Франции 2017: итоги и перспективы. М.: Ин-т Европы РАН, 2017. С. 11–20.

230. Нарочницкая Е. Партийно-политический ландшафт Франции после выборов 2017 г. Свет и тени «эры Макрона». М.: Ин-т Европы РАН, 2019. С. 44–55.

231. Нежданов Д. В. «Политический рынок» как метафора современных политических исследований : автор. дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.01. Екатеринбург, 2010. 26 с.

232. Нежданов Д., Русакова О. «Политический рынок» как системообразующая метафора современного политологического дискурса. *Политические исследования.* 2011. № 4. С.158–170.

233. Никитенко А. Место политических партий в политической системе общества. *Управленческое консультирование.* 2015. № 10. С. 40–47.

234. Нідермаєр О. Партійні системи країн-членів ЄС. *Національна безпека і оборона.* 2015. № 6-7. С. 167–180.

235. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. К.: Основи, 2000. 198 с.

236. Окунев И., Горелова Ю., Груздева Е. Региональные особенности электорального поведения в Польще: опыт сравнительного пространственного анализа. URL: https://www.comparativepolitics.org/jour/article/view/1262/783 (дата звернення 16.07.2021).

237. Осколков П. Вызов популизма в современной Европе: угроза или инструмент демократии? *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2018. № 2. С. 60–64.

238. Осколков П. Нидерланды в лабиринте европейской интеграции. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2018. № 4. С. 62–65.

239. Осколков П. Партийная система Эстонии на современном этапе: электоральная турбулентность и смена этнорегиональных паттернов. *Балтийский регион.* 2020. Т. 12. № 1. С. 4–15.

240. Осколков П. Правый популизм в Европейском Союзе. М.: Ин-т. Европы РАН, 2019. 164 с.

241. Осколков П. Правый популизм в странах Бенилюкс в сравнительной перспективе. *Современная Европа*. 2017. № 5. С. 54–62.

242. Осколков П. Эстония: правые популисты в «странной» коалиции. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2019. № 6. С. 47–52.

243. Осколков П., Сергеев Е. Нидерландская партийная система: между системой опор и европейской интеграцией. URL: https://www.ogt-journal.com/jour/article/viewFile/264/262 (дата звернення 03.12.2020).

244. Осколков П.В. Этнические партии и этническое голосование: проблемы

концептуализации и факторы развития. *Мировая экономика и международные отношения*. 2020. № 8. С. 112–118.

245. Осколков П.В. Этнорегиональные партии ЕС: феномен «Европейского свободного альянса». *Современная Европа*. 2021. №1. С. 141–150.

246. Остапець Ю. Електоральний фактор в еволюції партійного ландшафту країн Вишеградської четвірки (2015–2018 рр. *Регіональні студії.* 2018. № 12. С. 122–132.

247. Остапець Ю. Електоральний фактор в еволюції партійного ландшафту країн Вишеградської четвірки. *Політологічні та правничі студії суспільно-політичних процесів ХХ-початку ХХІ ст.: збірник наукових праць до ювілею доктора політичних наук, професора В.П.Горбатенка* / ред.-упор. С.Рудницький. Житомир: ФОП Євенок О.О., 2017. С. 120–132.

248. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 412 с.

249. Остапець Ю. Установчі вибори в Україні. *Держава і право: збірник наукових праць*. Серія Політичні науки. Випуск 72 / Ін-т держави і права ім. Корецького НАН України. К.: Вид-во «Юридична думка», 2016. С. 82–93.

250. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія. Серія «Studia Regionalistica». № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. 256 с.

251. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н., Сорока М. Еволюція партійних та електоральних систем у центральноєвропейських країнах. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: навчальний посібник / упорядник М. Лендьел. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра». С. 17–45.

252. Остапець Ю., Ключкович А. Партійна система Словаччини: проблеми функціонування та тенденції розвитку на сучасному етапі. *Регіональні студії.* 2021. № 24. С. 59–67.

253. Остапець Ю. Мережеві (діджитал) партії в українському партогенезі: що далі чекуає на українську партійну систему. *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid–19»* / відповідальні за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2021. С. 177–179. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/40104 (дата звернення 01.10.2021).

254. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електоральних практик в Україні у контексті місцевих виборів 2020 року. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. С.14–34.

255. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електорального вибору громадян за результатами місцевих виборів 2020 року в Україні. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти: матеріали всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, 8 грудня 2020 р.)* / За заг. ред. проф. М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С. 38–55.

256. Остапець Ю., Шелемба М. Вплив президентських і парламентських виборів 2019 року на структурування партійного простору України: загальнонаціональний та регіональний виміри (на прикладі Закарпатської області). *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред.

Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 33–51.

257. Остапець Ю., Шелемба М. Особливості еволюції партійних систем у перехідних суспільствах: досвід Румунії та України. *Матеріали VI Міжнародного симпозіуму «Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність»* (26–28 лютого, 2016 р., м. Сату-Маре). Сату Маре, 2016. С. 397–411.

258. Острогорский М. Демократия и политические партии. М.: РОССПЭН, 1997. 639 с.

259. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: http://www.cvk.gov.ua (дата звернення 12.06.2021).

260. Павко А.І. Внесок М. Дюверже у розвиток політичної науки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. Випуск 102. К. : Київський університет, 2011. С. 41-45.

261. Павленко І. Аналіз результатів виборчої кампанії до місцевих органів влади 25 жовтня 2020 р.: аналітична доповідь. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/analit-dopovid-2.pdf (дата звернення 04.02.2021).

262. Палінчак М., Остапець Ю., Лешанич М. Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту. Ужгород: Ліра, 2021. 240 с.

263. Парламент України: Вибори-98: інформаційно-аналітичне видання. Частина 1. К.: ЦВК, 1998. 618 с.

264. Парламент України: Вибори-98: нформаційно-аналітичне видання. Частина 2. К.: ЦВК, 1998. 728 с.

265. Розумний М., Павленко І. Партійне законодавство та розвиток політичних партій в Україні. К.: НІСД, 2015. 20 с.

266. Партии и движения политической альтернативы в современной Европе. М.: Ин-т Европы, 2018. 140 с.

267. Партийно-политические системы и политические идеологии в странах Запада в начале XXI века: факторы эволюции и направления трансформации. М.: ИМЭМО РАН, 2016. 126 с.

268. Партийные системы западных демократий в меняющемся мире. М.: ИВ РАН, 2014. 62 с. URL: https://book.ivran.ru/f/fmp-report3-withcover.pdf (дата перегляду 04.07.2020).

269. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. *Національна безпека і оборона України*. 2015. № 6–7. 180 с.

270. Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку. Київ: Центр Разумкова, 2020. 104 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf (дата звернення 12.08.2021)

271. Партійна система України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку. К.: ІПіЕНД, 2012. 588 с.

272. Партологія: навчальний посібник / Обушний М.І., Примуш М.В., Шведа Ю.Р. / За ред. Обушного М.І. К., 2017. 432 с.

273. Парфенова Ю. В. Сетевые партии как новые акторы публичной политики в условиях кризиса парламентаризма. *Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС*. 2015. Т. 11, № 2. С. 124-130

274. Пархалина Т. Политические партии перед новыми вызовами: Опыт Европы и России. *Актуальные проблемы Европы*. 2018. № 4. С. 235–266.

275. Педерсен М. Электоральная неустойчивость в Западной Европе (1948 – 1977). *Теория партий и партийных систем: хрестоматия*. М.: Аспект Пресс, 2008. С. 273–281.

276. Перегудов С. Партии и группы интересов: к новой модели взаимодействия. *Полис. Политические исследования.* 2014. № 1. С. 45–59.

277. Пешеньков А., Жуковский И. О некоторых особенностях партийной системы Европейского Союза. *Балтийский регион*. Т. 8., № 2. С. 141–158.

278. Пілаш Д. Орбан по-словенськи: що потрібно знати про вибори до парламенту Словенії. URL: https://hromadske.ua/posts/vybory-do-parlamentu-slovenii (дата звернення 6.06.2020)

279. Плевако Н. Выборы в Швеции: «Шведские демократы» смешали карты. *Научно-аналитический вестник.* 2018. № 5. С. 71–75.

280. Плевако Н. Парламентские выборы в Дании. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2019. № 3. С. 42–47.

281. Плевако Н. Парламентский кризис в Швеции и «третья сила». *Современная Европа.* 2019. № 2. С. 95–106.

282. Плевако Н. Парламентский кризис в Швеции. *Научно-аналитический вестник.* 2018. № 6. С. 55–60.

283. Плевако Н.С. Финляндия: электоральные итоги 2019. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. №4, 2019. С. 27–31.

284. Пляйс Я. Партийное строительство в России. Анализ диссертационных исследований российских политологов. *Полис. Политические исследования.*2007. № 5. С. 149–166.

285. Пожидаева О. Партийные стратегии как фактор успеха радикально правых партий в европейском политическом пространстве. Опыт качественного анализа. *Полития.* 2019. № 2. С.108–124.

286. Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. М.: ИНИОН РАН, 2006. № 1. 284 с.

287. Политическая наука: Политические партии, демократия и качество государственного управления. М.: ИНИОН РАН, 2010. № 4. 232 с.

288. Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. М.: ИНИОН РАН, 2004. № 4. 244 с.

289. Политические системы современных государств. Энциклопедический справочник: в 4 т. Т. 1: Европа / МГИМО (У) МИД России. М.: ОАО «Московские учебники и картолитография», 2009. 615 с.

290. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / А.С. Романюк (заг. ред.), В.С. Литвин, Н.В. Панчак-Бялоблоцка. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 364 с.

291. Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 р. К.: ІПіЕНД, 2012. 376 с.

292. Польовик С. Консервативні партії Австрії. URL: https://bintel.org.ua/analytics /politics/konservativni-partii-avstrii/ (дата звернення 10.05.2021).

293. Поплавский А. Почему правые силы теряют позиции в Европе в пандемию. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2020/04/27_a_13064821.shtml (дата звернення 04.08.2021).

294. Портнов А., Нефёдов Д. Специфика функционирования праворадикальных организаций в России и странах зарубежной Европы. *Власть.* 2018. № 7. С. 162–167.

295. Праворадикальные партии и организации в политическом ландшафте Восточной Европы. М.: РАН ИНИОН, 2020. 64 с.

296. Пшизова С.Н. Какую партийную модель воспримет наше общество. *Полис. Политические исследования*. 1998. № 4. С. 101–113.

297. Работяжев Н. «Новая» и «старая» социал-демократия в Западной Европе. *Политическая наука*. 2013. № 4. С. 106–132.

298. Работяжев Н. Западноевропейская социал-демократия в XX веке: от модернизации к кризису. *Полития: Анализ. Хроника*. Прогноз. 2019. № 4. С. 132–153.

299. Результати місцевих виборів у розрізі представництва політичних партій. URL: https://www.cvk.gov.ua/novini/rezultati-mistsevih-viboriv-u-rozrizi-predstavnitstva-politichnih-partiy.html (дата звернення 01.10.2020).

300. Рёммеле А. Структура размежевания и партийные системы в Восточной и Центральной Европе. *Политическая наука.*2004. № 4. С.30–51.

301. Ровенський А. Топ-10 особливостей виборчої кампанії-2020. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/blog/683224.html (дата звернення 01.10.2020).

302. Розмерзання партійних систем. URL: https://uk.freejournal.org/1618483/1/rozmerzannya-partiynikh-sistem.html (дата звернення 07.08.2021).

303. Розумний О. Президентські та парламентські вибори 2019 року: параметри тяглості та мінливості електорального вибору. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 51–57.

304. Рокки Т. Политические партии и идеологические течения в современной Европе. URL: http://www.iarex.ru/articles/53564.html (дата звернення 12. 11.2020).

305. Романюк А. Електоральна ніша правих партій в Україні в контексті ситуації в країнах Західної та Східної і Центральної Європи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Філософія*. 2010. Вип. 15. С.100–105.

306. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. Т. 1. Особливості міжінституційних відносин у три кутнику «глава держави – парламент – уряд» ти їх наслідки для політичного процесу. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 456.

307. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 391 с.

308. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір: дис. … докт. політ. наук: 23.00.02 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2008. 491 с.

309. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.

310. Романюк А., Литвин В., Панчак-Бялоблоцька Н. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 462 с.

311. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. Львів: «ЦПД» - «Астролябія», 2005. 348 с.

312. Романюк А., Литвин В.Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. Т. 1. Особливості міжінституційних відносин у три кутнику «глава держави – парламент –уряд» ти їх наслідки для політичного процесу. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 456 с.

313. Романюк, А., Литвин В. Техніка «санітарного кордону» до радикальних партій у країнах ЦСЄ. URL: file:///C:/Users/swdSFFhp/AppData/Local/Temp/167484-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-368912-1-10-20190518.pdf (дата звернення 03.12.2020).

314. Ротар Н. Політичні партії vs електоральні «політичні машини» у виборчому процесі до органів місцевого самоврядування (на прикладі Чернівецької області). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. С.87–98.

315. Руденко А. Технології політичного маркетингу в діяльності політичних партій в Україні: *дис. .... д. філос. зі спеціальності: 052 – політологія.* Вінниця, 2017. 275 с.

316. Савенков Р. Партийные системы стран Запада и вызовы современного развития. *Мировая эклномика и международные отношения.* 2018. № 2. С. 120–125.

317. Сайти партій напередодні місцевих виборів-2020. URL: http://od.org.ua/uk (дата звернення 12.07.2021)

318. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. К.: АртЕк, 2001. 224 с.

319. Сафронов В. Голосование за радикальные правые партии в Европе: роль культурного измерения и партийной поляризации (Часть I). *Телескоп. Журнал социологических и маркетинговых исследований.* 2018. № 6. С. 15–23.

320. Сафронов В. Голосование за радикальные правые партии в Европе: роль культурного измерения и партийной поляризации (Часть II). *Телескоп. Журнал социологических и маркетинговых исследований.* 2019. № 1. С. 2–11.

321. Свєтлакова М. Вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на перебудову партійного ландшафту європейських країн. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. Випуск 1 (49). С. 73-78.

322. Сейле Д.-Л. Применимы ли размежевания Роккана к Центральной Европе? *Политическая наука.* 2004. № 4. С. 56–63.

323. Семушин Д. Итоги выборов в Европарламент: усиление фрагментарности и неопределенности. 4 июня 2019. URL: http://eadaily.com:8080/ru/news/2019/06/04/itogi-vyborov-v-evroparlament-usilenie-fragmentarnosti-i-neopredelennosti (дата звернення 03.12.2020).

324. Сергеев В., Казанцев А., Петров К., Медведева С. Кризис партийно-политической системы в США и странах ЕС: причины и характеристики. *Полис. Политические исследования*. 2018. №2. С.130–149.

325. Сергеев В.М., Казанцев А.А., Петров К.Е. Политика «мейнстрима» и ее альтернативы в современном западном мире: на пути от мирового экономического кризиса к «невозможной политике?». *Полис. Политические исследования*. 2017. № 3. С. 8–29.

326. Сердюк В. «Молодий Дуда»: чим небезпечний для України успіх польських ультраправих (президентські вибори 2020 р.). URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/07/7/7111844/ (дата звернення 07.07.2020).

327. Синдеев А. Новые тенденции в политической системе Германии. Европа 2017: партии, выборы, власть. М.: Институт Европы РАН, 2018. С. 36–42.

328. Сич О. Праві партії країн Скандинавії в контексті ренесансу націоналізму. *Вісник Львівського університету, Серія філософсько-політологічні студії.* 2019. Випуск 23. С. 203–213.

329. Сліпецька Ю., Спересенко М. Електоральні партії: теоретико-методологічні засади та ідеологічне позиціонування на прикладі парламентських виборів 2019. *Грані.* 2020. Т. 23. № 4. С. 45–56.

330. Смирнов А.Н. Европейский правый центризм перед лицом коронавирусного кризиса. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2020. Т. 13. № 5. С. 114–127.

331. Сморгунов Л. Сетевые политические партии. *Полис. Политические исследования.* 2014. № 4. С. 21–37.

332. Сморгунов Л. Современная сравнительная политология: учебник. М.: РОССПЭН, 2002. 472 с.

333. Сморгунов Л. Феномен новых партий и его влияние на электоральное поведение. *Человек. Сообщество. Управление*. 2008. № 1. С.4–16.

334. Сморгунов Л. Феномен новых партий и его влияние на электоральное поведение. *Человек. Сообщество. Управление*. 2008. № 1. С.4–16.

335. Сморгунов Л., Шерстобитов А. Политические сети: теория и методы анализа. М.: Аспект Пресс, 2014. 320 с.

336. Современные избирательные системы. Вып. 4: Австралия, Венесуэла, Дания, Сербия. М.: РЦОИТ, 2009. 480 с.

337. Современный консерватизм на Западе. URL: http://essaysonconservatism.ru/wp-content/uploads/2017/06/65-64-1-PB.pdf (дата звернення 12.05 2021). (дата звернення 03.12.2021).

338. Соловьев Э. Эволюция партийных систем: новая точка бифуркации? *Контуры глобальных трансформаций*. 2018. Том 11. № 3. С.185–198.

339. Социал-демократия в современном мире. *Материалы международной научно-практической конференции «Кризис европейской социал-демократии: причины, формы проявления, пути преодоления*. М.: Ключ-С, 2010. 264 с.

340. Спасский Е. Н. Германские политические партии в процессе и после объединения Германии: механизмы конкуренции и тенденции эволюции: дис. …. д. полит. наук: 23.00.02. СПб., 2009. 456 с.

341. Спасский Е. Трансформация политических партий и их типологическая концептуализация: опыт западной партологии. *Полития.* 2008. № 2. С.103–111.

342. Стан політичних партій напередодні державного фінансування (Звіт комітету виборців України. URL: http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/ slug:Звіт% 20КВУ%3А%20%22Стан%20політичних%20партій%20напередодні%20державного %20фінансування%22 (дата звернення 23.05.2021).

343. Стиглиц Дж. 2015. *Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему*. М.: ЭКСМО, 2015. 512 с.

344. Стойко О. Консервативні партії Східної Європи. *Studia politologica Ucraino – Polona.*2011. Вип. 1. С. 162–166.

345. Стойко О. Персоналізація політичних партій на парламентських виборах 2019 року. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів:

Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 286–293.

346. Стойко О. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. К. : Логос, 2016. 416 с.

347. Стряпко І. Визначення феномену крайніх правих політичних партій. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія.* 2015. № 1. С. 225–233.

348. Теория партий и партийных систем: учебное пособие для студентов вузов. М.: Аспект Пресс, 2008. 367.

349. Теория партий и партийных систем: хрестоматия / сост. Б. А. Исаев. М.: Аспект Пресс, 2008. 400 с.

350. Тимошенкова Е. Итоги выборов в бундестаг: новые вызовы – старые ответы. *Современная Европа*. 2018. № 2. С.29–40.

351. Тимошенкова Е. Партийно-политическая система Германии в период канцлерства А. Меркель (2005–2017 гг.). М.: ИЕ РАН, 2020. 148 с.

352. Тимошенкова Е. Успех «Альтернативы для Германии» на выборах в бундестаг 2017 г.: вызов для немецкой партийно-политической системы? *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2018. № 1. С. 9–13.

353. Трансформация партийно-политического ландшафта в странах Евросоюза в условиях кризиса. Ч. 1. М.: Ин-т Европы, 2017. 142 с.

354. Трансформация партийно-политического ландшафта в странах Евросоюза в условиях кризиса. Ч. 2. М.: Ин-т Европы, 2017. 116 с.

355. Трансформаційні процеси у країнах Вишеградської групи та Україні: порівняльний аналіз. К.: ВД «Стилос», 2013. 302 с.

356. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.

357. Тужанський Д. Орбан змінює стратегію: партія влади Угорщини зіткнулася з проблемою напередодні виборів. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/03/9/7078489/ (дата звернення 07.06.2018)

358. Туровский Р., Сухова М., Луизидис Е. Новые игроки в партийных системах старых демократий: есть ли угроза политической стабильности? *Полития*. 2020.

№ 1. С.154–183.

359. Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность. *Политические исследования*. 1992. №6. С. 156–162.

360. Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / За ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ: Інститут соціології НАН України, 2007. 544 с.

361. Ульянов Д. «Зелёные» политические партии в странах Европейского Союза: процессы трансформации. *Власть.* 2020. № 5. С.254–260.

362. Умланд А., Шеховцов А. Праворадикальная партийная политика в постсоветской Украине и загадка электоральной маргинальности украинских ультранационалистов в 1994-2009 гг. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2010. Вип. 3. С. 217–245.

363. Фісун О. Українська неопатримоніальна демократія: формування, специфіка та тенденції розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2011. С. 45–51.

364. Федоренко К., Рибій О., Умланд А. Українська партійна система до та після Євромайдану 2013–2014 рр. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019 . № 2 (98). С.5–44.

365. Федорчак Т. Діяльність сучасних праворадикальних партій у Чехії. *Історико-політологічні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей.* 2019. Т. 39. С. 164–173.

366. Феен Г.-Й. Розвиток партійних систем у посткомуністичних країнах. К.: Фонд Конрада Аденауера, 2007. 17 с.

367. Фесенко В. Дневник парламентских выборов – 2019: финал. URL.: https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/ (дата звереннння 13.07.2021).

368. Фесенко В. Политические тенденции ноября 2020 года. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5fce8727bc98d/ (дата звернення 03.12.2020).

369. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.

370. Хербут Р. Ультраправі партії. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14382/Kherbut_Ultrapravi_partii.PDF?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 23.07.2021).

371. Холодковский К. Перестройка западноевропейской партийной системы. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 7. С.16–24.

372. Холодковский К. Противостояние левые – правые: анахронизм или смена координат. *Полис. Политические исследования*. 2006. № 6. С. 81–96.

373. Центральная Европа: политический портрет на фоне 100-летия. М.: Ин-т Европы РАН, 2018. 240 с.

374. Чахар Р. Учредительные выборы и их значение для процесса трансформации политических систем государств Центральной Европы. *Политическая концептология*. 2015. № 1. С.231–236.

375. Чоловська О. Особливості взаємозв'язку регіональних та національних виборів: теоретичні висновки на підставі врахування практичного досвіду країн Вишеградської групи. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 251–255.

376. Шапаров А., Синькова Е. Демаргинализация правого радикализма в европейском политическом процессе. *Современная Европа*. 2020. № 5. С. 182–192.

377. Шарапо В. Парламентские выборы в Австрии как отображение общеевропейских электоральных тенденций. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/239602/1/117-119.pdf (дата звернення 10.05.2021).

378. Шашкова Я. Российский партогенез как институальная ловушка. *PolitBook*. 2013. № 4. С. 85–98.

379. Шашкова Я. Сетевые модели в российском партогенезе. *Политэкс*. 2012. Т. 8. № 3. С. 119–135.

380. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для

утвердження демократії в Україні Львів, 2010. 462 с.

381. Шведа Ю. Партії та вибори: енциклопедичний словник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 750 с.

382. Шведа Ю. Політичні партії у виборах: теорія та практика виборчої кампанії: навч.-мет. посіб. К.: Знання, 2012. 373 с.

383. Шведа Ю.Р. Політичні партії: Енциклопедичний словник. Львів: Астролябія, 2005. 488 с.

384. Швейцер В. Обновление европейских властных структур: поиск идентичности. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2019. № 1. С.44–47.

385. Швейцер В. Европейский парламент: время перемен. *Современная Европа.* 2019. № 3. С. 42–52.

386. Швейцер В. Партии и движения политической альтернативы современной Европы. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 3. С.43–47.

387. Швейцер В. Политика и арифметика: к итогам парламентских выборов в Австрии. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2019. № 5. С.22–27.

388. Швейцер В. Час евроскептицизма? Электоральные процессы в Европейском Союзе (середина второго десятилетия XXI века). М.: Ин-т Европы, 2016. С.7–11.

389. Швейцер В., Грибовский В. Итоги парламентских выборов в Австрии. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 1. С.49–54.

390. Шеховцов А. Новые праворадикальные партии в европейских демократиях: причины электоральной поддержки. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2011. 250 с.

391. Шестак Н. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур: дис. …. канд. політ. наук: 23.00.02/ Ужгородський національний університет.Ужгород, 2015. 252 с.

392. Шипунов Г. Ідеологія політичних партій: методологічні засади дослідження. *Політикус: науковий журнал.* 2017. Вип. 3. С. 43–47.

393. Шипунов Г. Інституційно-організаційна еволюція політичних партій: методологічні засади дослідження. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* 2017. Вип. 18. С. 410–417.

394. Шипунов Г. Концептуальні особливості визначення «лівих» та «правих» політичних партій в умовах постіндустріального суспільства. *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2017. № 1 (141). С. 68–73.

395. Шипунов Г. Партії «нової політики» як феномен постіндустріального суспільства: ідейно-інституційні особливості. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник РДГУ.* 2016. Випуск 14. С. 211–218.

396. Шипунов Г. Політичні партії «нової політики»: основні підходи до концептуалізації й індикатори визначення. *Вісник Львівського університету. Серія Філософсько-політологічні студії.* 2018. Випуск 17. С. 248–255.

397. Шипунов Г. Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій: дис…… докт. політ. наук 23.00.01. / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 532 с.

398. Шишелина Л. Парламентские выборы в Венгрии 2018 года. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН.* 2018. № 2. С. 67–71.

399. Шмачкова Т.В. Из основ политологии Запада (Характер режимов, гражданское общество и партийные системы при демократии). *Политические исследования*. 1991. №2. URL: https://www.politstudies.ru/article/1235 (дата звернення 12.08.2021)

400. Шувакович У. Политические партии как традиционный механизм репрезентации в современных обществах. *Полис. Политические исследования.* 2010. №2. С 158–165.

401. Щербак А. Коалиционная политика и дефрагментация партийной системы: сравнительный анализ (на примере Польши, России и Украины). *Общественные науки и современность*. 2003. № 4. С. 47–62.

402. Электоральные процессы в Европейском Союзе (середина второго десятилетия XXI века). Москва: Институт Европы, 2016. 116 с.

403. Юссила О., Хентиля С., Невакиви Ю. Политическая история Финляндии 1809–2009 М., Издательство «Весь Мир», 2010. 471 с.

404. Яворський М. Сучасні тенденції до підвищення ролі правопопулістських партій у Європі. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2019. Випуск 25. С. 190–197.

405. Яворський М. Фрагментація політичних партій та зародження популістських тенденцій у Данії в 1950–1970-х рр. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2020. Випуск 30. С. 233–239.

406. Яковюк І.В. Європейський регіоналізм у контексті розбудови Європейського Союзу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2004. № 8. С. 57-68.

407. Якунин В. Феномен евроскептицизма в контексте электоральных процессов современной Европы. *Полис. Политические исследования.*2017. № 5. С.106–121.

408. Янішевський С. Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів-2015). URL: http://www.niss.gov.ua/catalogue/8 (дата звернення 12.07.2021).

409. Яшлавский Э. Антииммигрантские партии Европы: фальстарт или новое дыхание. *Контуры глобальных трансформаций*. 2018. Том 11. № 3. С.230–245.

410. 2019 European election results. URL: https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en (дата звернення 15.06.2021).

411. Betz H-G., Immerfall S. The new politics of the right: neo-populist parties and movements in established democracies. Basingstoke: Macmillan, 1998. 268 p.

412. Blondel J. Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies. *Canadian Journal of Political Scienc*e. 1968. Vol. 1. № 2. P. 180-203.

413. Bolleyer N. New parties in old party systems: persistence and decline in seventeen democracies. New York: OUP Oxford, 2013. 272 p.

414. Brack N., Startin N. Introduction: Euroscepticism, from the margins to the mainstream. *International political science review*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2015. P. 239–249.

415. Cappocia G. Anti-System Parties: A Conceptual Reassessment. *Journal of Theoretical Politics*. 2002. Vol. 14. No. 1. P. 9–35.

416. Carvalho J. Impact of extreme right parties on immigration policy: comparing Britain, France and Italy. London and New York: Routledge, 2013. 272 p.

417. Corinne D. The Socialist Workers' Party led by Pedro Sanchez ahead in Spain is due to stay in office. URL: https://www.robert-schuman.eu/en/doc/oee/oee-1807-en.pdf (дата звернення 13.07.2021).

418. Cabada L. Volby do Evropského parlamentu jako volby druhého řádu: reflexe voleb v nových členských zemích EU ze středovýchodní Evropy. URL: https://www.researchgate.net/profile/Ladislav-Cabada/publication/49298091_Volby_do_Evropskeho_parlamentu_jako_volby_druheho_radu_reflexe_voleb_v_novych_clenskych_zemich_EU_ze_stredovychodni_Evropy/links/570de87708ae2b772e432f4c/Volby-do-Evropskeho-parlamentu-jako-volby-druheho-radu-reflexe-voleb-v-novych-clenskych-zemich-EU-ze-stredovychodni-Evropy.pdf (дата звернення 13.07.2021).

419. Chalániová D. Evropská unie: Co nám nabízejí politické strany? URL: https://europeanvalues.cz/en/evropska-unie-co-nam-nabizeji-politicke-strany-2/ (дата звернення 23.09.2021)/

420. Decision of the Bureau of the European Parliament, of 29 March 2004 laying down the procedures for implementing Regulation (EC) N 2004/2003 of the European Parliament and of the Council on the Regulations governing political parties at European level and the rules regarding their funding (2004/C 155/01).

421. Declaration on Article 191 of the Treaty establishing the European Community. The Treaty of Nice, amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related Acts. Final Act and Declarations. Nice, 26 February 2001.

422. Democracy Index 2014. URL: https://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf (дата звернення 12.08.2021)

423. Downs A. An Economic Theory of Democracy. N.Y.: Harper & Brothers, 1957. 310 p.

424. Election Resources on the Internet (ERI). URL: http://electionresources.org/ (дата звернення 21.06.2021)

425. Frevert U. Zu unserem Glück vereint? *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 16.11.2016. URL: http://www.faz.net/aktuell/politik/zerfaellt-europa/zerfaellt-europa-18-zu-unserem-glueck-vereint-14494485.html (дата звернення 12.08.2021)

426. Giddens A. Where now for New Labour? L.: Polity press, 2002. 84 p.

427. Gunther R., Diamond L. Political parties and democracy. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 2001. VOL 9. No. 2. P. 257–261 (356 p.).

428. Handwörterbuch des politischen Systems / Hrsg. U. Andersen, W. Woyke. Opladen: Leske + Budrich, 2003. 808 S.

429. Ignazi P. Extreme right parties in Western Europe. Oxford: OUP Oxford, 2006. 310p.

430. Izidi glasovanja po voliščih v Sloveniji. URL: https://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-drzavni-zbor-rs/volitve-v-drzavni-zbor-rs-2018 (дата звернення 06.06.2020).

431. Kaniok P., Havlik V. Populism and euroscepticism in the Czech Republic: Meeting friends or passing by? *Romanian of European affairs*. 2016. Vol. 16, Issue 2. P. 20–35.

432. Katz R., Mair P. Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party. *PartyPolitics*. 1995. Vol. 1. P. 5–28.

433. Kingdom of Denmark. Election for Folketinget (Danish Parliament). URL: https://www.electionguide.org/elections/id/3154/ (дата звернення 10.05.2021).

434. Kirchenheimer O. Der Wandel des westeuropдischer Parteisystem. *Politische Vierteljahresschrift*. 1965. № 6. S. 27

435. Kirchheimer O. The Transformation of the Western European Party Systems. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1966.

436. Kitschelt H. Formation of the Party Cleavages in Postcommunists Democracies. *Party Politics*. 1995. № 4. P. 447–472.

437. Knutsen O. Social Structure and Party Choice in Western Europe. A Comparative Longitudinal Study. PALGRAVE MACMILLAN, 2004. 282 p.

438. Kolster C., Von Homeyer H. Pan-European Parties in a Time of Resurgent nationalism. Ger-man Marshall Fund of the United States. 2019. 234 p

439. Kopecek L. Politicke strany na Slovensku (1989–2006). URL: https://www.researchgate.net/profile/Lubomir-Kopecek-2/publication/47084606_Politicke strany_na_Slovensku_1989_az_2006/links/58906033a6fdcc2351c09022/Politicke-strany-na-Slovensku-1989-az-2006.pdf (дата звернення 23.09.2021).

440. Kosowska-Gąstoł, B. «Are the Europarties Real Political Parties? National Parties» Involvement in Multi-level Structures of European Political Parties». *Historia i Polityka*.

2017. Vol. 20, № 27. P. 9–29.

441. Králiková M., Világi A., Baboš P. Stranícky euroskepticizmus pred voľbami 2020. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3536825 (дата звернення 23.09.2021).

442. Krastev I. The Strange Death of the Liberal Consensus. *Journal of Democracy*. 2007. Vol. 18. No 4. P. 56–63.

443. La Palombara J., Weiner M. Political Parties and Political Development. Princeton, 1966. 496 p.

444. Linek L. České politické strany a jejich členové. K postupné proměně charakteru členství. URL: file:///C:/Users/Tablet03/Downloads/Linek_Lukas_2004_Ceske_politicke_strany.pdf (дата звернення 23.09.2021).

445. Lightfoot S. «The Consolidation of Europarties? The «Party Regulation» and the Development of Political Parties in the European Union». *Representation*. 2006. № 42 (4). pp. 303–314.

446. Marcel P. European Social Democracy Extinct? Web site Social Europe. 26.01.2018. URL: https://www.socialeurope.eu/pauly (дата звернення 03.12.2020).

447. March J. G., Olsen J. P. The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *The American Political Science Review*. 1984. Vol. 78. No. 3. P. 734–749.

448. Margetts H. Cyber Parties. *Handbook of Party Politics* (ed. by R. Katz & W. Crotty). Newbury Park, London, New Delhi: Sage, 2006.

449. Margolis M., Resnick D. Politics as Usual: The Cyberspace "Revolution". Thousand Oaks, CA: Sage, 2000. 246 p.

450. Mendes M. The General Elections in Portugal 2019, MIDEM-Report, 2019. C. 11.(16 c.). URL: (https://forum-midem.de/cms/data/fm/user_upload/TUD_MIDEM_2019-5_DINA4_RZOnline.pdf) (дата звернення 12.07.2021).

451. Merkel W. Systemtransformation. Opladen, 1999. 561 s.

452. Moreno A. Political Cleavages. Issues, Parties, and the Consolidation of Democracy. Westview Press. 1999. 205 p.

453. Moon D., Bratberg O. Conceptualising the multi-level party: twocomplementary approaches. *Politics*. 2010.Т. 30. №. 1. С. 52–60.

454. Mudde C. Fighting the system? Populist radical right parties and party system change. *Party Politics*. 2014. Volume 20, Issue 2. P. 217–226.

455. Mudde C. Populist radical right parties in Western Europe. New York: Cambridge University Press, 2007. 404 p.

456. Mudde C. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*. 2004. 39(4). P. 542-563.

457. Meseznikov G. Problematika migrácie a utečencov na Slovensku v rokoch 2015 – 2016: spoločenská atmosféra, verejná mienka, politickí aktéri. URL: https://cz.boell.org/sites/default/files/otvorena_krajina_alebo_nedobytna_pevnost_slovensko_migranti_a_utecenci_e.pdf#page=113 (дата звернення 23.09.2021).

458. Parties and Elections in Europe. URL: http://www.parties-and-elections.eu/index.html (дата звернення 10.07.2021).

459. Plevák O. Celoevropská strana Volt vymaže státy EU. Už má poslance i europoslance. URL: https://www.denik.cz/staty-eu/volt-hnuti-parlament-20210418.html (дата звернення 10.07.2021).

460. Poguntke T. New Politics and Party Systems: The Emergence of a New Type of Party? *West European Politics*. 1987. Vol. 10. Issue 1. P. 76–88.

461. Regulation (EC) No 1524/2007 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2007 amending Regulation (EC) N 2004/2003 on the regulations governing political parties at European level and the rules regarding their funding, URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:343:0005:0008:EN:PDF. (дата звернення 03.12.2020).

462. Riishoj S. Development of Parties and Party Systems in Central Europe, 1989–2007. *Politologiske Skrifter*. 2007. No. 19. 63 p.

463. Sartori G. Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 383 p.

464. Siaroff A, Two-and-a-Half-Party Systems and the Comparative Role of the 'Half'. *Party Politics*. 2003. № 9. P. 267–290.

465. Smolík J. Krajněpravicové politické strany v zemích V4: historie a současnost. URL: https://www.sav.sk/journals/uploads/09030849Smolik%20-%20OK.pdf (дата звернення 23.09.2021).

466. Stiglitz J., Greenwald B. Towards a New Paradigm for Monetary Policy. London: Cambridge University Press. 2003. 327 p.

467. Strom K. A Behavioral Theory of Competitive Political Parties. *American Journal of Political Science*. 1990. Vol. 34. No. 2. P. 565-598.

468. Szczerbiak A., Hanley S. Introduction: Understanding the Politics of the Right in Contemporary East-Central Europe. *Journal of Communist Studies and Transition Politics.* 2004. Vol. 20. No. 3. P. 1–8.

469. Taggart P. Populism and the Pathology of Representative Politics. *Yves Meny and Yves Surel*. Palgrave, 2002. P. 65–66.

470. Taggart *P*. Populism. Buckingham: Open University Press, 2000.

471. Tartar Andre. How the Populist Right Is Redrawing the Map of Europe. *Bloomberg. December* 11, 2017. URL: https://www.bloomberg.com/graphics/2017-europe-populist-right/(дата звернення 12.08.2021)

472. The European Elections Monitor. URL: https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2021/ (дата звернення 15.07.2021).

473. Thorlakson L. Patterns of party integration, influence and autonomy inseven federations. *Party Politics.* 2009. Т. 15. №. 2.С. 157–177.

474. Van Houten P. Multi-Level Relations in Political Parties A Delegation Approach. *Party Politics.* 2009. Т. 15. №. 2. С. 137–156.

475. Wolinetz St. Beyond the Cach-All Perty: approaches to the Study of Parties and Party Organization in Contemporary Democracies. *Political Parties Old Concepts and New challenges* / R. Gunter, J. Montero, J. Linz ed. Oxford: Oxford University Press, 2002. P. 136-165.

476. Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2019. URL: https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/ (16.07.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Копинець Ю.Ю. Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту. *Політикус: наук. журнал.* 2020. № 3. С. 44–51.
2. Копинець Ю.Ю. Інституційна криза політичних партій на початку XX століття та характеристика сучасних тенденцій їх розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2020. Випуск 30. С. 146–153.
3. Копинець Ю.Ю. Тенденції розвитку партійних систем країн Європейського Союзу в контексті парламентських електоральних циклів 2017 року. *Політикус: наук. журнал.* 2020. № 4. С. 110–117.
4. Копинець Ю.Ю. Місцеві вибори 2020 року в Закарпатській області: характеристика основних суб'єктів виборчого процесу та аналіз результатів. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2020. Випуск 33. С. 126–135
5. Копинець Ю.Ю. Характеристика конфігурації та основних тенденцій розвитку партійної системи України за результатом електорального циклу 2019–2020 рр. *Регіональні студії: наук. журнал*. 2021. № 24. С.30–41.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Копинець Ю.Ю. Політичний режим в Україні: теоретичні підходи до ідентифікації. *Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 27–28 грудня 2019 р.)*. Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2019. С. 92–97.
7. Копинец Ю.Ю. Характеристика современных тенденций развития политических партий и партийных систем. *Суспільні науки: сучасні тенденції*

та фактори розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17–18 січня 2020 р.). Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2020. С.77–82.

8. Копинець Ю. Ю. Особливості організації та проведення місцевих виборів 2020 у м. Ужгород. *Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 16–17 жовтня 2020 року)*. Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2020. С. 60–67.
9. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електорального вибору громадян за результатами місцевих виборів 2020 року в Україні. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, 8 грудня 2020 р.)* / За заг. ред. проф. М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С. 38–55 *(Особистий внесок автора:* аналіз результатів місцевих виборів у всеукраїнському масштабі, побудова додатків до статті, 0,5 д. а.).
10. Копинець Ю. Регіональні політичні режими: особливості формування та функціонування. *Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 р.).* Ужгород, 2019. С. 254–258.
11. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електоральних практик у контексті місцевих виборів 2020 року. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний

університет імені Івана Франка, 2021. С. 14–34 (*Особистий внесок автора:* аналіз результатів місцевих виборів у загальноукраїнському масштабі, 0,5 д. а.).

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи» (м. Львів, 27–28 грудня 2019 р., заочна форма участі).
2. ІІ Міжнародна наукова конференція «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 р., очна форма участі).
3. Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Одеса, 17–18 січня 2020 р., заочна форма участі).
4. Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук» (м. Одеса, 16–17 жовтня 2020 р., заочна форма участі).
5. Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»: «Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти» (м. Ужгород, 8 грудня 2020 р., очна форма участі).
6. Міжнародна наукова конференція «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (м. Львів, 28 листопада 2020 р., очна форма участі).
7. VI Міжнародна науково-практична конференція «Формат розвитку взаємовідносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії COVID-19» (м. Ужгород, 24 вересня 2021 р., очна форма участі).

Додаток Б

Характеристика основних консервативних партії Європейського Союзу

Таблиця 1

Партія	Ідеологія	Роль в у політичній системі	Результати останніх парламентських виборів
Консервативна партія Великобританії	Лібералізм, постхристиянство	Одна з двох головних партій	42,4 % (2019)
Республіканці (Франція)*	Поміркований лібералізм	Одна з двох головних партій	19,4 % (2017)
Вперед, Італія!	Ліберальний консерватизм	Одна з основних партій країни	14,0 % (2018)
Австрійська народна партія	Консерватизм, християнська демократія	Одна з двох головних партій	37,5 % (2019)
Народна партія (Іспанія)	Ліберальний консерватизм	Одна з двох головних партій	20,8 % (листопад 2019)
Християнсько-демократичний союз (Німеччина)**	Ліберальний консерватизм, християнська демократія	Одна з двох головних партій	200 місць (2017)
Християнсько-соціальний союз (Німеччина)	Консерватизм, регіоналізм	Нішева партія	46 місць (2017)
Народна партія за свободу і демократію (Нідерланди)	Консервативно-ліберальна партія	Одна з основних партій країни	21,3 % (2017)
Венстре (Данія)	Консервативно-ліберальна партія	Одна з основних партій країни	23,4 % (2019)
Консервативна народна партія ДаніЇ	Консерватизм	Нішева партія	6,6 % (2019)
Консервативна партія «Хейре» (Норвегія)	Ліберальний консерватизм	Одна з основних партій країни	25,0 % (2017)
Християнська народна партія (Норвегія)	Консерватизм	Нішева партія	4,2 % (2017)
Фідес (Угорщина)	Консерватизм	Домінуюча партія в країні	49,2 % (2018)
Право і справедливість (Польща)	Консерватизм	Одна з двох головних партій	43,5 % (2019)
Національна коаліація (Коаліаційна партія) (Фінляндія)	Ліберальний консерватизм	Одна з основних партій країни	17,0 % (2019)
Поміркована коаліаційна партія (Швеція)	Ліберальний консерватизм	Одна з основних партій країни	19,8 % (2018)
Християнсько-демократична партія (Швеція)	Консерватизм, християнська демократія	Нішева партія	6,3 % (2018)

Продовження Таблиці 1(додатку Б)

Громадянська демократична партія (Чехія)	Ліберальний консерватизм, євроскептицизм	Одна з основних партій країни	11,3 % (2017)
Християнсько-демократичний Союз-Чехословацька народна партія	Консерватизм	Нішева партія	5,8 % (2017)
Нова демократія (Греція)	Ліберальний консерватизм	Одна з основних партій країни	39,8 % (2019)

*Партія утворена в результаті перейменування та зміни статуту політичної партії «Союз за народний рух»
*ХДС-ХСС беруть участь у виборах в партійному блоці, тому в таблиці подана кількість місць, яку отримали окремо ХДС і ХСС.

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Додаток В

Представництво праворадикальних націоналістичних партій у Європарламенті за результатами виборів 2019 року

Країна	Праворадикальні популістські партії	Праві	Результат останніх націон. парламент виборів, % (рік)	Місце в країні, %	К-сть дєп*, фракція
Німеччина	Альтернатива для Німеччини		12,6 (2017)	4 (11%)	11 (ІД)
Франція	Національне об'єднання		13,2 (2017)	1(23,3)	22 (ІД)
Італія	Рух п'яти зірок		32,6 (2018)		
	Ліга Півночі		17,4 (2018)	1 (34,3)	28 (ІД)
		Брати Італії	4,3 (2018)	5 (6,4)	5 (ЄКР)
Бельгія	Фламандський інтерес		11,9 (2019)	2 (11,6)	2 (ІД)
		Новий фламандський альянс	16,0 (2019)	1 (13,7)	1 (ЄКР)
Нідерланди	Партія свободи		13,0 (2017)		
	Форум за демократію		1,8 (2017)	4 (10,9)	3 (ЄКР)
Великобританія	Брекзит			1 (30,7)	29 н/з
Іспанія	Голос		15,1 (2019)	5 (6,2)	3 (ЄКР)
Польща		Право і справедливість	43,5 (2019)	1 (45,3)	26 (ЄКР)
Греція	Золота зірка		2,9 (2019)	5 (4,8)	2 н/з
		Грецьке рішення	3,7 (2019)	6 (4,1)	1 (ЄКР)
Угорщина		Фідес-УГП	49,2 (2018)	1 (52,1)	13 (ЄНП)
	За кращу Угорщину		19,0 (2018)	5 (6,4)	1 (н/з)
Чехія	Свобода і пряма демократія		10,6 (2017)	5 (9,1)	2 (ІД)
Швеція	Шведські демократи		17,5 (2018)	3 (15,3)	3 (ЄКР)
Австрія	Австрійська партія свободи		16,2 (2019)	3 (17,2)	3 (ІД)
Болгарія		Болгарський національний рух (коаліція «Об'єднані патріоти)	9,0 (2017)	4 (7,3)	2 (ЄКР)
Данія	Датська народна партія		8,7 (2019)	4 (10,7)	1 (ІД)
Фінляндія	Істинні фінни		17,5 (2019)	4 (13,8)	2 (ІД)
Словаччина	Народна партія Наша Словаччина		8,0 (2020)	(12,7)	2 (н/з)
Латвія	Національний альянс		11,0 (2018)	3 (16,4)	2 (ЄКР)
Естонія		Консервативна народна партія	17,8 (2019)	4 (12,7)	1 (ІД)

*дєп – депутати Європейського парламенту

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Додаток Г

Результати виборів до Європарламенту 2019 року

Країна	К-ть депут.	ЄНП	ПАСД	ОЄ	З-ЄВА	ІД	ЄКР	ОЄЛ-ПЗЛ	Незалежні
Австрія	18	7	5	1	2	3	–	–	–
Бельгія	21	4	3	4	3	3	3	1	–
Болгарія	17	7	5	3	–	–	2	–	–
Великобританія	73	–	10	17	11	–	4	1	30
Угорщина	21	13	5	2	–	–	–	–	1
Німеччина	96	29	16	7	25	11	1	6	1
Нідерланди	26	6	6	6	3	–	4	1	–
Греція	21	8	2	–	–	–	1	6	4
Данія	13	1	3	5	2	–	1	1	–
Ірландія	11	4	–	1	2	–	–	4	–
Іспанія	54	12	20	8	2	–	3	6	3
Італія	73	7	19	–	–	28	5	–	14
Кіпр	6	2	2	–	–	–	–	2	–
Латвія	8	2	2	–	1	–	2	–	1
Литва	11	4	2	2	2	–	1	–	–
Люксембург	6	2	1	2	1	–	–	–	–
Мальта	6	2	4	–	–	–	–	–	–
Польща	1	17	8	–	–	–	26	–	–
Португалія	21	7	9	–	1	–	–	4	–
Румунія	32	14	10	8	–	–	–	–	–
Словаччина	13	4	3	2	–	–	2	–	2
Словенія	8	4	2	2	–	–	–	–	–
Фінляндія	13	3	2	3	2	2	–	1	–
Франція	74	8	5	21	12	22	–	6	–
Хорватія	11	4	3	1	–	–	1	–	2
Чехія	21	5	–	6	3	2	4	1	–
Швеція	20	6	–	3	2	–	3	1	–
Естонія	6	–	2	3	–	1	–	–	–
Всього	751	182	154	108	74	73	62	41	57

Джерело: [92, с. 26–29]

Додаток Д

Результати виборів до вищих законодавчих органів країн Європейського Союзу у 2018 році

Таблиця 1

Результати виборів до Державних зборів Угорщини 8 квітня 2018 року

Партія / виборчий блок	Одномандатні округи, к-сть мандатів	Загально-державний округ, к-сть голосів (%), к-ть мандатів	Загальна к-сть мандатів	Відсоток мандатів, %
Виборчий блок «ФІДЕС» / ХДНП	91	(49,27%) 42	133	67 %
ПП «За кращу Угорщину» («Йоббік»)	1	(19,06 %) 25	26	13 %
Виборчий блок УСП / ПП «Діалог» («MSZP–P»)	8	(11,91 %) 12	20	10 %
ПП «Демократична коаліція»	3	(5,37 %) 6	9	5 %
ПП «Політика може бути іншою»	1	(7,06 %) 7	8	4 %
ПП «Разом»	–	1	1	0,33 %
Представник німецької меншини	1	–	1	0,33 %
Незалежний кандидат	1	–	1	0,33 %
Всього	106	93	199	100

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Таблиця 2

Результати виборів до Сейму Латвії 6 жовтня 2018 року

Партія / виборча коаліція (дата створення)	% голосів	К-сть деп. місць	Ідеологія
Соціал-демократична партія «Згода» (2010)	19,80	23	соціал-демократія
Партія «Кому належить держава» (2016)	14,25	16	популізм, націоналізм
Нова консервативна партія (2014)	13,59	16	консерватизм, націоналізм
Об'єднання партій «Розвитку / Так» (2018)	12,04	13	соціал-лібералізм, євроцентризм
Партія «Національне об'єднання «Все для Латвії» – Вітчизні і свободі / ДННЛ (2010)	11,01	13	націонал-консерватизм
Коаліція «Союз зелених та селян» (2002)	9,91	11	консерватизм, екологізм
Партія «Нова єдність» (2010)	6,69	8	ліберальний консерватизм

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Таблиця 3

Результати виборів до Державних зборів Словенії 3 червня 2018 року

Партія (рік утворення)	% голосів	К-сть місць	Ідеологія
Словенська демократична партія (СДП, 1989)	24,95	25	націоналізм, консерватизм, популізм
«Список Мар'яна Шареца» (СМШ, 2013)	12,65	13	популізм, лівоцентризм
«Партія сучасного центру» (2013)	9,93	10	консерватизм
«Соціал-демократи» (1993)	9,75	10	соціал-демократія
«Ліві» (2017)	9,31	9	демократичний соціалізм, екологізм
«Нова Словенія – Християнські демократи» (НСХД, 2000)	7,13	7	консерватизм, християнська демократія
«Альянс Аленки Братушек» (2014)	5,13	5	лівоцентризм
Демократична партія пенсіонерів Словенії (ДППС, 1990)	4,92	5	демократичний соціалізм, лівоцентризм
Словенська національна партія (СНП, 1991)	4,19	4	націоналізм, євроскептицизм, популізм
Італійська, угорська меншини		2	

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Таблиця 4

Електоральні результати партій «нової політики» (ПНП) за результатами парламентських виборів 2018 року в країнах ЄС (Італія, Латвія, Швеція, Словенія, Угорщина)

Країна, к-сть депутатських місць, (явка виборців)	Перемо-жець виборів, %	К-сть голосів- %, (деп. м.) ПНП	Участь ПНП в урядовій коаліції	Частка голосів ПНП,% (деп. м.)
Італія, 630, 72,9 %	«Рух п'яти зірок» (32,6 %)	«Рух п'яти зірок», 32,6 % (227); «Вперед, Італія», 14,0 %, (101)	+ «Рух п'яти зірок»	328 (52 %)
Латвія, 100, (54,6 %)	–	«Кому належить держава» 14,25 % (16) Об'єднання партій «Розвитку / Так» 12,4 % (13)	+ «Кому належить держава», Об'єднання партій «Розвитку / Так»	29 (29 %)
Швеція, 349 (84,4 %)	–	«Шведські демократи» 17,6 % (62 мандати), Партія зелених, 4,3 % (15 мандатів)	–	77 (22 %)
Словенія, 90 (52,6 %)	–	«Список Мар'яна Шареца» 12,65 % (13), «Ліві» 9,31 % (9), «Альянс Аленки Братушек» 5,13 % (5)	+ «Список Мар'яна Шареца», «Ліві», «Альянс Аленки Братушек»	27 (30 %)
Угорщина 199 (68,1 %)	–	«Йоббік» (26); «Діалог» (20); «Політика може бути іншою» (8)	–	54 (27 %)

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Додаток Ж

Результати виборів до вищих законодавчих органів країн Європейського Союзу у 2019 році

Таблиця 1

Результати виборів до Національної ради Австрії 29 вересня 2019 року

Партія / виборча коаліція (дата створення)	% голосів	К-сть деп. місць	Ідеологія
Австрійська народна партія (1945)	37,5	71	Християнська демократія, консерватизм
Соціал-демократична партія Австрії (1888)	21,2	40	Соціал-демократія
Австрійська партія свободи (1956)	16,2	31	Націонал-консерватизм, популізм, євроскептицизм
«Зелені – Зелена альтернатива» (1986)	13,9	26	Центризм, «зелена політика»
«Нова Австрія і Ліберальний форум» (2012)	8,1	15	Лібералізм

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Таблиця 2

Результати виборів до парламенту Греції 7 липня 2019 року

Назва партії (рік створення)	Резуль-тат, %	К-сть депут. місць	Ідеологія
Нова демократія (1974)	39,8	158	ліберальний консерватизм, християнська демократія
СІРІЗА (Коаліція радикальних лівих) (2004)	31,5	86	демократичний соціалізм, лівий популізм
Рух змін (2018)	8,1	22	соціал-демократія
Комуністична партія Греції (1918)	5,3	15	комунізм, євроскептицизм
Грецьке рішення (2016)	3,7	10	націонал-консерватизм, євроскептицизм, правий популізм
Європейський реалістичний фронт непокори (МІРА 25) (2018)	3,4	9	демократичний соціалізм, проєвропеїзм
Золотий світанок (1993)	2,9	–	націоналізм, неофашизм

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Таблиця 3

Результати виборів до Рійгікогу Естонії 3 березня 2019 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-сть депут. місць	Ідеологія
Партія реформ Естонії (1994)	28,8	34	консервативний лібералізм

Продовження Таблиці 3 (додатку Ж)

Центристська партія Естонії (1991)	23,0	26	соціал-лібералізм, центризм, лівий популізм
Консервативна народна партія Естонії (2012)	17,8	19	націонал-консерватизм, євроскептицизм, популізм
Вітчизна (2006)	11,4	12	націонал-консерватизм, християнська демократія
Соціал-демократична партія Естонії (1990)	9,8	10	соціал-демократія

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Таблиця 4

Результати виборів до Асамблеї Республіки Португалії 6 жовтня 2019 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-сть депут. місць	Ідеологія
Соціалістична партія (1973)	36, 4	108	соціал-демократія
Соціал-демократична партія (1974)	27,8	79	ліберальний консерватизм, християнська демократія
Лівий блок (Революційна соціалістична партія, Народний демократичний союз) (1999)	9,5	19	демократичний соціалізм, екосоціалізм
Коаліція демократичної єдності (Комуністична партія, Партія зелених, Демократичний наступ) (1987)	6, 3	12	комунізм, зелена політика
Демократичний і соціальний центр – Народна партія (1974)	4, 2	5	християнська демократія, консерватизм
Люди – Тварини – Природа (2009)	3, 3	4	Екологізм, добробут тварин
Chega («Достатньо!») (2019)	1, 3	1	націоналізм, консерватизм, правий популізм
Ліберальна ініціатива (2017)	1, 3	1	лібералізм
Livre (2014)	1,1	1	екосоціалізм, європеїзм

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Таблиця 5

Результати виборів до Конгресу депутатів (нижня палата Генеральних кортесів Іспанії) 28 квітня 2019 року

Назва партії (рік створення)	Результат (%), к-сть депут. місць 28 квітня 2019	Результат (%), к-сть депут. місць 10 листопада 2019	Ідеологія
Іспанська соціалістична робітнича партія (1879)	28,6 (123)	28,0 (120)	соціал-демократія, соціал-лібералізм
Народна партія (1976)	16,7 (66)	20,8 (89)	християнська демократія, ліберальний консерватизм

Продовження Таблиці 5 (додатку Ж)

Громадяни – Громадянська партія (2005)	15,8 (57)	6,7 (10)	лібералізм, проєвропеїзм
Унідас Подемос (Ми можемо, 2014)	14,3 (42)	12,8 (35)	соціал-демократія, лівий популізм
Вокс (Голос, 2013)	10,2 (24)	15.1 (52)	правий популізм, іспанський націоналізм, євроскептицизм
Республіканські ліві Каталонії (1931)	3,9 (15)	3,6 (13)	демократичний соціалізм, націоналізм
Разом за Каталонію (2017)	1,9 (7)	2,1 (8)	незалежність Каталонії
Баскська націоналістична партія (1895)	1,5 (6)	1,5 (6)	баскський націоналізм
EH Bildu	0,99 (4)	1,1 (5)	баскський націоналізм

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Таблиця 6

Результати виборів до Едускунта Фінляндії 14 квітня 2019 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-сть депут. місць	Ідеологія
СДПФ (1899)	17,7	40	соціал-демократія
Справжні фіни (1995)	17,5	39	націоналізм, популізм
Національна коаліція (1918)	17,0	38	ліберальний консерватизм
Фінляндський центр (1906)	13,8	31	ліберальний консерватизм, центризм
Зелений союз (Зелені, 1987)	11,5	20	зелена політика, проєвропеїзм
Лівий союз (1990)	8,2	16	демократичний соціалізм, екосоціалізм
Шведська народна партія (1906)	4,5	9	соціальний лібералізм, лібералізм
Християнські демократи (1958)	3,9	5	Християнська демократія, соціальний консерватизм

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Таблиця 7

Результати виборів до Сейму Польщі 13 жовтня 2019 року

Партія / виборча коаліція (дата створення)	% голосів	К-сть деп. місць	Ідеологія
Право і Справедливість (ПіС, 2001)	43,5	235	націонал-консерватизм, панкатолиицизм, помірний євроскептицизм
Громадянська коаліція	27,4	134	християнська демократія, ліберальний консерватизм, проєвропеїзм
Ліві	12,5	49	соціал-демократія, проєвропеїзм

Продовження Таблиці 7 (додатку Ж)

Польська коаліція	8,5	30	християнська демократія, проєвропеїзм
Конфедерація Свободи та Незалежності (2019)	6,8	11	польський націоналізм, євроскептицизм
Німецька національна меншина	0,17	1	

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Таблиця 8

Результати виборів до фолькетингу Данії 5 червня 2019 року

Назва партії (дата створення)	Результат, %	К-сть депут. місць	Ідеологія
Соціал-демократична партія Данії (1871)	25,9	48	соціал-демократія
Венстре (Ліберальна партія Данії) (1870)	23,4	43	консервативний лібералізм, аграризм
Датська народна партія (1870)	8,7	16	націонал-консерватизм, правий популізм
Радикальна Венстре (1905)	8,6	16	соціальний лібералізм, проєвропеїзм
Соціалістична народна партія (1959)	7,7	14	демократичний соціалізм, зелена політика
Єдиний список – червоно-зелена коаліція (1989)	6,9	13	соціалізм, євроскептицизм
Консервативна народна партія (1915)	6,6	12	ліберальний консерватизм, енвайроменталізм
Альтернатива (2013)	3,0	5	зелена політика, проєвропеїзм
Нові праві (2015)	2,4	4	національний консерватизм, євроскептицизм
Ліберальний альянс (2007)	2,3	4	лібералізм, лібертаріанство

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Додаток К
Електоральні результати партій «нової політики» (ПНП) за результатами парламентських виборів 2017 року

	Країна, к-сть депутатських місць, (явка виборців)	Переможець виборів, %	К-сть голосів- %, (д. м.*) ПНП	Участь ПНП в урядовій коаліції	Частка голосів ПНП, % (д.м.*)
1	**Австрія, 183, (67,6 %)**	–	АПС - 24,7 % (53), PILZ - 4,1 % (8)	+ АПС	28,8 (61)
2	**Болгарія, 240 (52,5 %)**	–	Коаліція «Об'єднані патріоти» -9,0 % (27), «Рух за права і свободи» - 8,9 % (26), «Воля»- 4,1 % (12)	+ Коаліція «Об'єднані патріоти»	22 % (65)
2	**Велика Британія, 650, (68,7 %)**	–	–	–	–
3	**Нідерланди, 150, (81,0 %)**	–	Партія свободи-13,1 % (20), «Зелені ліві»-8,9 % (14), Партія захисту тварин-3,1 % (5), 50 PLUS- 3,1 % (4), DENK-2 % (3), Форум для демократії-1,8 (2)	–	32 % (48)
4	**Німеччина, 709, (76,2 %)**	–	Альтернатива для Німеччини- 12,6 % (94), Союз 90/Зелені- 8,9 % (67)	–	21,5 % (161)
5	**Франція, 577, (42,6 %)**	Коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem»- 350 д.м.*	«Нескорена Франція»- 17 д.м.	+ Коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem»- 350 д.м.*	367
6	**Чехія, 200, (60,6 %)**	ANO 2011- 29,6 % (78)	«Чеська піратська партія» -10,7 % (22), «За свободу і пряму демократію» 10, 6 % (22)	+ ANO 2011	50,9 % (122)

*– депутатські місця

Джерело: побудовано автором на підставі [424; 458; 472]

Додаток Л

Якісні характеристики партійної системи України на різних періодах її розвитку

Критерії	Перший період: 1991–2004	Другий період: 2004–2014	Третій період: починаючи з 2014
Виборча система	1994 р. – мажоритарна абсолютної більшості; З 1998 р. – змішана	2006 р. пропорційна 2010 р. – змішана	2014 р. – змішана
Форма правління	президентсько-парламентська	2004 р. – парламентсько-президентська 2010 р. – президентсько-парламентська	2014 р. – парламентсько-президентська
Домінуючий соціальний поділ	Ідеологія, ставлення до влади (правлячі сили/опозиційні сили)	Соціокультурний поділ «Схід–Захід»	Соціокультурний поділ «Схід–Захід»
Конфігурація партійної системи	Система поляризованого плюралізму	Двоблокова система, система з домінуючою партією (після президентських виборів 2010 р.)	2014 р. – двоблокова система; 2019 р. – ознаки системи з домінуючою партією («Слуга народу»)
Характеристики політичних партій	Наявність організаційної структури в регіонах, суттєвий показник членства в партіях, ідеологічний вимір партійної політики	Наявність організаційної структури в регіонах, суттєвий показник членства в партіях, ідеологічний вимір партійної політики. З'являються постматеріалістичні ознаки партій: ідеологічний плюралізм, відсутність організаційної структури, показників членства	Існування як класичних партій з ідеологією організаційною структурою, членством, так і партій постматеріалістичних цінностей (відсутність чіткої організаційної структури, як такого інститут членства, ідеологічний плюралізм, центризм, акцент на вирішення конкретної однієї або декількох проблем
Домінуючий тип партій	Ідеологічні партії	Електорально-професійні партії	Електорально-професійні партії та партії нової політики

Джерело: розроблено автором

Додаток М

Результати регіональних партій у розрізі виборів до обласних рад

Область	Результати регіональних партій, %
Тернопільська	«Довіра» (6,5), «Сила людей», «Порядок. Відповідальність. Справедливість»
Івано-Франківська	ВО «Платформа громад» (10,3), Українська Галицька Партія, «Голос»
Закарпатська	«Рідне Закарпаття» (17,7), «Команда Андрія Балоги» (10,8), КМКС-Партія угорців України (11,6)
Чернівецька	«Єдина альтернатива», ГР «Народний контроль», «Партія чернівчан», «Команда Михайлішина»
Львівська	«Об'єднання «Самопоміч» (8,7), Українська Галицька Партія (5,6), Народний Рух України (5,8)
Хмельницька	«Команда Симчишина» (19,0), «За конкретні справи» (14,0)
Черкаська	«Черкащани» (21,4), Партія ветеранів Афганістану
Чернігівська	«Рідний дім» (30,7)
Полтавська	«Довіра» (17,1), «Рідне місто» (9,2), «Воля»
Вінницька	«Українська стратегія Гройсмана» (47,6), «Партія Вінничан»
Житомирська	«Ліва опозиція»
Сумська	«Сила людей»
Кіровоградська	«Перспектива міста»
Одеська	«Довіряй ділам» (11,8)
Миколаївська	«Миколаївці», «Опозиційний блок»
Херсонська	«Нам тут жити» (18,1), «Блок Сальдо» (5,09), «Партія місцевого самоврядування»
Дніпропетровська	«Пропозиція» (12,6), Блок Вілкула «Українська перспектива» (12,8)»Громадська сила» (5,9)
Запорізька	Партія Володимира Буряка «Єднання» (8,0), «Опозиційний блок» (7,5), «Порядок», «Нова політика»
Харківська	«Блок Кернеса – Успішний Харків» (34,5), «Блок Світличної разом!» (12,4), «Акцент»

Джерело: побудовано автором на підставі [254; 255; 259]

Додаток Н
Результати виборів та коаліції в обласних радах за результатами місцевих виборів 25 жовтня 2020 року

Таблиця 1

Область / к-ть мандатів в обласній раді	Результати виборів (% голосів виборців поданих за партію)	Формат коаліцій у обласних радах
Вінницька (84)	Українська стратегія Гройсмана – 47,6 % Батьківщина – 13, 1 % Європейська солідарність – 13,1% Слуга народу – 9,5 % ОПЗЖ – 8,3 % За майбутнє – 8,3 %	Українська стратегія Гройсмана, Батьківщина, За майбутнє, Слуга народу
Волинська (64)	За майбутнє – 31, 2 % Європейська солідарність – 12,5% Батьківщина – 11,6 % Слуга народу – 9,7 % Свобода – 8,5 % АПУ – 6,2 % Сила і Честь – 5,1 %	За майбутнє, Свобода, Батьківщина
Дніпропетровська (120)	Слуга народу – 22,9 % ОПЗЖ – 20, 3 % Пропозиція – 12, 6 % БВ «УП» – 11,8 % Європейська солідарність – 9,0 % Громадянська сила – 5,9 % Батьківщина – 5,1 %	Слуга народу, ОПЗЖ, Пропозиція
Житомирська (64)	Слуга народу – 17,9 % Наш край – 13,5 % Європейська солідарність – 13,0% ОПЗЖ – 11,0 % За майбутнє – 10,7 % Пропозиція – 9,2 % Батьківщина – 7,7 % РПЛ – 6,0 % Сила і Честь – 5,5 %	Слуга народу, Наш край, Пропозиція
Закарпатська (64)	Рідне Закарпаття – 17,7 % Слуга народу – 17,4 % Батьківщина – 12,6 % КМКС-ПУУ – 11,6 % Команда Андрія Балоги – 10,8 % Європейська солідарність – 9,0 % За майбутнє – 8,9 % ОПЗЖ – 8,0 %	Слуга народу, Батьківщина, Європейська солідарність, Рідне Закарпаття

Продовження Таблиці 1(Додатку Н)

Запорізька (84)	ОПЗЖ – 23,2 % Слуга народу – 18,8 % Європейська солідарність – 9,4 % ПВБ «Єднання» – 8,0 % Опозиційний блок – 7,5 % За майбутнє – 6,9 % Батьківщина – 5,8 %	Слуга народу, Батьківщина, Опозиційний блок, За майбутнє
Івано-Франківська (84)	Свобода – 19,3 % Європейська солідарність – 17,2% За майбутнє – 16,2 % Батьківщина – 14,8 % Платформа громад – 10,3 % Слуга народу – 8,9 %	Свобода, Батьківщина, За майбутнє, Платформа громад
Київська (84)	Європейська солідарність – 19,5% Слуга народу – 16,9 % За майбутнє – 10,6 % Батьківщина – 10,5 % ОПЗЖ – 6,8 %	Слуга народу, Батьківщина, ОПЗЖ
Кіровоградська (64)	Батьківщина – 20,4 % Слуга народу – 19,2 % ОПЗЖ – 14,8 % Європейська солідарність – 12,2% За майбутнє – 7,0 % Пропозиція – 6,6 % РПЛ – 5,8 %	Слуга народу, Пропозиція, ОПЗЖ, Радикальна партія Олега Ляшка
Львівська (84)	Європейська солідарність – 30,8% Слуга народу – 9,4 % Об”єднання «Самопоміч» – 8,7 % Батьківщина – 7,3 % Голос – 6,5 % Свобода – 6,0 % НРУ – 5,8 % УГП – 5,6 % За майбутнє – 5,2 %	Європейська солідарність, Батьківщина, Слуга народу, Голос, Українська Галицька партія
Миколаївська (64)	ОПЗЖ – 23,4 % Слуга народу – 21,3 % Європейська солідарність – 10,4% Пропозиція – 8,1 % За майбутнє – 5,5 %	Слуга народу, ОПЗЖ, Наш край
Одеська (84)	ОПЗЖ – 26,8 % Слуга народу – 17,5 % Довіряй ділам – 11,8 % Європейська солідарність – 10,3% За майбутнє – 10,0 % Батьківщина – 6,8 % Партія Шарія – 5,09 %	Слуга народу, Батьківщина, «Довіряй ділам», Європейська солідарність

Продовження Таблиці 1(Додатку Н)

Полтавська (84)	Довіра – 17,1 % Слуга народу – 14,6 % За майбутнє – 13,4 % Батьківщина – 11,9 % ОПЗЖ – 10,6 % Рідне місто – 9,2 % Європейська солідарність – 8,6 %	Довіра, Слуга народу, Батьківщина, Рідне місто, За майбутнє
Рівненська (64)	Європейська солідарність – 18,8% Слуга народу – 15,6 % За майбутнє – 11,5 % Батьківщина – 10,8 % Сила і Честь – 10,2 % РПЛ – 7,8 % Свобода – 7,4 %	Європейська солідарність, За майбутнє, Свобода, Радикальна партія Олега Ляшка
Сумська (64)	Слуга народу – 19,3 % ОПЗЖ – 17,0 % Батьківщина – 11,4 % Європейська солідарність – 10,9% Наш край – 9,0 % За майбутнє – 7,6 %	Слуга народу, ОПЗЖ
Тернопільська (64)	Європейська солідарність – 22,5% Свобода – 16,4 % За майбутнє – 14,9 % Слуга народу – 10,1 % Батьківщина – 9,7 % Довіра – 6,5 %	Свобода, За майбутнє, Довіра, Слуга народу
Харківська (120)	БК – Успішний Харків – 34,5 % ОПЗЖ – 21,3 % Слуга народу – 12,7 % Блок Світличної разом – 12,4 % Європейська солідарність – 8,0 %	Слуга народу, БК – Успішний Харків, ОПЗЖ
Херсонська (64)	ОПЗЖ – 20, 4 % ПІК «Нам тут жити» – 17,9 % Слуга народу – 15,1 % Європейська солідарність – 9,4 % Наш край – 9,4 % Батьківщина – 7,5 % Блок Володимира Сальдо – 5,05 %	Слуга народу, ОПЗЖ, ПІК – Нам тут жити
Хмельницька (64)	Команда Симчишина – 19,0 % За майбутнє – 18,2 % Слуга народу – 14,8 % За конкретні справи – 14,0 % Європейська солідарність – 10,1% Батьківщина – 9,2 % РПЛ – 5,1 %	За майбутнє, Команда Симчишина, Європейська солідарність

Продовження Таблиці 1(Додатку Н)

Черкаська (64)	Черкащани – 21,4 % Слуга народу – 14,4 % За майбутнє – 13,6 % Європейська солідарність – 10,6% Батьківщина – 7,6 % ОПЗЖ – 6,2 %	Черкащани, Європейська, Батьківщина
Чернівецька (64)	Слуга народу – 15,0 % Батьківщина – 11,1 % Єдина Альтернатива – 11,0 % Європейська солідарність – 10,6% АПУ – 7,2 % ГР «Народний контроль» – 7,0 % ОПЗЖ – 6,9 % За майбутнє – 6,0 %	Аграрна партія України, Слуга народу, Європейська солідарність
Чернігівська (64)	Рідний дім – 30,7 % % Наш край – 14,7 % Слуга народу – 12,5 % РПЛ – 112,1 % Батьківщина – 8,1 % ОПЗЖ – 7,1 % За майбутнє – 6,7 % Європейська солідарність – 6,3 %	Слуга народу, Рідний дім, Радикальна партія Олега Ляшка

Джерело: побудовано автором на підставі [254; 255; 259]

Додаток П
Модель розвитку партійної системи України

Тип партійної системи	поляризована багатопартійність з балансом сил між основними партіями					двоблокова багатопартійна система, система з домінуючою партією після президентських виборів 2010 р.)	двоблокова система, поляризована багатопартійність з однією домінантною партією після 2020 р.	
Домінуючий тип партій	ідеологічні партії	електорально-професійні партії, ідеологічні партії				електорально-професійні партії		електорально-професійні партії, партії «нової політики»
Форма правління	президентсько-парламентська					парламентсько-президентська	президентсько-парламентська	парламентсько-президентська
Виборча система	мажоритарна	змішана				пропорційна	змішана	
Домінуючі соц-політ поділи	комуністи / демократи	Ідеологія, ставлення до влади (провладні партії/опозиційні партії)				соціокультурний поділ		
Етапи розвитку	лібералізація	демократизація / перерваний транзит (гібридний політичний режим)						
	1991	1994	1998	2002	2004	2006	2010	2012	2014	2019

Джерело: розроблено автором